

**УКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВОПИС**



проект

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ
З ПИТАНЬ ПРАВОПИСУ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

КИЇВ – 2003

70084

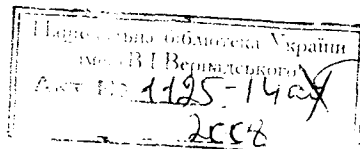
ПЕРЕДМОВА

Автори: В.М.Русанівський
(науковий редактор),
Б.М.Ажнюк, С.Я.Єрмоленко,
Н.Ф.Непийвода, О.О.Тараненко,
Л.І.Шевченко, Л.Л.Шевченко

Редагування та комп'ютерне
опрацювання тексту –
Український мовно-
інформаційний фонд
НАН України

Надруковано у Науково-
видавничому центрі
Національної бібліотеки України
ім. В.І.Вернадського
НАН України

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
25.VII.2011



Правопис кожної мови складається з трьох підсистем: графіки (літер, якими позначають найтипівіші звуки та звукосполюки), орфографії (способів поєднання звуків і звукосполук, що забезпечує однотипність написання слів) і пунктуації (розділових знаків, з допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту).

Кожен із цих розділів має свою історію. Українська графіка (як і білоруська, болгарська, македонська, російська, сербська) бере свій початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є тільки дві літери, що їх не було в кирило-мефодіївській абетці – це г, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст., та ї, що спершу вживалася замість колишньої літери ь та на місці е в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполуки й+і. Слід ще згадати про специфікацію в українському правописі літер е, є, відсутню в інших кириличних правописах. Решта літер – це ті, що їх, на думку проф. І. Огієнка, знали вже в давньокиївський період, принаймні з VII ст. н. е. Правда, в старослов'янському алфавіті були й такі літери, які не відповідали жодним українським звукам, а тому вживалися непослідовно, а потім і зовсім зникли (ж, а, ѡ, ѣ, ѥ та ін.).

Отже, якщо брати до уваги графіку, то український правопис бере свій початок від кінця минулого тисячоліття. Щоправда, остаточне його становлення припадає аж на початок XX ст. Треба згадати й про те, що від 1708 року змінилося накреслення літер; традиційну кирилицю замінено так званою «гражданкою» – спрощеним кириличним письмом.

Із розвитком нової української літературної мови – від часу видання «Енеїди» І. Котляревського – виникла потреба в зміні традиційного письма. Письменники, що писали живою українською мовою, мусили шукати засобів передавати справжнє звучання слова, а не йти за їх давнім традиційним написанням. Пошук цей був великою мірою стихійним, а тому від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених – іноді й суто індивідуальних) правописних систем (див. *Огієнко І.* Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. – Варшава, 1927. – С. 16–20). Найпомітніші серед них правописні системи О. Павловського, «Русалки Дністрової», П. Куліша, згодом Є. Желехівського. Як видно, у

становленні українського правопису – вдосконаленні графіки й упорядкуванні орфографії – брала участь уся Україна: і Східна, і Західна. Синтез цієї праці зробили видатні українські вчені й культурні діячі: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, В. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський у 1-му томі «Записок юго-западного отдела Русского географического общества», що побачив світ 1873 року в Києві. Це був перший справді фонетичний український правопис, якому, однак, випала нелегка доля. У 1876 р. царський уряд прийняв закон, згідно з яким українські твори могли видаватися за умови, якщо в них «не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания...». Український правопис було таким чином поставлено поза законом, що тривало в підросійській Україні до революції 1905 року. У 1907 – 1909 роках виходить знаменитий словник української мови за ред. Б. Грінченка, в якому практично застосовано принципи фонетичного українського правопису. Вони й стають законом для всіх видань українською мовою. Проте офіційного українського правописного кодексу не було. У 1918 році було видано його проект, запропонований проф. І. Огієнком. Згодом у його доопрацюванні взяли участь акад. А. Кримський і проф. Є. Тимченко, і він був виданий у 1919 році під назвою «Головніші правила українського правопису». Усі подальші зміни й доповнення до нашого правописного кодексу були внесені саме в цей офіційно затверджений текст, що став законом.

Графіка відтоді не переглядалася, якщо не брати до уваги, що з 1933 року й до видання «Українського правопису» 1993 р. з неї було вилучено літеру г.

Орфографія ж постійно вдосконалювалась, охоплюючи написання тих слів, які раніше не регулювалися силою закону. Особливо це стосувалося слів іншомовного походження, насамперед новітніх запозичень з європейських мов, а також грецизмів і латинізмів. Кожна мова запозичує іншомовні слова. Адаптуючи їх, роблячи своїми, мова-сприймач завжди зважає на їхнє походження. Тому одні правила застосовуються до власної та давно запозиченої побутової лексики (типу *вино, левада, крейда, плуг, шибка*), інші – до так званих інтернаціоналізмів, тобто поширених у більшості європейських мов слів-термінів, слів на позначення багатьох абстрактних понять (типу *авангард, ботуллізм, вівісекція, гармонія, декаданс*), а також до чужоземних власних назв, деяких назв побутових предметів (типу *афіша, багаж, бакалія*). У травні 1928 року в Харкові відбулася правописна конференція, яка схвалила новий, розширений український правописний кодекс. Зберігаючи традиційну українську графіку, вчені докладно опрацювали орфографію та вперше унормували правила української пунктуації. Орфографія «Українського правопису»,

схваленого 1928 й виданого 1929 року, була побудована на компромісі: українські з походження слова писалися згідно зі східноукраїнськими правописними традиціями, а запозичені – згідно з західноукраїнськими. Такий симбіоз не припав до душі тодішньому партійно-державному керівництву, яке саме «закручувало гайки», і воно швидко його ліквідувало: наступне видання правопису (1933 р.) було вже зорієнтоване тільки на східноукраїнські правописні традиції. Задля справедливості треба зазначити, що цей симбіоз і не міг бути життєвим. Шкода, що не всі члени правописної комісії прислухалися до думки проф. І. Огієнка: «Наша літературна традиція по пам'ятках розпочинається з XI-го віку, – і в цих старих наших пам'ятках переходується й певна відповідь, в якій саме формі вживати нам чужих слів... Скажімо, коли ми споконвіку все писали *Амвросій, Ірина, ефир*, то яка ж рація міняти ці споконвічні свої форми на латино-польські *Амброзій, Ірена, етер*? Коли ми ще з початку своєї літературної мови чужі звуки *ј, І, е* все передавали через *г, л, и* й писали *гигант, митрополит, Платон*, то чому я тепер повинен на все те махнути рукою й писати та вимовляти *тігант, мітрополіт, Плятон* (Там же. – С. 123.).

І все ж «Український правопис» 1933 року видання був настільки знекровлений, що потребував ґрунтовного доопрацювання. Цю роботу під керівництвом акад. Л. Булаховського було завершено в 1945 році, а в 1946 році стабільний «Український правопис» було видано. Правописом 1929 року до 1939 року користувалися в Західній Україні; до сьогодні ним послуговується значна частина української еміграції, хоч багато видань використовують також дещо видозмінені його варіанти, видані в 1942 році проф. Я. Рудницьким і в 1943 році проф. І. Зілінським, або ж чинний «Український правопис».

Правопис 1946 року з невеликими змінами й доповненнями було перевидано в 1960 році мільйонним тиражем. Проте сьогодні це вже бібліографічна рідкість. Та й мова за ці понад 30 років не стояла на місці: з'являлися нові слова, тривав процес запозичення, поповнювалась наукова термінологія, свої вимоги до орфографії висувала перекладацька практика. Постало закономірне питання про чергове видання «Українського правопису». З цією метою Президія Академії наук України утворила представницьку Орфографічну комісію на чолі з академіком АН України В. М. Русанівським. Розроблений Комісією правопис було видано в 1993 р. масовим тиражем.

У 1994 р. за розпорядженням Кабінету Міністрів України було створено міжнародну орфографічну комісію, до складу якої увійшли, крім учених України, також представники Канади, Польщі, Словаччини, США і Франції; її завданням було укладання єдиного українського правопису. За основу обговорення було прийнято правописний

кодексу 1993 р. Протягом двох років роботи Комісія під головуванням академіка НАН України М.Г. Жулинського розглянула існуючі статті правопису і щодо кожної із них прийняла відповідні рішення.

Пропонований “Український правопис”, розроблений під керівництвом академіка НАН України В.М. Русанівського групою членів плин діючої Української національної комісії з питань правопису при Міністерстві освіти і науки України та Національній академії наук України, повністю враховує рекомендації, ухвалені попередньою Орфографічною комісією.

І. ПРАВОПИС ОСНОВИ СЛОВА

ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ

ГОЛОСНІ

Ненаголошений О

§ 1. 1. У складах із ненаголошеним **о** пишеться та сама літера (буква) **о**, що й під наголосом: *боі́ться*, бо *бо́язко*; *голúбка*, бо *го́луб*; *доцú*, бо *доц*; *робіть*, бо *робіть*; *розúмний*, бо *ро́зум*.

О пишеться й у таких словах, де сумнівний із правописного погляду звук наголосом не перевіряється: *лопúх*, *сокіра*, *сою́з*.

2. У деяких словах на місці **о** перед постійно наголошеним **а** (**я**) маємо у вимові й на письмі **а**: *бага́тий*, *бага́то*, *бага́тство*, *бага́ття*, *бага́ч*, *гаря́чий*, *гаря́чка* (пор. *горі́ти*), *гара́зд*, *кажа́н*, *кала́ч*, *кача́н*, *хазя́їн*, а також у деяких похідних з іншим наголосом: *бага́тір* (багач), *га́рчаче́*.

Але: *гонча́р*, *ко́р'явий*, *лопа́та*, *пога́ний*, *ропа́*, *солда́т*, *това́р*, а також *бога́тір* (велетень, герой), *монасти́р*.

Примітка: Про суфікси **-ова-**, **-ува-**, **-оват-**, **-овит-**, **-уват-** див. § 23, п. 8; § 24, п. 1.

Ненаголошені Е, И

§ 2. 1. У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишеться та сама літера, що й під наголосом: *вє́лікий*, *вє́личє́зний*, бо *вє́лич*; *де́ржє́*, бо *оде́ржати*; *кле́коті́ти*, бо *кле́кіт*; *не́сє́*, бо *прине́сени́й*; *ше́поті́ти*, бо *ше́піт*; *криве́*, бо *крі́во*; *трима́ти*, бо *отри́мувати*; *ши́ро́кий*, бо *ши́роко*.

У словах із постійним наголосом невизначений звук рекомендується перевіряти за словниками: *лева́да*, *лемі́ш*, *киші́ня*, *мину́лий*.

2. **Е** завжди пишеться:

а) У групі **-ере-** (повноголосся), а також у групі **-еле-**: *бе́рег*, *де́рево*, *се́ред*; *зе́лень*, *пелє́на*, *се́лезень*, *ше́лест*.

б) У суфіксах **-еня-**, **-ен-**, **-енк-**, **-еньк-**, **-ер(о)**, **-есеньк-**, **-ечк-**, **-тель**: *козеня́*, *доруче́ний*, *Юхі́менко*, *ру́ченька*, *се́меро*, *малє́сенький*, *кні́жечка*, *вихова́тель*.

в) Коли **е** при зміні слова випадає: *бе́резень*, бо *бе́резня*; *ві́тер*, бо *ві́тру*; *мі́тел*, бо *мі́тла*; *справедлі́вий*, бо *пра́вда*; *хло́пець*, бо *хло́пця*.

3. а) **И** пишеться в ряді слів у групах **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих складах: *бри́іти, гримі́ти, дрижа́ти, крива́вий, криши́ця, стримі́ти, трива́ти, триво́га; глита́ти.*

б) Інколи ненаголошений **и** в групах **-ри-, -ли-** перевіряється наголосом: *криши́іти (кри́хта, кри́шка), тримі́ти (стри́мувати); бли́щати (бліскавка).*

Відповідно до вимови в ряді слів не під наголосом пишеться **-рі-, -лі-**: *дріма́ти, дрімли́вий, дрімо́та, триці́ти, перебри́хувати; зліта́ти.*

І, И

§ 3. На початку слова пишеться **і**, а не **и**: *ім'я, індік, іній, інколи, іноді, іни́ий, існува́ти, істина.*

Голосний **и** на початку слова вживається при відповідному звуковому відтворенні власних назв іншомовного походження, переважно тюркських, палеоазіатських та деяких інших мовних сімей, а також у словах *ікати, ікання* і т. ін.

Ї

§ 4. Літера **ї** на означення звукосполучення **й + і** пишеться:

1. На початку слова й після голосного: *їжа, їжа́к, їзде́ць, їзди́ти, їх, їхати; доїхати, приїхати, краї́на, мої́, твої́.*

2. Після м'якого приголосного (на письмі – з м'яким знаком): *Ана́ньїн. Віньї́.*

3. Після твердого приголосного (на письмі – з апострофом): *з'їзд, об'їхати, Заха́р'їн.*

4. Також в іншомовних словах після голосного: *архаї́чний, герої́зм, герої́чний, егої́зм, егої́стичний, еліпсо́їд, наї́вний, проза́їк, руї́на, цетуло́їд* (див. ще § 90, п. 5 б).

Примітка. **Ї** не пишеться після префікса, якщо префікс закінчується голосним, а наступний склад починається з **і** (а не з **ї**): *переіна́кшити, доісторичний, поінформова́ти*; так само **ї** не пишеться у складних словах, де перша частина закінчується голосним, а друга починається з **і**: *староіндійський.*

Я, Ю, Є

§ 5. Літери **я, ю, є** пишуться:

1. На початку слова й після голосного для позначення звукосполучень **й + а, й + у, й + е**: *які́сть, зна́ю, твоє́*, а також після **й** у слові *війя́ (війо́, на війї́).*

2. Після приголосного для позначення сполучення м'якого приголосного з **а, у, е**: *ряд, лю́ди, оста́ннє.*

Апостроф

§ 6. Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного позначається апострофом.

Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї**:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, у здо́ров'ї, м'ясо, рум'яний, ті́м'я, мереф'янський, В'ячесла́в, Стеф'ю́к.*

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім **р**), який належить до кореня: *дзвя́кнути, ма́впячий, свя́то, тма́ний, цвях*, але: *ве́рб'я, торф'яний, черв'я́к.*

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як **і** в тих же словах без префікса: *зв'язо́к, зв'ялі́ти, підв'язáти, розм'яки́іти.*

2. Після **р**: *бур'я́н, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'с́р, на подві́р'ї.*

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **ря, рю, ре** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: *бура́к, бу́ряний, кря́кати, ряби́й, ряд, крю́к, Ре́пін.*

3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'язи́кий, від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'яві́тися, об'є́м, під'їхати, роз'ю́шити, роз'ясни́ти; дит'я́сла, пан'європе́ський, пів'я́блука*, але з власними назвами через дефіс: *пів-Євро́пи* тощо (див. § 26, п. 1 е).

Примітка 1. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишеться: *безіме́нний, загітува́ти, зеконóмити, зокре́ма, зумі́ти.*

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 92, у прізвищах – § 104, п. 11, у географічних назвах – § 108, п. 8.

ЙО, ЇО

§ 7. 1. **Йо** пишеться для позначення звукосполучення **й + о**:

а) На початку слова й після голосного: *йо́го, йому́, завойо́ваний, райо́н, чийо́го.*

б) Після приголосного, переважно на початку складу: *бата́льйо́н, бульйо́н, ви́окати, Воро́бийо́в, курйо́з, мі́льйо́н, серйо́зний, Соловйо́в.*

2. **Їо** пишеться після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**: *всьо́го, Ковальо́в, Лино́в, льо́н, сьогóдні, сьо́мий, трьо́х, цьо́го.*

Чергування голосних

Чергування О – І, Е – І

§ 8. 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** (у відкритих складах) часто чергуються з **і** (в закритих складах):

а) При словозміні: 1) *водопі́й – водопо́ю, дохі́д – дохóду, кінь – ко́ня, ка́мінь – ка́меня, лід – льóду, мій – могóб, сім – семі́, у́стрій – у́строю; ніч – но́чі – ні́ччю, півні́сть – півно́сті – півні́стю, ра́дість – ра́дості – ра́дістю; ві́селок – ві́сілка, óсінь – óсені – óсінню; у вели́кому – у вели́кім;*

2) *гір – горá, ніг – ногá, осі́б – осóба, слів – слóво, сіл – селó;*

3) *ба́тьків – ба́тькового, ба́тькова; бра́тів – бра́тового, бра́това; Васи́лів – Васи́левого, Васи́лева; ковалі́в – ковалéвого, ковалéва; Петрів – Петро́вого, Петро́ва; шевці́в – шевце́вого, шевце́ва;*

4) *Ка́нів – Ка́нева, Кі́їв – Кі́єва, Фа́стів – Фа́стова, Ха́рків – Ха́ркова, Черні́гів – Черні́гова;*

5) *ві́ска – овéс, ві́вця – овéць, вісь – óсі;*

6) *бійся – бо́юся, стій – сто́яти;*

7) *вів, ві́вши – велá (весті́); замі́в, замі́вши – замелá (заместі́); міг, мі́гши – мо́жу (могла́, могті́); ніс, ні́сши – несó (несла́, несті́); плів, плі́вши – плелá (плеті́), а також ріс, рі́сши – росла́, рості́.*

б) При словотворенні: *будівні́к (пор. будóва), вільний (пор. во́ля), кілля (пор. колá), підні́жжя (пор. ногá), подвір'я (пор. двора́), робітні́к (пор. робóта); злля (пор. зелéний), сільськíй (пор. селó) та ін.*

О, Е що не переходять в І

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі в таких випадках:

а) Коли ці звуки вставні або випадні: *вікно́ – ві́кон, земля́ – земéль, ка́зка – казо́к, со́тня – со́тень; ві́тер – ві́тру, ві́тер – ві́тру, во́гонь – во́гню, де́нь – дня, розде́р – розі́драти, сму́ток – сму́тку, сон – сну, тра́вень – тра́вня.*

Примітка 1. В окремих словах при їх зміні **о, е** не випадають: *лоб – лóба, мох – мо́ху, рот – ро́та, лев – лéва.*

Примітка 2. За аналогією до форм *книжо́к, казо́к* маємо **о** між приголосними в родовому множині й від деяких іншомовних слів: *а́рка – а́рок, ма́рка – ма́рок, па́пка – па́пок* тощо; але: *па́рт, фо́рм, са́кль* та ін.

б) У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг – то́ргу, хорт – хортá, смерть – смéрті, вовк – во́вка, шовк – шóвку.*

Виняток: *погі́рдний* (пор. погóрда).

в) У групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-,** а також **-еле-:** *горо́д, морóз, по́дорож, по́рох, сто́рож; во́лос, со́лод; бе́рег, пе́ред, се́ред, че́рез; зе́лень, пéлех, ше́лест* та ін.

Але: *морі́г, оборо́г, порі́г, смóрид.*

г) У родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення:** *зна́чень (зна́чення), полóжень (полóження), тве́рджень (тве́рдження), твóрень (твóрення).*

г) В абрєвіатурах і в похідних утвореннях: *колго́сп, торго́ред* та ін.

д) У словах іншомовного походження: *агроно́м, інжене́р, студéнт, том* та ін.

Примітка. За аналогією з тими словами української мови, де є чергування **о, е** з **і**, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Анті́н – Анті́она, гні́т – гно́тіа, ко́лір – ко́льору, Прóкіп – Прóкопа; курі́нь – куреня́, папі́р – папéру.*

Відхилення в чергуванні О – І, Е – І

3. Є цілий ряд випадків, коли чергування **о, е** з **і** у відкритих і закритих складах відступає від наведених правил:

а) **І** наявне у відкритому складі в словах з вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:

1) у формах називного відмінка однини: *гребі́нець (гребі́нця), дзвіно́к (дзві́нка, дзві́нку, дзві́нком), ка́мінець (ка́мінця), кіготь (кі́гтя), кіло́к (кі́лка), кінець (кі́нця), ніготь (ні́гтя), оліве́ць (олі́вця), ремі́нець (ремі́нця), рівень (рів́ня), сті́жок (сті́жка), торго́вець (торгі́вця), фахі́вець (фахі́вця)* та ін.;

2) у формах родового відмінка множини: *ві́кон (ві́кно), ві́чок (ві́чко), гіло́к (гі́лка), зіро́к (зі́рка), кіле́ць (кі́льце), лі́жок (лі́жко), ні́жок (ні́жка, ні́жки), пліто́к (плі́тка);*

3) у зменшених формах іменників за аналогією до таких форм, як *кіл – кі́лка, міст – мі́стка, гі́рка* (де **і** в закритому складі): *кіло́чок, місто́чок, ні́женька, гі́ронька*; але *слі́вце – словéчко.*

б) У групах **-оро-, -оло-, -ере-** **о, е** переходять в **і:**

1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к(а)** зі значенням зменшеності: *борода́ – борі́д – борі́дка, борона́ – борі́н – борі́нка, голова́ – голі́в – голі́вка* (і *голівка* – з іншим значенням), *сторона́ – сторі́н – сторі́нка, череда́ – чері́д – чері́дка;*

2) у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й відповідних зменшених іменниках: *болото́ – болі́т – болі́тце, ворота́ – ворі́т – ворі́тця, долото́ – долі́т – долі́тце*, але: *де́рево – дере́в – дере́вце, джерело́ – джерéл – джерéльце;*

3) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорі́жжя, Запорі́жжя, підборі́ддя, роздорі́жжя* (але: *ліво́берéжжя, узбе́рéжжя*), а також без подовження: *безголі́в'я, поголі́в'я*, хоч *безго́лосся, повно́голосся.*

в) **І** в закритому складі виступає у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників з повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волік, во́лікиши (волокти), збері́., збері́шиши (зберегти), стері́г, стері́гиши (стерегти)*, бо: *волокла́, зберегла́, стерегла́; волоклó, збереглó, стереглó* та ін. Але: *борóв, колóв, молóв, порóв*, бо: *борóла, колóла, молóла, полóла, порóла* та ін.

г) У віддієслівних іменниках середнього роду на **-ння і** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу **е**: *носіння, ходіння; враження, завірення, збільшення, значення, пояснення*. Але: *варення* (і *варіння, варення* – процес), *вчєння*. Так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен**: *наймєння*.

г) **О, е** наявні в закритому складі:

1) у непрягих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борéць – борця́ (борцєві, борцєм та ін.), ви́борець – ви́борця, ловéць – ловця́, творéць – творця́; мотóк – мотка́, носóк – носка́, пáросток – пáростка; вóдень – вóдню, котéл – котла́, орéл – орла́*;

2) у повноголосних формах **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**). Але: *дорі́г, дорі́жка, корі́в, корі́вка, бері́з, бері́зка* (проте *берéзка* – виткий бур'ян);

3) у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істóт, оснóв, підпóр, проб, субóт, топóль (топóлька), шкод; лелéк, меж, озéр (озéрцє), потрéб*, але: *осі́б, підкíв*;

4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-єв)**: *Мáлишев – мáлишевський, Пáвлов – пáвловський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів (-їв)**, зберігається **і (ї)**: *Гаврі́лів – гаврі́лівський* (див. ще § 113, п. 2);

5) у ряді префіксальних безсуфіксних іменників типу: *затóн, затóр, переóр, потóп* (під впливом родового відмінка однини): *затóну, затóру; переóру; потóпу*); але звичайно *поті́к, розгíн, удíй*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *о́пик* (родовий однини *о́пику*);

б) під наголосом у словотвірних частинах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за родом діяльності та в похідних утвореннях: *діловóд, діловóдство, екскурсовóд; водовóз; дровонóс; хліборóб, хліборóбство, чорнорóб* і т. ін. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопрóвід, газопрóвід, газопрóвідний, електропрóвід, трубопрóвід*; у словах же зі складником **-воз о** здебільшого

зберігається: *електровóз, лісовóз, тепловóз*. Незалежно від семантики слова в словотвірних частинах **-хід, -ріг** виступає тільки **і**: *всюдихíд, місяцехíд, пішохíд, пішохíдний, самохíд, самохíдний, стравохíд, швидкохíд, швидкохíдний; козерíг і Козерíг* (сузір'я), *носорíг* і т. ін.;

7) у ряді слів книжного й церковного походження та в похідних: *Бог, верховний, виробніцтво, вірок, закón, закónний, нарóд, нарóдний, основний, потóп, пра́пор, прорóк, словні́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемóвський, Боровикóвський, Грабóвський, Котлярéвський, Писемський* і т. ін. Але: *Вериківський, Желехівський, Миньківський*.

Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й

§ 9. 1. Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоруського **и**) пишеться **е**: *вечéря, ви́шень, джерелó, женíти, ніженька, пшени́ця, стáсьн, увéчери, учень, чернётка, четвёртий, шестидéнка, щемíти, щетíна*.

Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоруського **ы**) пишеться **о**: *бджолá, будíночок, вечорí* (пор. *вечéря*), *жонáтий* (пор. *женíти*), *іграшок, копійок, пионó* (пор. *пшени́ця*), *чоловік, чому́сь, чóрний* (пор. *чернётка*), *чотíри* (пор. *четвёртий*), *шбстий* (пор. *шестí*), *щокá*.

Примітка. У словах *лóжечка – лóжечок, кнїжечка – кнїжечок, лісч-ка – лісчок* і под. зберігається **е (є)**, бо приголосний **ч** у наступному складі в давні часи був м'яким.

2. **О** виступає замість сподіваного **е** після шиплячих та **й** перед м'яким приголосним:

а) В іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост(і)**: *безкра́йості, мєни́шості, пекучóсті, свіжості* та ін. (відповідно до *ві́чності, рáдості* й т. ін., де **о** йде не після шиплячих).

б) У давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолí, на бджолí, на вéчорí, пионí, у пионí, щоці́, на щоці́* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджолá, бджолу́, вéчора, вечорí* та ін.).

в) У закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої, безкра́йою, гарячо́ї, гарячо́ю, нашо́ї, нашо́ю, пєршо́ї, пєршо́ю* та ін. (відповідно до *безкра́його, безкра́йому, нашого* та ін. або до *дру́гої, молодб́ї* тощо, де **о** закономірне).

г) У похідних утвореннях типу *вечорíти, вечорíє* (відповідно до *вéчора, вéчоровí* й т. ін.), *чорні́ти, чорні́с, чорні́ці, чорні́ти, чорні́ло* та ін. (відповідно до *чóрний, чóрного* тощо).

Примітка. У прислівниках типу *ворóже, гáрячє* після шиплячих пишеться **е**; але: *твóрчо, законода́вчо, хіжчо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

Чергування О – А

§ 10. 1. Це чергування відбувається в коренях низки дієслів, змінюючи їх значення. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова за **а** – повторювану, багаторазову дію: *гопіти* – *гаїяти*, *котіти* – *качати*, *кроїти* – *кріяти*, *ломіти* – *ламати*, *могти*, *змогти*, *допомогти* та ін. – *вимагати*, *допомагати*; *скочити* – *скакати*; *схопити* – *хапати*; *стояти* – *стати*.

Однак більшість дієслів має кореневий **о**, що не чергується з **а**: *вімовити* – *вимовляти*, *віростити* – *виріщувати*, *простіти* – *прощати*, *винощувати*, *відгорбджувати*, *договорювати*, *заспокоювати*, *переконувати*, *установлювати* та ін., але *віпровадити* – *випроводжати*.

Е (невипадний) – І (невипадний)

2. Це чергування теж відбувається в коренях дієслів, змінюючи їх значення: **е** виступає в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, **і** – в дієсловах недоконаного виду: *вігребти* – *вигрібати*, *вікоренити* – *викорінювати*, *віпекти* – *випікати*, *заместі* – *замітати*, *зберегти* – *зберігати*, *летіти* – *літати*, *наректі* – *нарікати*, *спостерегти* – *спостерігати*, *причепіти* – *чипляти* й *чипати* (так само *віволокти* – *виволікати*, де **о** чергується з **і**).

Е чергується з **і** також у дієсловах із суфіксом **-ува- (-юва-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-ння**: *брехати* – *набріхувати*, *вікоренити* – *викорінювати*, *завертіти* – *завірчувати*, *тесати* – *затісувати*, *чекати* – *очікувати*; *вікоренення* – *викорінювання*, *чекання* – *очікування*; так само *віполоскати* – *виполіскувати* (де **о** чергується з **і**). Але: *вивершувати*, *завершувати*, *перевіршувати*, *потребувати*, *прищеплювати*.

Е (випадний) – И

Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *беру* – *брати* – *вибирати*, *вістелю* – *віслати* – *вистилати*, *завмер* – *замри* – *завмирати*, *запер* – *запри* – *запирати*, *стер* – *зітри* – *стирати* та ін.

Чергування У – В

§ 11. 1. В українській мові чергуються як прийменники **у, в**, так і префікси **у-, в-** у словах. **У** вживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) Між приголосними: *Наш учитель*; *Деся у хлібах кричав перепел*.

б) На початку речення перед приголосним: *У присмерку літають ластівки так низько* (Павличко); *Увійшли до хати*; *У лісі стояв гамір, пахло квітами*.

в) Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними **в, ф**, а також перед сполученнями літер **льв, св, тв, хв** і под.: *Сидимо у вагоні*; *Не спитавши броду, не сунься у воду* (Приказка); *Велике значення у формуванні характеру має самовиховання*; *Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга*.

г) Після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: *Стоїть на видноколі мати – у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві*; *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села*.

2. **В** уживається для того, щоб уникнути збігу голосних:

а) Між голосними: *У нього в очах засвітилась вірада* (Панас Мирний); *Була в Одесі*; *Прочитала в оголошенні*.

б) На початку речення перед голосними: *В очах його світилась надія*; *В Антарктиді працюють наукові експедиції*.

в) Після голосного перед більшістю приголосних (крім **в, ф, льв, св, хв** і под.): *Пішла в садок вишневий* (Шевченко); *Люди врозки розляглися в траві* (Гордієнко).

3. **У – В не чергуються**:

а) У словах, що вживаються тільки з **в** або тільки з **у**: *вдача*, *вклад*, *вправа*, *вступ* (і *удача*, *уклад*, *управа*, *уступ* – з іншими значеннями); *взаємини*, *влада*, *власний*, *власність*, *вплив* і т. ін.; *увага*, *ударник*, *узбережжя*, *указ*, *умова*, *усталення*, *установа*, *уява*, а також у похідних утвореннях: *вступний*, *владар*, *уважність*, *ударницький*, *умовний* та ін.

б) У власних іменах і в словах іншомовного походження: *Вдовєнко*, *Врубель*, *Владивосток*; *Угорицина*, *Удовиченко*, *Урал*, *увертюра*, *ультиматум*, *утопія* та ін.

Примітка. У презії поряд із звичайною формою *Україна* іноді вживається *Вкраїна*.

Чергування І – Й

§ 12. Сполучник **і** та початковий ненаголошений **й** в ряді випадків чергуються з **й** у тих же позиціях, що й **у – в**.

1. **І** вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) Після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словами з початковим приголосним звуком: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Павличко); *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник).

б) На початку речення: *І долом геть собі село Понад водою простяглось* (Шевченко); *І приковують [гори] до себе очі, і валять у свою далечинь імлісту* (Коцюбинський).

2. Й уживається, щоб уникнути збігу голосних:

а) Між голосними: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні й одцвітали* (Малицький).

б) Після голосного перед приголосним: *Навчас басчка великого й малого* (Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щибетання й пісня пташки* (Щоголів).

Примітка. Так само чергується початковий ненаголошений і з й у словах: *імєння – їмєння, їмовірний – їмовірний, їті – їті, їтіся – їтіся (їдється – їдється).*

3. Чергування і – й не буває:

а) При зіставленні понять:

Дні і ночі; Батьки і діти; Війна і мир.

б) Перед словом, що починається на й, є, ї, ю, я:

Ольга і Йосип – друзі;

І рантом людська тінь майнула.

Куди, для чого, хто і як? (Рильський).

в) Після паузи: *Щось такеє бачить око, І серце жде чогось* (Шевченко).

Чергування з – із – зі (зо)

§ 13. Варіанти прийменника з – із – зі (зрідка зо) чергуються на тій же підставі, що й в – у, і – ї.

1. З уживається:

а) Перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *З одним рибалкою він дуже подружився* (Глібов); *Диктант з української мови.*

б) Перед приголосним (крім с, ш), рідше – сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: *Плугатарі з плугами йдуть* (Шевченко); *З її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертав* (Малицький).

Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, вживають із або зі.

2. Варіант із уживається переважно між свистячими й шиплячими звуками (з, с, ц, ч, ш, щ) та між групами приголосних (після них або перед ними): *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (Франко); *І місив новий заміс із тіста старого* (Драч); *Родина із семи чоловік; Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (Стельмах); *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *Із шовку виготовили вітрила.*

3. Зі уживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають з, с, ш, щ і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Ви зустріли ворога з палаючою ненавистю в очах, зі зброєю в руках* (Яновський); *Зі школи на майдан вивалила дівтора* (Головка); *Війнув зі Сходу легіт волі* (Павличко); *Балада зі знаком запитання* (Драч).

Примітка. Зо як фонетичний варіант прийменника зі завжди виступає при числівниках два, три: *позичив зо дві сотні*; може виступати й при займеннику мною: *зі (зо) мною*, але тільки зі Львова.

ПРИГОЛОСНІ

Літера Г

§ 14. Літера г передає на письмі гортанний щілинний приголосний як в українських словах: *гідка, гей, могутній, плуг*, так і в іншомовних (на місці h, g) давнішого походження: *газета, генерал, грамота, Євангеліє; Гегель, Гомєр, Англія, Гаага*, а також у недавніх запозиченнях, часто вживаних, особливо в звукосполученнях *гео-, -лог-, -гог-, -грам-, -граф-*: *агітація, агрєсія, горизонт, магазин; географія, геологія, педагог, кілограм, фотографія* (див. ще § 87).

Літера Г

§ 15. Літера г передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давно запозичених і зукраїнізованих: *агрус, іава, іазда, гандж, іанок, татунок, гвалт, гвалтувати, гєтати, гєдзь, тєлтати, тєртати, тєртити, гїгнути, гирліта, глей, гніт* (у лампі), *готель-мотель, грасувати, грати* (іменник), *гратчастий, грєчний, гринджоблі, грунт, гудзик, гўля, джигун, дзіта, дзіглік* тощо та похідні від них, а також у прізвищах *Галаган, Гудзь* і под.

Примітка. У власних назвах іншомовного походження етимологічний g згідно з усталеною традицією вимовляється як г; проте збереження g у вимові не є порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: *Гданськ і Гданськ, Гренландія й Гренландія, Гїбралтар і Гїбралтар; Гарібальді й Гарібальді, Гєте й Гєте.*

Позначення м'якості приголосних

Коли пишеться Ъ

§ 16. Знаком ъ позначається м'якість приголосних звуків.

1. Ъ пишеться:

а) Після м'яких д, т, з, с, дз, ц, л, н у кінці слова та складу: *вісь, гєдзь, кїнь, мїдь, няморозь, палець, суть, швець; блїзько, восьмий, ганьба, Грїцькѡ, дядько, кїльцє, молотьба.*

б) Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *дзоб-гоць, дзоб, льон, сьомий, трюх, тьохкати*.

Примітка. Про вживання **ь** у словах іншомовного походження див. § 93; у прізвищах - § 104, п. 9, 12а; у географічних назвах - § 109, п. 9.

2. Зокрема **ь** пишеться:

а) У словах на:

1) **-зький, -ський, -цький; -зькість, -ськість, -цькість; -зько, -сько, -цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ськи, -цьки:** *близький, вузький, волінський, доніцький; близькість, людськість; близько, військо, багачко; по-французькому (по-французьки), по-українському (по-українськи), по-німецькому (по-німецьки)*.

Примітка. У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), норський, різкий* і похідних утвореннях: *боязкість, в'язкість, баско, різко* тощо знак м'якшення не пишеться, оскільки тут **з, с** разом із **к** не творять суфіксів **-зк-, -ск-**.

2) **-енька, -енько, -онька, -онько; -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький:** *рученька, батенько, голівонька, соколонько; гарненький, малесенький, свіжісінький, тоніюсінький*.

б) Після м'якого **л** перед наступним приголосним: *ідалня, кильце, ковальський, пальці, рибальство, сільський, спільник*.

Примітка. Не ставиться м'який знак після **л** у групах **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка – балці, галка – галці, галчєня, монголка – монгольці, Наталка – Наталці, Наталчин, рибалка – рибалці, рибалчин, спілка – спілці, спілчанський*, але: *Галька – Гальці, Гальчин*.

в) У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи I відміни й середнього роду на **-нн(я), -ц(е)** II відміни: *друкарень, ідалень, крамниць, матриць, пісень, робітниць, стаєнь; бажань, знань, кілець, місць, сердець і серць*.

г) У дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, будять, здається, косить, косять, коситься, робить, роблять, робиться, ходить, ходять; будь, будьте, винось, виносьте, виносься, киць, кіньте, стань, станьте, трать, тратьте* (див. ще § 83, прим. 1).

Примітка. Про вживання **ь** в словах іншомовного походження та у власних назвах див. § 93; § 109, п. 9.

Коли ь не пишеться

§ 17. Знак м'якшення (**ь**) не пишеться:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вірте, кобзар, лікар, переві́р, секретар, тепер, школяр, Харків*.

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств(о), -ськ(ий)**: *інженер, інший, кінчик, мениший, тоніший, Уманицина; волінський, громадянський, освітянський, селянський; громадянство, селянство*.

Але: *бриньчати, доньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо в твірних іменниках між приголосними виступає **ь**: *бренькіт, донька, нянька*.

3. Після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *вінця, кінцівка, користю, ланцюжок, радість, світ, свято, слід, сміх, сніг, сніп, сьогодні, танцювати, щастя*; але: *різьбяр (і різьбар), тьмяний* і похідні від них.

Примітка. Коли **ь** уживається у формі називного відмінка іменника, то він зберігається й у всіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його нема, то й в інших відмінках він не пишеться; пор.: *Галька – Гальці, дівчинонька – дівчиноньці, пусьмо – на пусьмі, редька – редьці*; але: *галка – галці, сторінка – сторінці, пасмо – у пасмі*.

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-алн(о), -илн(о)**: *держално, пужално, ціпільно* та ін., але в зменшених формах **ь** пишеться: *держальце, пужальце* й под.

5. Між подовженими м'якими приголосними: *буття, волосся, галуззя, гіллястий, життя, каміння, лється, приладдя, сілля*.

6. Після **д, н, т** перед суфіксами **-ченк(о), -чук, -чишин**: *безбаченко, Панченко, Федченко; Радчук, Степанчук; Гринчішин, Федчішин*, але після **л** пишеться **ь**: *Михальченко, Михальчук*.

7. Після **ц** у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження: *Галіц, кварц, палац, паяц, Суец, шприц*, а також у деяких вигуках: *бац, буц, гоц, клац*.

Зміни приголосних при збігу їх

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-

§ 18. 1. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

а) Група приголосних **-цьк-** змінюється в **-чч-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *вояцький – вояччина, козачький – козаччина, німецький – Німеччина, турецький – Туреччина*; але: *галицький – Галичина*.

б) Групи приголосних **-ськ-, -ск-** змінюються в **-щ-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *віск – воцїна, ліска – ліцїна, пісок (піску) – піцїна, полтавський – Полтавщина*.

в) Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються в **-щ-** при творенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан- (-ян-)**: *віск – воцаній – воцанка, дбишка – доцаній, пісок (піску) – піцаній*.

г) Групи приголосних **-ск-, -ст-** змінюються в **щ**, група **-зк-** у **-жч-** при творенні багатьох форм дієслів II дієвідміни: *вереск – верещати, верещу, верещиш* і т. д.; *простіти – прощати, прощāju, прощάєш* і т. д.; *прощу*, але: *простіш, простіть* і т. д.; *брязк – бряжчати, бряжчу, бряжчиш* і т. д.

г) Групи приголосних **-ськ-**, **-зьк-** відповідно змінюються в **-щ-**, **-жч-** при творенні прізвищ на **-енко**, **-ук**: *Васько – Ва́ценко – Ващук*, *Ісько – І́ценко – Іщук*, *Онисько – Оні́ценко – Онищук*, *Водолáзький – Водолáжченко*, *Кузько – Ку́жченко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-**, **-ськ-** с на письмі зберігається, а **к** переходить у **ч**: *Пара́ска – Парáсчин*, *Оні́ська – Оні́счин*; **-шк-** дає **щ**: *Мелáшка – Мелáщин*.

Зміни приголосних перед **-СЬК(ИЙ)**, **-СТВ(О)**

2. Перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **К, ць, ч + -ськ(ий)**, **-ств(о)** дають **-цьк(ий)**, **-цтв(о)**: *гірні́к – гірні́цький*, *молоде́ць – молоде́цький*, *молоде́цтво*, *па́рубко – па́рубко́цький – па́рубко́цтво*, *ткач – тка́цький – тка́цтво*.

б) **Г, ж, з + -ськ(ий)**, **-ств(о)** дають **-зьк(ий)**, **-зтв(о)**: *боягу́з – боягу́зький – боягу́зтво*, *Запорі́жжя – запорі́зький*, *Пари́ж – парі́зький*, *Пра́га – пра́зький*, *убо́гий – убóзтво*.

в) **Х, ш, с + -ськ(ий)**, **-ств(о)** дають **-ськ(ий)**, **-ств(о)**: *зали́сся – зали́ський*, *пта́х – пта́ство*, *товáриш – товáриський – товáриство*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** на письмі зберігаються: *бага́тий – бага́тство*, *брат – бра́тський – бра́тство*, *заво́д – заводський*, *інтеле́гент – інтеле́гентський*, *лю́д – лю́дський – лю́дство*, *пропаганда́їст – пропаганда́їстський*, *студе́нт – студе́нтський – студе́нтство*.

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів див. §113.

Зміни приголосних перед **-Ш(ИЙ)** у вищому ступені прикметників (прислівників)

3. У вищому ступені прикметників і прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в **-жч(ий)**, а **с + ш(ий)** – у **-щ(ий)**: *висо́кий – ви́щий (ви́ще)*, *вузькі́й – ву́жчий (ву́жче)*, *дорогі́й – до́рожчий (до́рожче)*, *ду́жий – ду́жчий (ду́жче)*, *низькі́й – ні́жчий (ні́жче)*, але: *легкі́й – ле́гший (ле́гше)*.

Це стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: *блі́жчати*, *ву́жчати*, *кра́щати* та ін. і похідних від них іменників: *підви́щення* (від *підви́щити*), *подоро́жчання* (від *подоро́жчати*).

-ЧН-, **-ШН-**

4. Приголосні основи **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються в **ч**: *безпе́ка – безпе́чний*, *безпе́чність*, *безпе́чно*; *вік – ві́чний*, *ві́чність*, *ві́чно*; *кі́нець – кі́нечний*, *міся́ць – міся́чний*, *око́лиця – око́личний*,

пшени́ця – пшени́чний, *рік – рі́чний*, *се́рце – серде́чний*, *со́нце – со́нячний*, *яйце́ – яе́чня*. Приголосні основи **ч** зберігається: *по́міч – помі́чний*, *помі́чник*; *ніч – ні́чний*, *ячмі́нь – я́чний* (або *ячмі́нний*).

Виняток становлять слова: *двору́шник*, *мірбу́шник*, *рушні́к*, *рушні́ця*, *серде́шний* (у значенні «бідолашний»), *со́няшник*, *торі́шний*.

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, щ, т(ь)** у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** на письмі зберігаються: *ді́жці*, *до́чці*, *кві́тці*, *кни́жці*, *ю́щи*; *не врі́жся*, *не моро́чяся*, *не мо́рицяся*, *ра́дишся*, *спі́ться*.

Примітка 2. Глухі приголосні основи перед дзвінками на письмі зберігаються: *боро́тьба* (бо *боро́ти*), *моло́тьба* (бо *моло́тити*), *прóсьба* (бо *прóсити*). Так само й дзвінки перед глухими на письмі зберігаються: *ба́бка*, *боро́дка*, *во́гкий*, *ді́гтяр*, *кі́гті*, *кни́жка*, *ле́гкий*, *ні́гті*. Але: *за́тхлий*, *зі́тхнути* (хоч *дихати*), *натхну́ти*, *тхі́р*.

Спрощення груп приголосних

-Ж(Д)Н-, **-З(Д)Н-**, **-С(Т)Н-**, **-С(Т)Л-**

§ 19. 1. У групах приголосних **-ждн-**, **-здн-**, **-стл-**, **-стн-** випадають **д і т**: *ті́ждень – ті́жня – тижне́вий*, *ви́здіти – ви́зний*, *по́їзд – пої́зний*; *ле́стоці – улéсливий*, *ща́стя – щаслі́вий*; *ві́сть – ві́сник*, *ко́ристь – корі́сний*, *че́сть – че́сний*, *які́сть – які́сний*. Але в словах: *зап'я́сний*, *кі́стлявий*, *пестлі́вий*, *хвастлі́вий*, *хвастну́ти*, *хворостня́к*, *ші́стна́дцять* літера **т** зберігається.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *аванпо́ст – аванпо́стний*, *бала́ст – бала́стний*, *компо́ст – компо́стний*, *контра́ст – контра́стний*, *форпо́ст – форпо́стний*.

-З(К)Н-, **-С(К)Н**

2. У групах приголосних **-зкн-**, **-скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-**: *бри́зк – бри́знути*, *брызк – бря́знути*, *бли́ск – бли́снути*, *писк – пі́снути*, *плюск – плю́снути*, *трі́ск – трі́снути*, але: *ви́пуск – випу́скний*, *виск – ві́скнути*.

-С(Л)Н-

3. У групі приголосних **-слн-** випадає **л** *ма́сло – масні́й*, *ми́сль – умі́сний*, *навмі́сне*; *ремесло́ – ремі́сник*.

Подвоєння та подовження приголосних

Подвоєння приголосних при збігу їх

§ 20. 1. Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:

а) Префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввішки, ззду, оббіти, роззбрóти, роззъя*.

Примітка. Не подвоюються приголосні в таких словах, як *отóй, оту́т, отáк, отáм, отепёр, отоді*, а також *оце́й* тощо.

б) Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт* (військовий комісаріат), *страйккóм* (страйковий комітет), *юніáт* (юний натураліст).

в) Кореня або основи на **-н-** (**-нь-**) і суфіксів **-н(ий)** [**н(і)й**], **-ник**, **-ниц(я)**: *винá – безвінний, день – дéнний, закóн – закóнний, кінь – кінний, причíна – причíнний; óсінь – óсінній, рáнок – рáнний; баш-тáнник, годíнник, письмéнник; вікóнниця, Ві́нниця*.

Подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним **н**: *безві́нний – безві́нність – безві́нно, закóнний – закóнність – закóнно, тумáнний – тумáнність – тумáнно*.

г) Основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся**: *віні́сся, пáсся, розрíсся, тря́сся*.

-ЕНН(ИЙ), -АНН(ИЙ)

2. Буквосполучення **-нн-** пишеться:

а) У збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий)**: *здоро-вénний, силénний, числénний*.

б) У прикметниках на **-енн(ий), -анн(ий) [-янн(ий)]** зі значенням можливості або неможливості дії: *здійснénний, невблагáнний, недозволénний, недоторкáнний, незрівнянний, нечислénний, неприми-рénний, неказáнний, нескінчénний* та в прикметнику *старáнний* з відтінком підсилення.

в) У прикметниках на **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благословénний, блажénний, огнénний, свящénний*.

Буквосполучення **-нн-** зберігається і в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *здійснénність, старáнність, старáнно, числénність, числénно* тощо.

Примітка. **Н** не подвоюється в дієприкметниках: *ві́вершений, ві́хований, зрóблений, і́ндустріалізований, по́браний, скáзаний, спéчений*, як і в прикметниках на **-еній** з відповідних дієприкметників (з іншим наголосом): *варéний* (пор. *варений*) (пор. *пéчений* (пор. *дієприкметник пéчений*) та ін., а також у прикметнику *довгождáний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійснénний* (який може здійснюватися – прикметник) і *здійснений* (який здійснився – дієприкметник), *нездолáнний* (непереможний) і *нездóланий* (якого не подолали), *незлічénний* (представлений у дуже великій кількості) і *незлічений* (не порахований) та ін.

3. Подвоюються приголосні в словах: *боввáн, Гáнна, лянíй, оввá, ссáти*, а також у похідних: *бовванíти, Гáннин, віссáти, ссавці* та ін.

Подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І

4. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

а) Перед **я, ю, є, і** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *знарядд́я, знарядд́ю, на знарядд́і* та ін.; *житт́я, житт́ю, у житт́і; моту́ззя, у моту́ззі; колóсся, колóссю, у колóссі; гíлля, гíллю, на гíллі; знáння, знáнню, у знáнні; збіжж́я, збіжж́ю, у збіжж́і; сторíччя, сторíччю, у сторíччі; піддáшшя, піддáшшю, на піддáшші*; а також у похідних словах: *гíлля – гíллястий, гíллячка; житт́я – житт́євий (і житт́ьовий), житт́є-пис* та ін. Але: *знáнь, знарядд́ь, піддáш, сторíч, угíдь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігається: *відкритт́я – відкрит-т́ів, почутт́я – почутт́ів*.

б) Перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з закінченням **-ей**): *судд́я, судд́і, судд́ю, судд́ів* і т. ін.; *статт́я, статт́і, статт́ею* (але в родовому множини – *статéй*); *рілл́я, рілл́і, рілл́ю, рілл́ею; Ілл́я, Ілл́і, Ілл́ю, Ілл́ею* та ін.

в) Перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *мóлодь – мóлоддю, мить – митт́ю, мазь – мáззю, вісь – віссю, міць – мі́ццю, сіль – с́іллю, т́інь – т́інню, пóдорож – пóдорожж́ю, ніч – ні́ччю, рóзкіш – рóзкішшю*.

Але: *мóлодість – мóлодістю, пóвість – пóвістю, кров – крóв'ю, мáтір – мáтір'ю, при́гощи – при́гощию*. В називному відмінку однини вони закінчуються на два приголосних (у тому числі **шч** – на письмі **щ**), губний або **р**.

г) Перед **я, ю** в прислівниках типу *зрáння, навманн́я, спросóння; по́підвікóнню, по́підт́інню*.

д) Перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *літи* (*літи-ся*): *л́ю, л́єш, л́ємó, л́етé, л́ють, л́ється, л́ються*, а також у похідних: *ві́ллю, на́ллію* та ін.

Примітка. Приголосні не подовжуються в словах: *кут́я, попад́я, свин́я*, у формах числівника *трéтя, трéтє* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

З- (ІЗ-, ЗІ-)

§ 21. 1. Префікс **з** перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с**: *сказати, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил*. Перед усіма іншими приголосними пишеться **з-** (іноді **із-**): *збавити, звесті, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зчепити, зшиток; ізнов*.

Префікс **з-(с-)** виступає переважно в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконотити, з'єднувати, зігнорувати, з'їзд, зорієнтуватися, зумовити, згаслий, змазати, знадлівий, скоротити, склад і под.*

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, як правило, пишеться префікс **зі-**: *зібгати, зігнути, зідрати, зізнатися, зімкнути, зіпсуватися, зіставити, зіткнення, зіцұлитися* тощо. Префікс **зі-** вживається також у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* тощо. У деяких словах префікс **зі-** чергується з **зо-**: *зігрівати й зогрівати, зімлівати й зомлівати, зіпрівати й зопрівати, зітліти й зотліти*.

БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- та ін.

2. У всіх префіксах – **без-, від- (од-), між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-** – кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: *безкрай, безкорисливий, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, підтримка, передплата, передчасний, понадплатовий, представник, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник*.

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

3. Слід розрізняти префікси **пре-** і **при-**: префікс **пре-** вживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, прекрасно, препогано*; префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: *прибігти, прибудувати, прикрутити, приборкати, пришивішити, прибуття, притулок, прибораний, привабливо*.

Крім того, префікс **пре-** виступає в словах *презірливий, презірство* й у словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол*, а префікс **при-** вживається в іменниках та

прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: *пригірок, пріярок; приберезний, прикордонний*.

Префікс **прі-** вживається тільки в словах *прізвисько, прізвище, прітва*.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Іменникові суфікси

-ИК, -НИК та ін.

§ 22. Суфікси **-ик, -ник, -івник, -чик (-щик)** пишуться з **и**: *братик, вузлик, передовик; гірник, кулеметник; газівник, працівник; хлопчик, прапорщик*.

Примітка. Слід відрізняти український суфікс **-ик** від іншомовних **-ик, -ік (-ік)**. В іншомовних суфіксах пишеться **и** або **і (ї)** відповідно до правил правопису **и** та **і (ї)** в словах іншомовного походження: *історик, медик, фізик*, але: *механік, прозаїк, хімік*.

-ИВ(О)

2. Суфікс **-ив(о)**, що вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці, пишеться тільки з **и**: *вариво, добриво, куриво, меливо, мереживо, місиво, морозиво, паливо, пєчиво, прядиво*; але: *марево* (не матеріал і не продукт праці).

-АЛЬНИК, -ИЛЬНИК та ін.

3. У суфіксах **-альник, -ильник, -ільник, -альність** після **л** перед **н** завжди пишеться **ь**: *постачальник, уболівальник, фрезерувальник; волочільник, мастільник; полільник; відповідальність, геніальність*.

-АЛЬ, -ЕНЬ та ін.

4. Кінцевий приголосний у суфіксах **-аль, -ень, -ець (-сць), -ість, -тель** завжди м'який, а тому всі слова з цими суфіксами пишуться з **ь**: *коваль, скрипаль; велеть, в'язень; бельгієць, мовознавець, перембжець; здатність, свіжість; вихователь, любитель*.

-ИНН(Я), -ІНН(Я) та ін.

5. Суфікси **-инн(я), -інн(я), -анн(я) [-янн(я)] -инн(я), -інн(я)** пишуться з двома **н**.

Суфікс **-инн(я)** вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовіння, гарбузіння, картопління, павутіння*; але: *каміння, коріння, насіння*.

Суфікс **-инн(я)** мають іменники середнього роду, що утворюються від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *горіти – горіння, носіти – носіння, ходіти – ходіння, шарудіти – шарудіння*.

Суфікс **-анн(я) [-янн(я)]** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гукати – гукання, гуляти – гуляння, зростати – зростання, сприйти – сприйня*.

Суфікс **-енн(я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, в яких наголос падає на корінь: *звернення, напруження, піднесення, удосконалення*.

-ЕН(Я) [-ЄН(Я)]

6. Суфікс **-ен(я) [-єн(я)]** вживається в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: *вовченя, гусеня, чаєня*.

-ЕЧОК [-ЄЧОК], -ЕЧК(А) [-ЄЧК(А)], -ИЧОК, -ИЧК(А) та ін.

7. Суфікси зменшено-пестливих слів **-ечок [-єчок], -ечк(а) [-єчк(а)], -ечк(о) [-єчк(о)]** не слід змішувати із суфіксами **-ичок, -ичк(а)**: останні бувають тільки в словах, що походять від слів із суфіксами **-ик, -иц(я)**: *вогничок, кошичок, вуличка, паличка*. В інших випадках уживаються суфікси з **е (є)**: *вершечок, мішечок, краєчок, діжечка, копічка, Марієчка, річечка; вікнечко, словечко, яєчко*.

-ЕНК(О) [-ЄНК(О)], -ЕНЬК(О, А) [-ЄНЬК(О)]

8. Слід відрізнити суфікс **-енк(о) [єнк(о)]** від суфікса **-еньк(о, а) [-єньк(о)]**: суфікс **-енк(о) [-єнк(о)]** вживається здебільшого в іменниках, що означають прізвиська: *Гордієнко, Кравченко, зрідка – в загальних назвах: безбатьченко, ковалєнко*; суфікс **-еньк(о, а) [-єньк(о)]** вживається для творення пестливих назв: *батьєнко, коничєнко, сєрдєнко; ніженька, топольєнка*.

-ИСЬК(О) [-ЇСЬК(О)], -ИЩ(Е) [-ЇЩ(Е)]

9. За допомогою суфіксів **-иск(о) [-їск(о)], -ищ(е) [-їщ(е)]** утворюються слова переважно з емоційно-негативним відтінком від іменників усіх родів, причому після приголосного пишеться **и**, після голосного – **ї**: *гноїсько, дівчїсько, хлопчїсько; вогнище, побїїще, станбвище*.

-ОВИЧ, -ІВН(А) [-ЇВН(А)]

10. При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс **-ович**: *Васільович, Дєрошович, Ігорович, Микїтович, Олексїйович, Юрїйович*.

При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-ївн(а)**, від імен на **-й** – **-ївн(а)**: *Борїсївна, Васїлівна; Гордїївна, Сєргїївна, Юрїївна*.

Від таких імен, як *Григорїй, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорївна; Ілляч, Іллявна; Кузьмїч (і Кузьмович), Кузьмївна; Лукїч, Лукївна; Миколїйович (і Миколович), Миколїївна (і Миколївна), Савич (і Савович), Савївна; Хомїч (і Хомович), Хомївна; Якович, Яківна*.

Примітка. При творенні імен по батькові в основах імен відбувається чергування **і** з **о**: *Антїн – Антїнович, Антїнівна; Фєдїр – Фєдорович, Фєдорївна*.

-ІВК(А) [-ЇВК(А)], -ОВК(А)

11. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, вживається суфікс **-ївк(а) [-ївк(а)]**: *голївка, долївка, майївка, ножївка, полївка, спиртївка, частївка, шалївка, шихтївка*.

У деяких іменниках уживається суфікс **-овк(а)**: *голбвка (капусти), духбвка, замальбвка, підготбвка*.

-ОК

12. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживається суфікс **-ок** із випадним **о** в непрямих відмінках: *вершбк, гайбк, кийбк, кілбк, лужбк, стручбк*; після м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишеться **ь**: *деньбк, пеньбк*.

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ

13. Іншомовні суфікси **-ир, -ист, -изм** виступають після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадїр, командїр; бандурїст, дантїст, пейзажїст; класицїзм, педантїзм, терорїзм*; після решти приголосних пишеться **-ір, -їст, -їзм**: *вампїр, гарнїр, пломбїр; піанїст, спеціалїст; модєрнїзм, плєуралїзм*, але в утвореннях від власне українських коренів пишеться **-ист, -изм**: *боротьбїст, побутовїзм, речовїзм* і т. ін.

Після голосних у цих суфіксах виступає **ї**: *акмеїст, героїзм, конвоїр*.

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н(ИЙ), -Н(ІЙ)

§ 23. 1. Суфікс **-н(ий)** уживається в переважній більшості якісних і відносних прикметників: *дружнїй (спів), західнїй, мільйбннїй, принаднїй, природнїй, фабрїчнїй*.

Суфікс **-н(ий)** уживається порівняно в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *братній, всесвітній, горбодній, давній, життєвий, задній, крайній, літній, майбутній, матерній, незабутній, освітній, пізній, ранній, самобутній, суботній, хатній* та ін. Суфікс **-н(ий)** уживається в усіх прикметниках прислівникового та іменникового походження, які мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *бліжній, вчорашній, давніший, домашній, доробжний, дружній* (потиск руки), *зівнішній, колішній, мужній, поздобжний, поробжний, прийдешній, ранішній, сінешній, справжній, сьогоднішній, тутешній, худобжний*, але – *потужний*.

Примітка. У прикметниках, твірна основа яких закінчується на **н**, приєднання суфіксів **-н(ий), -н(ий)** викликає подвоєння **н**: *знаменний, осінній, плісний, ранній, туманний*.

-АНН(ИЙ), -ЕНН(ИЙ), -АН(ИЙ), -ЕН(ИЙ)

2. Прикметникові суфікси **-анн(ий), -енн(ий)**, які вживаються для підкреслення найвищої міри ознаки, пишуться з двома **н**: *невблаганний, нездоланний, неоцінений, неказаний, нескінченний, страшенний* (але *жаданий*). Подібні прикметники завжди мають наголос на суфіксі, що відрізняє їх від діеприкметників, утворених від дієслівних коренів за допомогою суфіксів **-ан(ий), -ен(ий)**: *бажаний, незлічений, неоцінений, неподоланий, неказаний, нескінчений*.

-ИЧН(ИЙ), -ІЧН(ИЙ) [-ІЧН(ИЙ)]

3. Складні суфікси **-ичн(ий), -ічн(ий) [-ічн(ий)]** виступають, як правило, у прикметниках, похідних від слів іншомовного походження; при цьому після кінцевої основи **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** уживається **-ичн(ий)**: *історичний, класичний, математичний, ортопедичний*; після решти приголосних – **-ічн(ий)**: *академічний, анархічний; археологічний, епічний, ідилічний, органічний*; після голосних – **-ічн(ий)**: *архаїчний, героїчний, прозаїчний*.

-ИН, -ІН

4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин**: *баба – бабин, Галья – Галин, Колья – Колин, Маруся – Марусин, свекруха – свекрушин, тітка – тітчин*; після голосних – **-ін**: *Марія – Марійн, Софія – Софійн*.

Примітка. Приголосні **г, к (шк), х** перед суфіксом **-ин** змінюються на **ж, ч(щ), ш**: *Ольга – Ольжин, дочка – доччін, Мелашка – Мелашчин, свиха – свихин*.

-ИН(ИЙ), -ІН(ИЙ)

5. У прикметниках із значенням присвійності, утворених від назв тварин, після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин(ий)**: *бджолінний, голубінний, горобінний, качинний, орліний*; після голосних і апострофа – **-ін(ий)**: *зміїний, солов'їний*.

-ИСТ(ИЙ), -ІСТ(ИЙ)

6. Суфікс **-ист(ий)** уживається в прикметниках після приголосних: *барвістий, голосистий, іскристий, перистий* (пірчастий; але *перістий* – рябий), *променістий, урочистий*; після голосних – **-іст(ий)**: *вибіістий, гноістий, двоістий, оліістий, троістий*.

-ЕВ(ИЙ), -ЄВ(ИЙ), -ОВ(ИЙ)

7. Суфікс **-ев(ий)** уживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом м'який або шиплячий приголосний і в яких наголос падає переважно на основу слова: *березневий, грушевий, овочевий, ситцевий*. У прикметниках, у яких перед суфіксом виступають м'які **н, т** або **й**, пишеться **-єв(ий)**: *алюмінієвий, дієвий, життєвий, значеннєвий, суттєвий*.

Суфікс **-ов(ий)** незалежно від наголосу вживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом твердий приголосний: *вітровий, казковий, кварцовий, палацовий, святковий, службовий*. Крім того, суфікс **-ов(ий)** уживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом шиплячий (**ж, ч, ш, щ**), м'який приголосний або **й**, причому наголос падає на закінчення: *бойовий, гайовий, грошовий, дієвий, дощовий, життєвий, крайовий, нульовий, речовий, стильовий*.

Ці ж правила поширюються на правопис суфіксів **-ов-, -єв- (-єв-)** у присвійних прикметниках жін. і середн. роду: суфікс **-ов-** уживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників твердої групи: *майстер – майстрова, майстрове; Петро – Петрова, Петрове; робітник – робітнікова, робітнікове; Шевченко – Шевченкова, Шевченкове*; суфікс **-єв-** (після голосного **-єв-**) уживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників м'якої та мішаної груп: *Андрій – Андрієва, Андрієве; Ігор – Ігорева, Ігорево; кобзар – кобзарєва, кобзарєво; скрипаль – скрипалєва, скрипалєво; сторож – сторожева, сторожево; товариш – товаришева, товаришево*.

У відповідних присвійних прикметниках чоловічого роду суфікси **-ов-, -єв- (-єв-)** чергуються з **-ів (-їв)**: *Василєва – Василів, майстрова – майстрів, Олексієва – Олексіїв*.

-УВАТ(ИЙ) [-ЮВАТ(ИЙ)], -ОВАТ(ИЙ), -ОВИТ(ИЙ)

8. Суфікс **-уват(ий)**, а після м'яких приголосних **-юват(ий)**, уживається в прикметниках на позначення певного вияву ознаки: *горбуватий, круглуватий, синюватий, темнуватий*, а також на виявлення невеликої міри властивості, схильності до чогось, позначуваної іменниковою основою: *дуглуватий, злодійкуватий, остюкуватий, піскуватий*.

Суфікс **-оват(ий)** уживається в прикметниках, якщо наголос падає на **о**: *плискóватий, стовбóватий*.

Суфікс **-овит(ий)** уживається на означення високого ступеня вияву ознаки: *гордо́вятий, грошові́тий, таланові́тий*.

Дієслівні суфікси

-УВА- (-ЮВА-), -ОВА-

§ 24. 1. Суфікс **-ува- (-юва-)** пишеться в дієсловах: *забі́лювати, керува́ти, підпорядкува́ти, розсіювати*.

У похідних словах і формах (віддієслівних іменниках та дієприкметниках) суфікс **-ува- (-юва-)** пишеться тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *виве́ришувати – виве́ришування, виве́ришуваний; очі́кувати – очі́кування, очі́куваний; підсі́нювати – підсі́нювання, підсі́нюваний*; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то пишеться **-ова-**: *друкува́ти – друкува́ння, але друко́ваний; малюва́ти – малюва́ння, але мальо́ваний; підпорядкува́ти – підпорядкува́ння, але підпорядко́ваний; риштува́ти – риштува́ння, але ришто́вання, ришто́ваний*.

-ОВУВА-

2. У суфіксі **-овува-** перший голосний завжди наголошений: *завойо́вувати – завойо́вування, завойо́ваний; перемальо́вувати – перемальо́вування, перемальо́ваний; скупо́вувати – скупо́вування, скупо́ваний*.

-ІР- (-ИР)

3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові втрачають цей суфікс у всіх формах: *загітува́ти – загіто́ваний, зареєструва́ти – зареєстро́ваний, інформувати – інформо́ваний, сконструюва́ти – сконструйо́ваний*. Але в окремих словах для усунення небажаних омонімів суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** – **-ир-**) зберігається: *буксі́рувати (бо є буксува́ти), парі́рувати (бо є парувати), полі́рувати (бо є полюва́ти), репеті́рувати (бо є репетува́ти)* тощо.

Суфікс **-ір- (-ир-)** уживається й у дієсловах типу *коті́рувати, лаві́рувати, мариши́рувати, пікі́рувати, треті́рувати*.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ

Правопис складних слів залежить від формальних і семантичних ознак поєднаних основ. Формальною ознакою цілісності слова виступає сполучний звук (**о, е/є**), що визначає написання складного слова разом. Форма першої частини складного слова (наявність суфікса) є показником написання слова через дефіс, пор.: *зерно́во-тваринни́цький, техні́ко-економі́чний*.

Семантичний принцип написання складних слів полягає в розрізненні підпорядкованості чи непідпорядкованості (однорідності) понять, що поєднуються в одному слові. Поєднувані однорідні основи-поняття пишуться через дефіс (*м'ясо-росли́нний, опу́кло-вві́гнутий*); підпорядкована, підрядна залежність поєднаних частин зумовлює написання слова разом (*м'ясозаго́твіля, бурякоцукро́вий*).

Правопис складних слів залежить від формальної цілісності частини слова, її тенденції до відмінювання чи невідмінювання в межах складного утворення, від уживання цієї частини як самостійного слова тощо.

У межах кожної частини мови існують певні традиції оформлення складних слів.

§ 25. Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

Сполучні звуки о, е(є)

1. Коли перша частина складного слова – прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатле́т, гірничопромисло́вий, чорногу́з, яснозо́рий*; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишеться **ь**: *верхньо́дніпро́вський, давньо́ру́ський, меншоварти́сний, середньо́віччя, синьо́бкий*.

Примітка. З цими словами не слід сплутувати складні слова, першою частиною яких є прислівник вишого ступеня порівняння на **є**: *вищезга́даний, нижчепідпи́саний*.

2. Коли перша частина складного слова – іменник або займенник, то сполучним звуком буває:

а) Після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук **о**: *атамохі́д, грушоподі́бний, дощомі́р, сажотру́с, імі́джоло́гія, самовчи́тель, харчобло́к, чужозе́мець*; але: *ко́жум'я́ка, овочесхо́вище, оче́видний*.

б) Після м'якого приголосного (неповодженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи, пишеться **є**: *бурело́м, землетру́с, піснетво́рець, пра́цездати́ний, яйцеподі́бний*, але: *коно́гін, коно́в'язь, костогри́з, костопра́в, свиномáтка*.

в) Після й, яким закінчується основа іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишеться є: *боєзда́тність, дієзда́тний, краєзна́вство; життєзда́тний, життє-пис, насіннєсхóвище, сміттєзбі́рник.*

Складні слова без сполучного звука

3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука – шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) На голосний звук: *всюди́хід, кількарáзóвий, метрòбúд, радіо-комітét, трині́жок, чотирикúтник; двадцятирі́чний, п'ятикúтний, семимі́льний.*

б) На приголосний звук: *Мі́ргород, держадміністра́ція, мед-акаде́мія*; у словах із числівниками **-двох-, трьох-, -чотирьох-**, якщо дальша частина починається голосними **а, о та j**: *чотирьòхáктний, двох'я́русний.*

4. Складні слова можуть писатися разом і через дефіс.

Разом пишуться:

а) Усі складноскорочені слова й похідні від них: *Нацбáнк, міськра́да, облдержадміністра́ція, профспі́лка, со́цтра́х; профспі́лковий, со́цтра́хівський.* Сюди належать і всі складноскорочені слова з першими частинами: **авіа-, авто-, агро-, аудіо-, біо-, вело-, відео-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мега-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, порно-, псевдо-, радіо-, рентгено-, ретро-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-** й под.

б) Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначається цифрою): *дво́бічний, сі́мдесятирі́ччя, три-про́центний, чотиримі́сячний.*

Через дефіс пишуться:

а) Складні слова, утворені повторенням того самого слова: *пи-сáв-писáв, робів-робів, ходів-ходів, білий-білий, легенький-легенький, багáто-багáто, сіньо-сіньо, т́ихо-т́ихо.*

б) Поєднання в одне слово синонімів: *гідко-брідко, зрòду-ві́ку, т́ишком-н́ишком, ча́сто-гу́сто*; антонімів: *бі́льш-ме́нш, відимо-невідимо*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *ба́тько-ма́ти* (батьки), *хлі́б-сіль* (їжа); спільнокореневих слів різної будови: *вели́кий-превели́кий, з да́вніх-даве́н, з ді́да-праді́да, ма́ло-помáлу, пові́к-ві́ки, раді́й-радісі́нський, сі́ла-силéнна, т́ихий-тихéсенський.*

Примітка. Два однакових іменники, з яких один має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишуться окремо: *кінéць кінце́м, одні́м одні́, че́сть че́стю, чин чі́ном*. Так само займенник з іменником: *самá самото́ю.*

в) Поєднання слів, що означають приблизність: *день-дру́гий, го-ді́на-дві, не сьòгòдні-зáвтра, три-чоті́ри.*

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У таких випадках між ними ставиться тире: *3–4 (дні), учні 9–11 класів.*

г) Складні вигуки та звуконаслідування: *гей-гéй, ого-гò, бом-бòм.*

г) Звуки в словах, що вимовляються протяжно: *По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (А.Тесленко); *По-о-лк, стій!*

д) Літерні аббревіатури з належними до них цифрами: *Ан-140.*

е) Літерні найменування паралельних класів у школах, будинків з однаковими номерами на тій самій вулиці: *7-А, 10-Б; вул. Бучми, буд. 7-А.*

є) Терміни, у складі яких є літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний.*

ж) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: *с.-г.– сільськогосподарський, с.-д.– соціал-демократ, соціал-демократичний, ст.-сл.– старослов'янський*. Але скорочення, утворені від словосполук, пишуться окремо: *с. г. – сільське господарство.*

§ 26. Складні іменники

1. Разом пишуться:

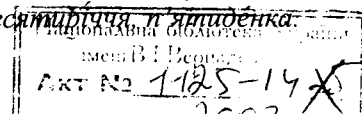
а) Складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука поєднанням двох або кількох основ, одна з яких – дієслівного походження: *вертолét, квартиро́найма́ч, конте́йнеровòз, лісоспáв, самохòд, силосонавантáжува́ч, тепловòз.*

б) Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *білокрі́вці, сіньоцві́т, чорно́зем.*

в) Складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболі́з, лазеротера́пія, лісостéп, носорі́г, шлакоблòк* (але *люді́но-день*); сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження (тут роль сполучного звука виконує останній голосний першого іменника: *автоперегòни, автовідповідáч, автола́вка, велотрèк, евро-парла́мент, ретросторінка*).

г) Складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *горі́цвіт, зірві́голова, переко́тінòле, пройді́світ; Непи́й-ніво, Перебійні́с, Убийво́вк* (прізвища).

г) Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* – називного) та іменника: *дванадцятирі́чка, сторі́ччя, стоп'ятдесятирі́ччя, п'ятидеся́т-*



Примітка. У складних словах із числівником, який називає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами й приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверховий*.

д) Складні іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-**: *піваркуша, півгодіни, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука; напівавтомат, напівваговік, напівсон; полукіпок, полумисок*.

Примітка. Перед іменниками – власними іменами **пів-** пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Кієва*.

е) Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомобурготок, світловолодікування, термогідродинаміка*.

2. Через дефіс пишуться:

1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.

До таких слів з обома відмінюваними частинами належать:

а) Іменники, що означають протилежні за змістом поняття: *завантаження-розвантаження, зліт-посадка, сходження-розходження, купівля-продаж*.

б) Іменники, в яких друга частина виступає додатковою характеристикою поняття, названого першим словом: *банк-гарант, вагон-ресторан, директор-ропорядник, крісло-ліжко, опера-казка, тасьбель-календар* (див. також § 27, п. 2).

в) Іменники, що означають спеціальність, професію: *магнітолог-астронім, лікар-еколог, секретар-координатор, шеф-кухар*.

г) Іменники на позначення казкових персонажів: *Зайчик-Побігійчик, Лисичка-Сестричка*.

До слів із другою відмінюваною частиною належать:

а) Іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *бізнес-клас, блок-система, буй-тур, вакуум-апарат, веб-сторінка, дизель-мотор, експрес-аналіз, жар-птиця, козир-дівка, крікінг-процес, метал-рок, прес-бюлетень, резус-фактор, рок-група, стоп-кран*.

б) Іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: *генерал-губернатор, генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан*.

в) Іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, людино-день, тонно-кілометр*.

2) Складні іменники з першою складовою частиною **арт-, віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-, поп-, шоу-, хіт-**: *арт-майдан, віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідніця, міні-футбол, обер-майстер, поп-група, ібу-конкурс, хіт-парад*.

3) Іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост*.

4) Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра, любі-мені, розрив-трава, чар-зілля*.

5) Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка – бібліотека, вид-во – видавництво, д-р – доктор, ін-т – інститут, л-ра – література, т-во – товариство, ф-ка – фабрика*.

6) Перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: *радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції*.

§ 27. Прикладки

Прикладки можуть писатися окремо й через дефіс, що залежить від семантики поєднаних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то дефіс між означуваним іменником і прикладкою не ставиться: *місто Кіїв, ріка Десна, трава звіробій*.

Якщо ж у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою ставиться дефіс: *звіробій-трава, розмай-зілля, Десна-ріка, Сапун-гора*.

2. Якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції, він приєднується до пояснюваного іменника дефісом: *вовк-жадніюга, дівчина-красуня, скрипаль-віртуоз, хлопець-богач*.

Якщо такий іменник виступає в препозиції до означуваного іменника, то він пишеться окремо: *богач хлопець, жадніюга вовк, красуня дівчина, віртуоз скрипаль*.

3. Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-грузинка й грузинка-дівчина, учитель-фізик і фізик-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник*.

4. Якщо прикладка входить до складу терміна, вона втрачає атрибутивне значення, перетворюючи словосполучення в складний іменник без сполучного звука. Такі іменники пишуться через дефіс: *гриб-паразит, жук-короїд, засць-русак, льон-довгунець*.

§ 28. Складні числівники та займенники

1. Разом пишуться:

а) Складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, триста (трьохсот, трьомстам)*.

б) Складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний**: *дев'ятисотий, двохсотий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятий, шістдесятип'ятимільйонний; багатотисячний, кількамільйонний*.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча п'ятсот тридцять вісім, тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмий*.

Примітка 2. Порядкові числівники, до складу яких входять слова з **половиною** й под., теж пишуться окремо: *три з половиною тисячний загін*.

2. Через дефіс пишуться:

а) Порядкові числівники, написані цифрами й літерами: *7-й, 10-ї, 11-го, 35-мільйонний, 3-тисячний, 4½-тисячний*.

б) Складні займенники з компонентами **бозна-, будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под.: *бозна-де, бозна-що; будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який*. Але: *будь у ко́го, будь на чо́му, ка́зна з ким, ка́зна при ко́му* (бо в середині таких слів з'являється прийменник).

§ 29. Складні прикметники

1. Разом пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросиловий* (електросіла), *картоплесаджальний* (картоплесаджалька), *лісостеповий* (лісостіп), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *теплообмінний* (теплообмін), *чорноземний* (чорнозем).

б) Складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: *загальноосвітній* (загальна освіта), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *народнопоетичний* (народна поезія), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни).

в) Складні прикметники з другою віддієслівною частиною: *волелюбний, деревообробний, карколомний, машинобудівний*.

Примітка. Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантажно-розвантажувальний, контрально-вимірювальний*.

г) Складні прикметники, в яких першим компонентом виступає прислівник: *важкохворий, внутрішньозаводський, загальнодержавний*; так само й ті, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: *вищезгаданий, нижчепідписаний, новоутворений, свіжозрубаний*, але: *трохи віще зазначений* (параграф), бо є пояснювальне слово.

Примітка 1. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий, вільно конвертований, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно зв'язаний*.

Примітка 2. У складних термінах прислівник – компонент, що уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником: *видовженогутупоконічний, короткогрушоподібний, округлоялицеподібний*.

г) Складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст. Такі прикметники, як правило, мають термінологічне значення: *вузкодіалектне* (мовне явище), *грудочеревна* (перепона), *давньоверхньонімецька* (мова), *лінгвостилістичні* (особливості); також – *глухонімий, сліпоглухонімий*.

д) Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *двадцятиповерховий, семиразовий, стодвадцятитирирічний*, але *125-річний*.

е) Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний* (поперечний шліфувальний верстат).

2. Через дефіс пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський* (віце-президент), *генерал-губернаторський* (генерал-губернатор), *дизель-моторний* (дизель-мотор), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *унтер-офіцерський* (унтер-офіцер).

Примітка. В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставиться: *Москва-ріка – москворіцький*.

б) Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: *аграрно-сировинний, державно-монополістичний, доробно-ремонтний, електронно-обчислювальний, культурно-технічний, лісопільно-стругальний, мовно-літературний, навчально-виховний, науково-технічний, пліско-опуклий, постачально-збутовий, свердлильно-довбальний, столярно-механічний*; а також узвичаєні: *всесвітньо-історичний, літературно-мистецький, народно-визвольний, підзлісто-болотний* тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник **і**: *аграрний і сировинний, навчальний і виховний* і под.

в) Складні прикметники, в яких перша частина закінчується на **-ико** (**-іко**), **-ивно**, **-ово**: *героїко-романтичний, історико-культурний*,

механіко-математичний, нормативно-технічний, житлово-будівельний.

г) Складні прикметники з першою частиною **військово-, воєнно-: військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний.**

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний, військовополонений* пишуться разом.

г) Складні прикметники, в яких перша частина не має прикметникового суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й прислужується до неї за допомогою сполучного звука **о** або **е**: *м'ясо-вівняний, м'ясо-молочний, крохмале-патоковий, овоче-картопляний.*

Примітка. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *головонігі, грудочеревні* (перепона).

д) Складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакитно-синій, гіркувато-солоний, кісло-солодкий, молочно-білий, сіро-голубий, темно-зелений, червоно-зелено-синій, але жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори).

е) Складні назви проміжних сторін світу: *південно-східний, північно-західний; норд-остівський.*

е) Складні прикметники, першим компонентом яких є числівник, написаний цифрами: *20-річний, 10-поверховий.*

§ 30. Прислівники

1. Разом пишуться:

а) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *відійні, відтенер, доніні, дотенер, забагато, задбво, занадто, набагато, навічно, надали, надбво, назавжди, назовсім, наскрізь, насправді, невтямки, негарзд, підтюпцем, повсюди, подекуди, позавчора, позаторік, потрбу, утрічі.*

Примітка. Від подібних прислівників слід відрізнити сполучення прийменників із незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників. Такі сполучення пишуться окремо: *від сьогодні, до завтра, на завтра, на потім* (не відкладайте цього до завтра, на завтра, на потім), *за багато, на багато* (пор.: *забагато гуляєш і за багато років уперше приїхав, стало набагато легше й зал на багато місць*), *на добраніч, на ура.*

б) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником або утворені за зразком таких прислівників: *безвісти, безперестанку, вбк, ввечері, ввіч, вволю, вголос, вгорі, вгору, вдень, взімку, взнакі, відразу, вкрай, вкупі, влад, влітку, внизу, вночі, восені,*

впам'ятку, впень, вперед, впередіж, впередіш, вплав, вплач, впоперек, вору, враз, вранці, врешті, врівень, врівні, врозкид, врозліт, врозсип, врозтіч, вряд, всередині, вслід, всмак, вицрть, доверху, довіку, довкола, доволі, догорі, додбу, додому, докупи, донізу, дотла, дощенту, заміж, замужем, заочі, запанібрата, запівніч, зараз, разом, зарані, зарання, засвітла, збоку, зверху, звіку, згорі, здуру, ззду, зісподу, знизу, зозла, зокола, зразу, зранку, зрання, зрештою, зрбду, зсередини, набік, набір, наверх, наверху, навесні, навіворіт, навиліт, навідліг, навідріз, навік, навіки, навіч, нагору (але *на-горі*), *надвечір, надворі, надголодь, надзелень, надмір, надміру, назад, назахват, наздогд, назустріч, наїздом, наніз, нанизу, наостанок, наостанку, напам'ять, наперебій, напереваги, наперед, наперекір, напереріз, напіддорозі, напідпінку, напекіз, наполовіну, напихвати, напочатку, наприклад, напровесні, напролом, напропале, нараз, нарешті, нарівні, нарозхват, насилу, наскоком, наспід, наспіх, насподі, насторожі, наяву, обік, обіч, одвіку, опідні, опівночі, опліч, підряд, побіч, поблизу, поверх, повік, поволі, позаду, поночі, попліч, поруч, поряд, посередині, почасти, скраю, спереду, спочатку, убік, убрід, увечері, увіч, углос, угорі, угору, удень, узімку, узнакі, укрій, укуні, улад, улітку, уніз, унизу, уночі, упень, уперед, уплав, уплач, упоперек, уору, уранці, урешті, урівень, урівні, урозкид, урозліт, урозсип, урозтіч, уряд, усередині, услід, усмак, ушір.*

в) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленим) прикметником: *віддавна, востанне, вручну, дбгола, допізна, завідна, замолоду, заново, звісока, згарячу, злегка, зліва, знову, зрідка, напевне, нарівні, нарізно, нашвидку, помалу, помаленьку, потихеньку, сповна, спроста, сп'яну.*

г) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдвоє, втроє, вчетверо* й под.; *вперше, вдруге, третє* й под.; *надвоє, натроє, начетверо* й под.; *удвох, утрох, учотирьох* і т. д.; *водно, заодно, поодінці, спершу.*

г) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з займенником: *вніщо, втім, навіщо, ніщо, передусім, почім, почому;* але: *до чого, за віщо, за що* та ін. в ролі додатків.

д) Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдосвіта, вподовж, завбільшки, завглибки, завдовжки, завтовшки, завчасу, завширшки, знадвору, навздогін, навзнак, навкідьки, навколо, навкругі, навкулачки, навмісне, навпакі, навперейми, навприсядки, навпростець, навряд, навскіч, навскіс, навскосі, навсправжжж, навстіж, навтікача, навздогін, наздогін, наосліп, наготові, позавчора, позаторік, поідтінню, спідлоба.*

е) Складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босоніж, водностаць, ліворуч, мимоволі, мимоїздом, мимохідь, мимохіть, насамперед, натщесерце, нашвидкуруч, обабіч, обіруч, очевидно, повсякчас, праворуч, привселюдно, самохіть, стрімголов, тимчасово, чимдуж, чимраз.*

є) Складні прислівники, утворені сполученням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** із будь-якою частиною мови: *абікуди, абіяк, аніскільки, анітелень, анітрохи, аніччирк, аніяк; дедалі, деінде, деколи, декуди; чимало; щовечора, щогодини, щодалі, щоденно, щодня, щодуху, щомісяця, щомога, щонайбільше, щонайдовше, щонайдужче, щонайкраще, щонайменше, щонайширше* й под., *щобочі, щоправда, щораз, щоразу, щороку, щосіли, щохвилини* (але: *дарма що, поки що, тільки що, хіба що, чи що*); *якомога, якомсь і якомсь* (з різними значеннями), *якраз, якнайбільше, якнайдужче, якнайдовше* й под.

Примітка. Слід відрізнати прислівники, складені з прийменників або часток і різних частин мови, від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, коли останні зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови, отже, і пишуться окремо. Пор.: *Він повернув убік і Ударив у бік.*

Спочатку це не було ясно й З початку розмови вони зрозуміли вашу думку.

Прочитай вірш напам'ять і На пам'ять він подарував мені книжку. Усередині щось дуже заболіло і Це правило шукай у середині розділу. Хлопці домовилися йти всі вкупі до міста і В купі піску гралися діти. Заражую вам востаннє і Вони постукали в останнє вікно. Ми чуємо це вперше і Зайдемо в перше село.

Втім, я не заперечую і Втім спектаклі виступав і я.

У нас чимало книжок і Чи мало вам допомагали?

Нащо було починати справу? і На що ви натякаєте?

Ми теж виступали на зборах і Він говорив те ж, що і я.

Якомсь уже воно буде і Як ось і Марко на поріг.

2. Окремо пишуться:

а) Прислівникові сполуки, утворені з прийменника та іменника, прислівника, прислівникового слова, якщо вони зберігають своє лексичне значення, особливо коли перед іменником можливе означення: *без відома, без жалью, без кінця, без кінця-краю, без краю, без ладу, без ліку, без мети, без наміру, без пуття, без сліду, без смаку, без сумніву, без уяву, без упину, без чєрги, в затишку, в міру, в нагороду, в ногу, в обмін, в обріз, в позику, в цілості, до біса, до впадби, до гурту, до діла, до загину, до запитання, до краю, до кріхти, до ладу, до ліха, до лиця, до міри, до ногі, до обіду, до останку, до пари, до пня, до побачення, до пори, до пуття, до річі, до решти, до сих пір, до смаку, до смерті, до снаги, до сьогодні, за години, за дня, за кордон, за кордоном, за рахунок, за світла, з болю, з-за кордону, з краю в край, з переляку, з радості, з розгону, на бігу, на біс, на вагу, на весну* (але

навесні), на вибір, на видноті, на відчай, на відмінно, на віку, на гамуз, на голову (але наголову розбити), на диво, на дозвіллі, на жаль, на злб, на зразок, на льоту, на мить, на ніщо, на око, на поруки, на прощання, на радість, на radoщах, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на слово, на сміх, на совість, на сором, на ходу, на шкоду, на щастя, над силу, не з руки, ні на гріш, під боком, під гору, під силу, по закону, по змозі, по знаку, по можливості, по правді, по силі, по совісті, по сусідству, по суті, по чєрзі, по щирості, у вигляді, уві сні, у поміч, у стократ, через силу, як слід, як треба.

б) Словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників: *від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, одін в одін, раз у раз, рік у рік, час від часу.*

в) Словосполуки, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з угоджуваних з іменниками числівників, займенників: *другого дня, таким чином, темної ночі, тим разом, тим часом* і т. ін.

г) Прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основному, в цілому.*

г) Прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двос, по трос, по четверо* тощо.

3. Через дефіс пишуться:

а) Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **(-к)и**: *по-батьківському, по-бойовому, по-братньому, по-господарському, по-іншому, по-козачьому, по-нашому, по-своєму, по-сусідському, по-українському, по-християнському; по-батьківськи, по-братєрськи, по-господарськи, по-людськи, по-сусідськи, по-українськи; також по-латині.*

Примітка. У прислівниках цього типу, утворених від складних прикметників, що пишуться через дефіс, дефіс ставиться тільки після **по-**: *по-соціалдемократичному.*

б) Складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-перше, по-друге, по-трєте* й т. д.

в) Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *абі-то, будь-де, будь-коли, будь-куди, де-небудь, десь-то, казна-де, казна-коли, коли-будь, коли-небудь, куди-будь, куди-небудь, так-то, хтозна-як, як-небудь.*

г) Складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряді-годи, десь-інде, десь-інколи, сьак-так* і т. ін.

г) Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *будь-щобудь, віч-на-віч, всьог-на-всього, далеко-далєко, де-не-де, коли-не-коли, лєдвє-лєдвє, ось-ось, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.*

§ 31. Прийменники

1. Разом пишуться:

а) Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді – трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: *внаслідок (унаслідок), вподобж (уподобж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, щодо*.

б) Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *задля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, поміж*.

2. Через дефіс пишуться складні прийменники з початковими **з-, із-**: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побід, з-посеред*.

3. Окремо пишуться прийменникові сполуки з *відома, з огляду, у(в) різі, в сілу, під кінець, під час, що ж до*.

§ 32. Сполучники

1. Разом пишуться складні сполучники, утворені поєднанням повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причім, причому, протє, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо* та ін.

Примітка. Сполучники *зате, протє, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, треба відрізнити від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками *за, про*, часткою *би*, прислівником *як* окремо. Так, сполучники *зате, протє* можна замінити одним із протиставних сполучників *а, але, однак*, тоді як прийменники *за, про* та вказівний займенник *те* такої заміни не піддаються. Пор.: *Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся*; але: *За те оповідання його похвалили*.

Сполучник *щоб* легко відрізнити від займенника *що* з часткою *б*, оскільки на займенник *що* виразно падає наголос. Пор.: *Сказав, щоб усі прийшли*; але: *Що б ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники *якби, якщо* можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника *як* із часткою *би* та займенника *що* в контексті, бо на прислівник *як* завжди падає логічний наголос. Пор.: *Якби тут був мій товариш! І Як би краще виконати завдання!*

Якщо хочеш, допоможу тобі і Як що трапиться, нарікай на себе.

2. Окремо пишуться:

а) Сполучники з частками **б, би, ж, же**: *абь ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би*.

б) Складені сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи (невважаючи) на те що,*

після того як, при цьому, та й, так що, тимчасом як, тому що, у міру того як, через те що й под.

3. Через дефіс пишуться сполучники **отож-то, тім-то, тільки-но, тому-то**.

§ 33. Частки

Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, і формотворчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень (*хай, би* та ін.).

А. Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

1. Разом пишуться:

а) Частки **аби-, ані-, де-, чи-, шо-, як-** у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абіщо, абіяк, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніяк, дедалі, деколи, декотрий, дециця, дещо, чималенький, чимало, щовечора, щогодіни, щоденник, щодня, щодобі, щодуху, щонайкращий, щоправда, щоразу, щосіли, якби, якнайшвидше, якомбога, якщо* та ін.

б) Частки **би (б), то, що** в складі сполучників та інших незмінних слів: *щоб, якби, немовбито, нібито, абіщо*; і частка **же (ж)** у складі стверджувальних часток *авжеж, атож* (див. ще § 32).

в) Частка **-ся (-сь)** у зворотних дієсловах: *будується, наївся (наївсь)*.

г) Частка **-сь** у складі займенників і прислівників: *котрійсь, котрась, котресь, якийсь, якась, якесь; дець, колись, хтось, щось*.

г) Частка **не**, коли вона виступає в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, неук; незліченний, невпінний, невсипуций, негайний, ненавистний, ненастанний, непохитний, нестямний; невдвзі, невінно, невпінно, незабаром, непорушно, несамовито, неказанно*.

д) Частка **не** з дієсловами, які без неї не вживаються: *неболити, незчутися, ненавидіти, нестямитися*, або яким вона надає нового значення: *нездужати* (хворіти), *непокоїтися* (хвилюватися), *неславити* (ганьбити). Але залежно від значення дієслова частка **не** може писатися й окремо: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти).

е) Частка **не** в складі префікса **недо-**, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах неповною мірою: *недобачати, недовиконувати, недодержати, недоїдати, недоказувати, недолюблювати, недооцінювати, недоплатити, недочувати; недовиконаний, недодержаний, незрілий, недоказаний, недооцінений, недописаний, недорослий, недочутий; недобиток, недбідок, недокрів'я, недблік, недблїток, недорід, недоріка, недотєпа, недбук*. Якщо частка **не** виступає для заперечення дії, вираженої

дієсловом із префіксом **до**, вона пишеться з таким дієсловом окремо: *він недочував*, але: *Він не дочув моїх слів*.

е) Частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають одне поняття: *невміння, неволя, неврожай, недобля, неправда, несподіванка; небажучий, невдалий, невеселий, невчений, недобрый, незбагнений, немалий, неписьменний, неслівний; неабіхто, неабіякий; невогад, невже, невп'ятку, невтямки, негідано, недалёко, недарма, недурно, нехотя*, а також: *незважаючи на ..., неважаючи на ..., немов, неначе*.

Примітка. Частка **не** пишеться окремо від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять слова: *далёко, зовсім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Далеко не досконалий твір; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не присмі спогати*.

ж) Частка **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, нержавіюча сталь, непростовані факти*.

з) Частка **ні** з займенниками, якщо вона не відокремлена від них прийменником, і з прислівниками: *ніхто (нікого), нічий (нічий), ніщо (нічого), ніякий (ніякому); ніде й ніде, нізачо, нізвідки, нізвідкіля, ніколи й ніколи, нінащо, ніскільки, нітрохи, ніяк*.

2. Окремо пишуться:

а) Частка **що** в сполуках *дарма що, тільки що, хіба що, що ж до*.

б) Частка **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функції підсилювальних часток.

в) Частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання. Але: Не через небажання, а через невміння він не виконав цієї роботи*.

г) Частка **не** при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на **-но**, **-то** й дієприслівниках: *не може не бачити, не підходячи ближче, не поспішаючи; Ні вітерець не війне, ні хмарка не набіжить; Праця не закінчена; Працю не закінчено; Підлога не вимита; Підлогу не вимито*.

г) Частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену цими словами: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** й відповідним прикметником-присудком за змістом речення можливе слово *с* (*був, була* тощо), частку **не** слід писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує смисл, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок (с) нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

д) Частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота ще не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист*.

е) Частка **не** з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках: *не три, не п'ятий; не ти, не цей, не інші; не інакше, не так; не при..., не на...; не то... не то*; також *не раз*.

е) Частка **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс: *не дуже, не зовсім, не цілком; не від того, не досить, не можна, не треба; розмовляють не по-нашому*.

ж) Частка **ні**, вживана для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звороту: *ні живий ні мертвий, ні кроку далі, ні на макове зерно, ні п'ава ні тава, ні риба ні м'ясо, ні сє ні тє, ні сюді ні туді, ні так ні сяк*.

з) Частка **ні**, вживана як повторюваний єднальний сполучник із заперечним значенням або як підсилювальна частка: *Він не придатний ні до роботи, ні до розмови; Дитина ще не вмє ні ходити, ні говорити; Ні один не зробив так, як треба*.

и) Частка **ні** в складі займенників, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенників прийменником: *ні в ко́го, ні до ко́го, ні з ким, ні до чо́го, ні за́ що, ні на́ що й ні на що́* (з різними значеннями), *ні на яко́му*.

3. Через дефіс пишуться:

а) Частки **бо**, **но**, **от**, **то**, **таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іді-бо; давай-но; тільки-но; так-от, як-от; отакій-то, стільки-то, тім-то, якось-то; важкий-таки, всє-таки, діс-тав-таки, так-таки*.

Примітка 1. Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *скільки ж то* (написано), *чим би то* (втішити).

Примітка 2. Частка **такі** пишеться окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга*.

б) Компоненти **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-** й под. у складі займенників і прислівників (див. § 28, п. 2 б; § 30, п. 3 в).

в) Частка **не**, вживана як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Європа*, але в загальних – разом: *неісто́та*.

Б. Ф о р м о т в о р ч і частки пишуться окремо від інших слів, зокрема:

а) Частки **хай**, **нехай**, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу: *Хай живе мир між народами! Нехай міцніють дружні відносини між країнами!*

б) Частка **би (б)**, за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова: *зайшов би, пішла б*.

В. Модальні частки теж пишуться окремо, а саме:

а) Частка **же (ж)**, що відіграє видільну роль у реченні: *Ходи ж зі мною; Він же великий учений*.

б) Частки **то, це**, що мають у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо то одній людині стільки грошей? Чи це вже й пожартувати не можна?*

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)

Велика літера на початку речення

§ 34. З великої літери пишеться:

а) Перше слово, яким починається текст.

б) Перше слово в реченні:

1) після крапки;

2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

в) Перше слово кожного рядка у віршах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка (хоч і не обов'язково).

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови та інтонаційних відтінків, перше слово пишеться з малої літери:

Дивіться... он там... встас... він ще живий... Семен... Семен...
(Коцюбинський).

Тихо стало в хаті;

Тільки наймичка шептала:

«Мати... мати... мати...» (Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то даліше речення (слова автора) пишеться з малої літери:

– Так тому й бути! – усі гукнули (Глібов).

– Що з тобою? – допитувалась Маланка (Коцюбинський).

Я не Ганна, не наймичка,

Я... – та й онімїла (Шевченко).

Примітка 3. Після знака питання (іноді знака оклику – див. § 35, п. б), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації словам, пишеться мала літера:

Що його турбувало? погода? далека дорога?

Сонце! сонце! – на гори й долини, –

Сонце! сонце! – на води й поля.

Хай живе в вільній праці людини

України земля! (Тичина).

Велика літера при звертаннях і в ремарках

§ 35. З великої літери пишеться:

а) Перше слово після знака оклику, яким відокремлюється звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Шевченко); *Нумо до праці, брати! Годі лякатись! На діло святее Сміло ми будемо йти!* (Грінченко).

б) Слово, що йде після вигуку або окличного слова, коли вони стоять на початку речення: *– Ха-ха! От ловко!* (Коцюбинський).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишеться з малої літери:

Ждемо день, і другий – гай-гай! – немає Тетяни (Васильченко).

в) Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

Слава й честь борцям за вільну незалежну Україну (Тривалі бурхливі оплески. Присутні встають і співають національний гімн) (3 газети).

З великої літери пишуться й інші ремарки та посилання, взяті в дужки, що стоять після закінченого речення:

Українська культура з найдавніших часів, навіть у найтяжчі історичні періоди її існування, не була ізольованою від зовнішнього світу (3 газети).

Велика та мала літери в рубриках

§ 36. 1) З великої літери пишеться перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Сьогодні о вісімнадцятій годині відбудуться загальні збори колективу з порядком денним:

1. *Про завдання колективу видавництва у світлі прийнятого Закону про мови.*

2. *Звіт голови правління осередку Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.*

2) З малої літери пишеться перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою:

Біологічні механізми Землі вже давно не справляються з лавиноподібним техногенним забрудненням планети. Ситуація ускладнюється швидше, ніж вдається знайти гарантоване рішення. Основні компоненти забруднення сьогодні такі:

– зміна клімату під впливом парникового ефекту;

– виснаження озонового шару Землі;

– кислотне забруднення атмосфери й ґрунтів, хімічне забруднення планети;

– забруднення Світового океану;

– прогресуюче зникнення сотень видів рослин і тварин та збіднення генофонду Землі («Вісник АН України»).

Якщо такі рубрики граматично самостійні та структурно досить розлогі, то вони можуть починатися великою літерою:

Кожен функціональний різновид мовлення має свій набір комунікативно-семантичних інваріантів. У цьому плані видається важливим дослідження таких питань:

1. Визначення інвентарю комунікативних типів висловлень (інваріантів) у національній мові.

2. Опис цих інваріантів з опорою на синтаксичну структуру, інтонаційне оформлення й лексико-тематичне наповнення висловлення.

3. Зіставлення цих комунікативно-семантичних інваріантів у слов'янських мовах (З виступу в дискусії).

Велика літера після двокрапки, на початку цитати тощо

§ 37. З великої літери пишеться перше слово після двокрапки:

а) Коли це початок прямої мови:

*Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Глібов);
Пішла. А серце мос кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!» (Павличко).*

б) Коли цитата подається після слів автора як пряма мова, тобто пов'язується зі словами автора без сполучника й наводиться з початку речення:

Незабутній Максим Тадейович Рильський згадував: «Усе моє свідоме життя слово «Саксаганський» було для мене символом високої майстерності» (Зб. «В сім'ї вольній, новій»).

Примітка. Коли ж цитата: а) входить до складу речення як його частина у формі підрядного речення, тобто пов'язується з головним реченням сполучником, або б) наводиться з середини речення, то вона, як правило, починається з малої літери (у другому випадку після двокрапки ставляться лапки, за ними – три крапки): *У виступі на загальних зборах АН України член-кореспондент М. Голубець відзначив, що «першою невідкладною справою є перебудова психіки вченого, організатора й керівника науки» (З газети).*

2. З великої літери пишеться початкове слово виступу, постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Дозвольте ж мені виразити означення суверенітету Республіки:

1. Земля та її природні багатства, води й повітряний басейн, що знаходиться в межах кордонів України, є власністю народу України.

2. На території України закони, прийняті Верховною Радою України, мають пріоритет перед законами, прийнятими установами [колишнього] Союзу (І. Р. Юхновський. Із виступу на загальних зборах АН України).

Велика літера у власних назвах

§ 38. 1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, імена по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Іван Петрович Котляревський, Лєся Українка (Ларіса Петрівна Косач), Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська), Юрій Клен (Освальд Бургардт), Данило Галицький, Нєстор Літописець, Олександр Нєвський, Ярослав Мудрий;* також: *Кобзар* (про Тараса Шевченка), *Каменяр* (про Івана Франка) тощо.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: *Квітка-Оснєв'яненко, Нечуй-Левицький, Сергєєв-Цєнський, Жан-Жак, Зинівій-Богдан, Марія-Тєрєза.*

Примітка 1. Різні частки (прийменники, сполучники, прийменники з артиклями) всередині прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої літери: *Абд ель Керім, Бретон де лос Еррєрос, Варнгоген фон Ензе, Кур де Жебелєн. Нур ед Дін.* Про написання службових слів, що виступають перед прізвищем, див. § 106, п. 1.

Примітка 2. Китайські прізвища та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери: *Мао Цзєдун, Сунь Ятсєн, Тао Юаньмін.*

Примітка 3. У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і тайландських прізвищах та іменах усі складові частини пишуться з великої літери: *Кім Ир Сен, Лім Хон Ін; Фам Ван Донг, Хо Ши Мін; У Ну Мунг, У Чин Су; Вілуйо Пуспюод, Суджоно Хадіното; Кулаб Сайтрадіт, Луанг Вічіт Ватакан.*

Примітка 4. Про правопис східних власних імен (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження зі складовими частинами *бєй, заде, огли, наша*) див. § 106, п. 2 е.

Примітка 5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами людей і предметів, пишуться з малої літери: *донжуан, ловелас, мєнтор, меценат, робінзон, браунінг (пістолет), галіфє (штани), дїзель (двигун), макінтош (одяг), максім (кулемет), рентгєн (апарат), френч (одяг).* Так само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *бонапартизм, мічурінець, пушкінїст, шєвченкіана.*

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, але які не втрапили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої літери: *Нові появляються вчені з різних галузей науки й техніки – нові Мічуріні й Ціолковські (Тичина). Потрібні нам і Гоголі, і Щєдріні (Сліпчук).*

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: *квіслінги.*

Примітка 6. Назви народів, племен, а також назви людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої літери: *араби, африкєнци, латиноамерикєнци; ацтєки, ірокєзи, поляни; білорус, латвієць, росїянка, українєць; запорїжці, киянин, львів'яни, полтавєць, полтавка.*

2. З великої літери пишуться індивідуальні назви:

а) Міфологічних істот і божеств: *Антéй, Аполлón, Афíна, Ахіллéс, Бúдда, Венéра, Мóлóх, Перу́н.*

Примітка 1. Родові назви міфологічних істот пишуться з малої літери: *а́нгел, дéмон, лісові́к, му́за, ні́мфа, русáлка, титáн, фавн, фéя.*

Примітка 2. Індивідуальні міфологічні назви, що перетворилися в загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої літери: *мóлóх війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси.*

б) Дійових осіб у байках, казках, драматичних творах, хоч у звичайній мові вони вживаються як загальні назви: *Вóрон, Зáець, Лисі́ця, Осéл, Щу́ка; Лісові́к, Мáвка, Перелéсник; Дід Морóз; Той, Що Грéблi Рве; Червóна Ша́почка; Буря́к, Троя́нда, Хлі́б.*

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. не виступають дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні, вони пишуться з малої літери: *ба́ба-яга́, дід-морóз, іва́н-покива́н.*

3. З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: *Генерáльний секретáр ООН, Президéнт Украї́ни, Голова́ Верховно́ї Ра́ди Украї́ни, Генерáльний прокурóр Украї́ни*, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (під час візитів до України тощо): *Президéнт Сполучених Штáтів Аме́рики, Прем'єр-Міні́стр Кана́ди* і т. ін.

Примітка 1. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *голова́, декáн, дирéктор, міні́стр, рéктор, президéнт НАН Украї́ни, секретáр, акадéмік, генерáл-лейтенáнт, заслуже́ний дія́ч мистéцтв, наро́дний арти́ст Украї́ни, лауреáт Держáвної прéмії ім. Тарáса Шевче́нка, член-кореспондéнт; до́ктор нау́к, кандидат нау́к.*

Примітка 2. З малої літери пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *барóн, ге́рцог, граф, імперáтор, князь, колéзький асе́сор, коро́ль, принц, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: *Міні́стр осві́ти й нау́ки Украї́ни, Посóл Респу́бліки Польща, Президéнт Націо́нальної акадéмії нау́к Украї́ни.*

Примітка 4. Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Висóкі Договірні Стóрони, Автор і Видавни́цтво* тощо.

4. Клички свійських тварин, а також приручених чи дресированих звірів і птахів пишуться з великої літери: *Сірко́ (собака); Сніжні́нка (кішка); Гні́дко́, Стрі́ла (коні); Круторо́гий, Сі́вий (воли); Рекордї́стка, Лі́ска (корови); Ра́ві, Ша́ши (сарни); Кра́сень, Фарао́н (папути)* та ін.

Примітка. Назви груп тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кличок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекордї́стки й лиски.* Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдóг, вівча́рка, пінчер.*

5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Анто́нівка, Бі́лий налі́в, Снігові́й кальві́ль, Папері́вка* (яблуні); *Украї́нська глі́ва, Лісова́ красу́ня* (груші); *Рекор́д, Уго́рка* (сливи); *Шпа́нка ра́ння* (вишня).

Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *анто́нівка, глі́ва, уго́рка.*

6. Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери: *Вели́ка Ведме́диця, Козері́г, Марс, Молóчний Шля́х, Сату́рн, Юпі́тер.* Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Вели́кий Віз, Кво́чка, Па́сіка, Чума́цький Шля́х* тощо.

Примітка 1. Родові означення при астрономічних назвах звичайно пишуться з малої літери: *зі́рка Альта́йр, коме́та Галле́я, Туну́ський метеорі́т, сузір'я Вели́кого Пса, тумáнність Андромéди.*

Примітка 2. Слова *земля́, міся́ць, со́нце* пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Наво́ло Сонця оберта́ється Земля́ зі своїм супутником Міся́цем.* Але: *обробі́ток землі́, схід сонця́.*

7. Назви сторін світу: *за́хід, півде́нь, півні́ч, схід, норд-о́ст, півде́нний за́хід* – звичайно пишуться з малої літери. Якщо під цими назвами розуміються краї чи народи, тоді вони пишуться з великої літери: *Дале́кий Схід, За́хідна Украї́на, краї́ни За́ходу, курор́ти Півдня, наро́ди Півночі, Півде́нне Полі́сся, Півні́чна Букові́на, Схід прокі́нувся.*

8. Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери, крім службових слів і родових означень (*зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пі́к, хребéт* і т. ін.): *Азі́я, Антаркти́да, Балка́нський піво́стрів, Бе́рингове мо́ре, Півні́чнокрімський кана́л, Володи́мир-Воли́нський, гора́ Гове́рла, Грї́бова губа́, Зелéний мис, о́зеро Ільме́нь, Кавка́зький хребéт, пі́к Шевче́нка, Москві́-ріка́, Нага́єва бұхта́, протóка Па-де-Кале́, Пана́мський пере́шийок, Пе́рська зато́ка, Півні́чний полю́с, Схі́дносвро́нейська рівні́на, Ура́ло-Кушумський степ.*

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери: *Бі́ла Це́рка, Бі́ловезька Пу́ца* (заповідник), *Було́нський Лі́с* (парк), *Вели́кі Лу́ки, Жовті́ Во́ди, Золоті́ Ворóта, Зелéний Га́й, Ка́рські Ворóта, Микі́льська Слобідка, Нова́ Гвіне́я* (острів), *Товста́ Моги́ла, Ясна Поля́на.* Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: *мис Капіта́на Дже́рральда, ву́лиця Акадéміка Бі́лецького;* також *зато́ка Свято́го Лавре́нтія.*

Примітка 2. Прийменники, артиклі й сполучники в складі географічних назв пишуться з малої літери й відокремлюються дефісом: *Булóнь-сюр-Мер, Порт-о-Прéнс, Ріо-де-Жанéйро, Сен-е-Уáз, Фонтéн-сюр-Рон, Фрáнкфурт-на-Мáйні*.

Артиклі й частки, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої літери й приєднуються дефісом: *Де-Брейнé, Ла-Мáнш* (протоки), *Ле-Крезó, Лос-Анджелес* (міста), *Лос-Фрáйлес* (острови).

Примітка 3. В іншомовних складних географічних назвах, що пишуться через дефіс, з великої літери пишуться й родові позначення: *Иссік-Куль* (куль – озеро), *Муїон-Кум* (кум – пісок), *Пóрто-Алэгре* (порто – порт), *Ріо-Нéро* (ріо – річка), *Хáра-Нур* (нур – озеро), *Аю-Дáг, Чатир-Дáг* (даг – гора), але: *Алатáу, Амудар'я, Дихтау, Сирдар'я*.

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варáнгер-фіóрд, Дю-фіóрд*. Так само з малої літери пишуться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кáйзер-плац, Бісмарк-штрáсе* (штрáсе – вулиця), *Пенсильвáнія-авеню* (авеню – широка вулиця), *Трафальгáр Сквер* (сквер – площа), *Трéптов-парк, Уóлл-стрит* (стрит – вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої літери: *Версáль* (у значенні «Версальський мир»), *Кáнни* (у значенні «оточення та розгром»), *Міюнхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парнáс* (у значенні «світ поезії»), *Седáн* (у значенні «воєнний розгром»).

9. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) а також майданів (площ), парків і т. ін. пишуться з великої літери, а їхні родові позначення – з малої: *Андріївський узвіз, Байкáло-Амурська магістрáль, бульвár Тарáса Шевчénка, Військóво-Грузінська дорóга, ву́лиця Петра Сагайдачного, Житóмирська автостра́да, Львівська плóща, майдáн Незале́жності, Музе́йний прову́лок, Стрійський парк, Півдéнно-За́хідна залізни́ця, Північний морський шлях, проспеќт Дру́жби наро́дів, Ромодáнівський шлях*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова *брі́д, вал, ворота, міст, шлях, яр* і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення, то вони пишуться з великої літери: *Бóричів Тік, Дóбрий Шлях, Козі́ний Брі́д, Кра́сні Ворóта, Кузнéцький Міст, Яро-сла́вів Вал* (вулиці); *Го́ла При́стань* (місто), *Козі́нські Горбі́* (урочище), *Сухі́й Яр* (село).

10. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин і т. ін. пишуться з малої літери: *бостóн* (тканина), *йоркши́р* (порода свиней), *лего́рн* (порода курей), *маде́ра*

(сорт вина), *сая́ни* (напій), *сваля́ва* (мінеральна вода), *сенберна́р* (порода собак), *тока́й* (сорт вина) і т. ін.

11. У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Анта́нта, Балка́нські краї́ни, Європе́йське Економі́чне Співтовари́ство, Співдру́жність Незале́жних Держáв, Всесві́тня Ра́да Міру, Міжнаро́дний коміте́т Черво́ного Хреста́, Організа́ція Об'є́днаних На́цій, Ра́да Безпе́ки, Трої́стий сою́з*.

12. Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць пишуться з великої літери. Причому, коли назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери: *Ара́бська Респу́бліка Єгипет, Держáва Бахре́йн, Респу́бліка Білору́сь, Кита́йська Нарóдна Респу́бліка, Корéйська Нарóдно-Демократи́чна Респу́бліка, Князі́вство Мона́ко, Королі́вство Бельгі́я, Респу́бліка Індія, Респу́бліка Польща, Соціали́стична Респу́бліка В'єтна́м, Сполуче́ні Шта́ти Аме́рики, Уго́рська Респу́бліка*.

У назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад з великої літери пишеться тільки перше слово: *Воли́нська о́бласть, Краснода́рський край, Нене́цький автоно́мний о́круг, Новоми́нівська сільра́да, Рожі́щенський райо́н*.

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Бе́регівський о́круг, Віте́бське воево́дство, Ло́хвицький пові́т, Новоросі́йська губе́рнія, Со́сницька со́тня, Староду́бський полк, Черка́ське ста́роство*.

Примітка. Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери: *Букові́на, Вінниччина, Зака́вказзя, Закарпа́ття, Золото́вехий* (Київ), *Наддні́прянщина, Підмоско́в'я, Побу́жжя, Поді́лля, Поку́ття, Полі́сся, Приазо́в'я, Прикарпа́ття; Причорномо́р'я, Приура́лля, Росі́йська Федера́ція, Славути́ч* (Дніпро), *Слобожа́нщина*. У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої літери й загальні назви: *Батькі́вщина* тощо.

13. У словосполученнях – назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: *Верхо́вний суд США, Генера́льні шта́ти Королі́вства Нідерла́ндів, Збро́йні сили́ Украї́ни, Нарóдна пала́та Респу́бліки Індії, Націо́нальна ра́да Демократи́чної па́ртії Украї́ни, Націо́нальна гва́рдія, Центра́льна упра́ва Всеукраї́нського товари́ства «Просві́та» ім. Тарáса Шевчénка*.

Це стосується й назв державних установ минулого: *Земський собо́р, Тимчасо́вий у́ряд, Центра́льна ра́да*.

Але в назвах таких найвищих державних установ України, як *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України*, з великої літери пишуться всі слова.

Примітка. Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери: *бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.*

14. У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, що складаються з кількох слів, з великої літери пишеться тільки перше слово: *Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, Палата мір і вимірних приладів, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Цивільний повітряний флот України.*

Це правило поширюється й на офіційні назви:

а) Установ місцевого значення: *Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, Львівський обласний відділ охорони здоров'я, Чернігівська облспоживспілка, Уманська міськрада, Шевченківський районний відділ народної освіти міста Києва. Але: профком Київського національного університету імені Тараса Шевченка, страйкком і т. ін.*

б) Партій України та інших країн світу: *Демократична партія України, Лейбористська партія Великобританії, Республіканська партія США, Українська республіканська партія.*

в) Міжнародних і закордонних професійних, громадських та інших організацій: *Австралійський конгрес тред-юніонів, Всесвітній конгрес прихильників миру, Гельсінська спілка, Міжнародна асоціація українців, Народний рух України, Федерація профспілок України.*

15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилами:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т. ін. мають символічну назву, номер чи носять чиесь ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова – з малої: *Київський завод «Арсенал», Донецька шахта «Вітка-Глибька», Львівська середня школа № 1 імені І. Франка, Десятий міжнародний з'їзд славістів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.* У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) – з великої: *ансамбль пісні й танцю імені П. Вірського, виробниче об'єднання «Кристал», житловий кооператив «Наука», завод*

«Трансигнал», спортивне товариство «Колос», стадіон «Динамо», фабрика дитячих іграшок «Перемога».

Примітка. Якщо скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: *Комбінат «Прогрес», Кооператив «Садівник», Середня школа № 2.*

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери, незважаючи на те, що воно є родовим позначенням: *Національна академія наук України, Кінотеатр імені О. Довженка, Книжкова палата України, Парк культури імені Максима Рильського, Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки, Національний художній музей України.*

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: *Київський будинок мод, Харківський клуб метробудівців.*

З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті, а також – на вивісках: *Будинок учителя, Клуб письменників, Палац урочистих подій і т. ін.*

Примітка. Якщо до складу найменування установи входить слово-сполука, яка може виступати як самостійна назва установи (без початкових слів), то вона пишеться з великої літери: *Третьяківська галерея* (від *Державна Третьяківська галерея*) та ін.

16. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актів, збори, з'їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада* (інституту тощо) пишуться з малої літери: *шоста сесія Київської обласної ради, відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, кафедра української літератури Полтавського педуніверситету, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, рада філологічного факультету, конференція Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.*

17. У складених назвах іноземних телеграфних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: *агентство Пренса Латіна, агентство Франс Пресс.* Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т. ін., то вони беруться в лапки і з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *фірма «Філко корпорейшн», компанія «Дженерал моторс», нафтохімічна компанія «Оксиденталь петролеум корпорейшн», банк «Гаранті траст компанії».*

18. У назвах творів художніх, музичних і т. ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: *поема «Енеїда», повість «Тіні*

забутих предків», опера «Запоріжець за Дунаєм», пісня «Стоїть гора високая», підручник «Історія України», кінофільм «Камінний хрест», картина «Запоріжці пишуть листа турецькому султанові», газети: «Вечірній Київ», «Вісті з України», «Голос України», «Дейлі Експрес», «Літературна Україна», «Слово», «Газета виборча»; журнали: «Всесвіт», «Дзвін», «Наука і суспільство»; писемні історичні пам'ятки: «Руська правда», «Слово о полку Ігоревім», «Літопис Самовидця».

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет і т. ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: «*Андрій Соловейко, або Вчений світ, а невчений – тьма*», «*Глитай, або ж Павук*», «*Дейлі телеграф енд Морнінг пост*».

Примітка 2. З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол, Біблія, Євангеліс, Коран, Псалтир, Часослов*, а також назви релігійних понять, як: *Бог* (але *бог Перун* і т. ін.), *Божя Матір, Син Божий, Святий Дух* і т. ін.

19. Назви вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. пишуться з великої літери: *Київський вокзал* (у Москві), *станція Фастів-Перший, станція метрo «Контрактова площа», порт Балакліва, пристань Ржисів* (на Дніпрі) тощо.

20. Умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень і т. ін. пишуться в лапках і з великої літери: *будинок відпочинку «Зоря», пансіонат «Здоров'я», санаторій «Україна», дитячий табір «Беркут», мотель «Пролісок», кемпінг «Чайка», ресторан «Либідь», кав'ярня «Під осокором».*

21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: *Андріївська церква, Золоті ворота, Колізеї, Печерська Лавра, Хотинський замок, Софійський собор.*

22. Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін. пишуться з великої літери: *Велика французька революція, епоха Відродження, Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Семирічна війна, Кривава неділя, Лютнева революція, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Паризька комуна, Льодове побойце, Полтавська битва, Ренесанс, Перше травня, Міжнародний жіночий день, Новий рік, День учителя, День незалежності України, Свято перемоги.*

З великої літери пишуться і назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Теплого Олексі, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка* тощо.

Примітка 1. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої літери: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, трипільська культура, палеозойська ера.*

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: *8 Березня, 1 Травня.*

23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Конгрес захисту культури* (у Парижі 1935 р.), *Конституція України, Програма ДемПУ, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини.*

24. У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) пишеться великої літери: *орден Вітчизняної війни, орден Ярослава Мудрого, орден Незалежності, орден Почесного легіону, орден Пошани.*

Якщо така назва береться в лапки, то теж із великої літери пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *орден «Мати-героїня», медаль «За відвагу», медаль «За визволення Варшави», медаль «За бойові заслуги», медаль «Партизанові Вітчизняної війни».*

25. З великої літери в лапках пишуться назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: *літак «Антей», автомобіль «Таврія», автобус «Ікарус», комбайн «Ніва», трактор «Білорусь».*

Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: *пиво «Оболонь», цигарки «Ватра», вино «Перліна степу», цукерки «Пташине молоко».*

26. З великої літери пишуться:

а) Прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрієві книжки, Грінченків словник, Маріїн лист, Тичинине слово, Шевченкові поезії.*

б) Прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: *Володимир Великий, Данило Галицький, Антоній Печерський, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Олександр Невський, Ярослав Мудрий.*

в) Прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполучкам «імені когось», «пам'яті когось»: *Нобелівська премія, Шевченківська премія.*

Примітка. З малої літери пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових імен:

а) За допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-), -анськ- (-янськ-)**: *бальзаківський вік, пушкінська строфа, шевченківські трагедії, вікторіанська епоха, юліанський календар, троянські воїни.*

- б) Якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *авгісві стійні, ахіллєсова п'ята, гордіїв вузол, дамюклев меч, езюпівська мова, прокрустове ложе, юдині срібняки, архімєдова спіраль, базєдова хвороба, бертолетова сіль, віттова хвороба, гайморова порожнина*.

Велика літера в складноскорочених назвах

§ 39. 1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організації тощо, утворені з частин слів, пишуться двоюко:

а) З великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінфóрм, Укрпрофрáда, Укоопспілка*.

б) З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *мед-інститут, облвиконком, райвнó, райрáда*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: *АТС, КНР, НЛЮ, СНД, УРП, УТН*.

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: *вуз (у вузах), загс (до загсу), неп (під час непу)*. Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *ВАК* (Вища ате-стаційна комісія), *ТЮГ* (Театр юного глядача), *БАМ* (Байкало-Аму-рська магістраль), а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з *ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом*.

Графічні скорочення

§ 40. Від абревіатур слід відрізнити умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі. Графічні скорочення (крім стандартних скорочених значень метричних мір: *м – метр, мм – міліметр, см – сантиметр*) пишуться з крапками на місці скорочення, при цьому зберігається написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний), *Півн. крим. канал* (Північнокрімський канал).

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать такі:

<i>акад.</i>	– академік	<i>о.</i>	– острів
<i>вид.</i>	– видання	<i>обл.</i>	– область
<i>гр.</i>	– громадянин	<i>оз.</i>	– озеро
<i>див.</i>	– дивись	<i>п.</i>	– пан
<i>доц.</i>	– доцент	<i>пор.</i>	– порівняй, порівняйте
<i>ім.</i>	– імені	<i>проф.</i>	– професор
<i>і т. д.</i>	– і так далі	<i>р.</i>	– рік, річка
<i>і т. ін.</i>	– і таке інше	<i>рр.</i>	– роки
<i>і под.</i>	– і подібне	<i>с.</i>	– село, сторінка
<i>напр.</i>	– наприклад	<i>ст.</i>	– станція, сторіччя
<i>н. е.</i>	– нашої ери	<i>т.</i>	– тонна, том
<i>до н. е.</i>	– до нашої ери	<i>тт.</i>	– тонни, томи

Слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, і на **ь**. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ*. При збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *стін. календар, ден. норма*. При збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч. або власноручн. (власноруч-ний)*, але тільки: *власт. (властівий)*.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

Орфографічні правила переносу

§ 41. Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *гай-ка, зб-шит, книж-ка, ко-ло-дязь, паль-ці, са-дів-ник, Хар-ків*.

При цьому:

1. Не можна розривати сполучення літер **дж, дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу-дзик, хо-джу*. Якщо **дж, дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** – до кореня), то їх слід розривати: *над-звичай-ний* (а не *на-дзвичайний, під-жив-ляти* (а не *під-дживляти*)).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: *бур'-ян* (а не *бур-'ян*), *кіль-це́* (а не *кіл-ьце́*), *Лук'-ян* (а не *Лук- 'ян*), *нізь-ко* (а не *ніз-ько*).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *ака-де-мія* (а не *а-кадемія*), *Марія* (а не *Марі-я*), *олі-вєць* (а не *о-лівєць*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *абó, моя́, óко, шія́* тощо.

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступінчастий* (а не *багатос-тупінчастий*), *восьми-гранний* (а не *восьмиг-ранний, далеко-східний* (а не *далекос-хідний*)).

5. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, МАУ, НТШ, ВАПЦ*.

6. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про* й *Дніп-рó*, *Оле-ксáндра* й *Олек-сáндра, се-стра́* й *сест-ра́*. Це правило поширюється й на суфікси: *бли-зький* і *близь-кий, видавни́-цтво, видавни́ц-тво* й *видавни́цт-во, га́-ли-цький* і *га́лиць-кий, росі́й-ський* і *росі́йсь-кий, убó-зтво, убоз-тво* й *убóзт-во, суспі́льс-тво* й *суспі́льст-во*.

Технічні правила переносу

§ 42. 1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевченко* (а не *Т. Г. // Шевченко*); *гр. Іваненко* (а не *гр. // Іваненко*), *акад. (доц., проф.) Гончаренко* (а не *акад. (доц., проф.) // Гончаренко*), *тов. Гнатюк* (а не *тов. // Гнатюк*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тарас Григорович Шевченко* й *Тарас // Григорович Шевченко, академік // Агатангел Кримський* і т. ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1917 р.* (а не *1917 // р.*), *150 га* (а не *150 // га*), *20 см³* або *20 куб. см* (а не *20 // см³* або *20 // куб. см*), *5 г* (а не *5 // г*).

Примітка. Якщо назви мір подаються повністю, то їх можна переносити: *1917 // рік*, *150 // гектарів* і т. ін.

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити: *2-й* (а не *2- // й*), *4-го* (а не *4- // го*), *10-му* (а не *10- // му*) й т. ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во*, *і т. д.*, *і т. ін.*, *та ін.*, *т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рязок, а також залишати в попередньому рядку відкрити дужку або відкриті лапки.

ЗНАК НАГОЛОСУ (´)

§ 43. Знак наголосу ставиться на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення; пор.: *Ми сходили на гору* й *Ми сходили на гору та повернулися додому ще завидна*; *Образи* (від дієслова *ображати*), *образи* (художні, літературні), *образи* (ікони).

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

Поділ на відміни

§ 44. За належністю до роду та відмінковими закінченнями всі іменники поділяються на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жінь. й деякі іменники чол. роду, а також спільного роду з закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага, гиря, машина, партія, праця; воєвода, дядя; голова, сирота, убійця*.

II відміна: а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та з закінченням **-о** в наз. відмінку (переважно назви осіб): *бік, вєлетень, завод, край, майстер, товариш; батько, Дніпро, Петро; татуно*;

б) іменники середн. роду з закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат, -ят, -ен** при відмінюванні): *вікно, місто; море, поле, прізвище; весілля, життя, знання*; також іменники із суфіксами згрубілості **-ище, -исько**, утворювані від іменників усіх родів: *вітрище* (від *вітер*), *дівчисько* (від *дівча*), *свекрушисько* (від *свекруха*).

III відміна: іменники жінь. роду з кінцевим приголосним основи: *вість, любов, міць, річ, різкіш, сіль, тінь*, а також слово *мати*, в якому при відмінюванні з'являється суфікс **-ер-**.

IV відміна: іменники середн. роду:

а) з закінченнями **-а, -я**, що приймають перед більшістю відмінкових закінчень суфікси **-ат, -ят-**: *гуся (гусяти), дівча (дівчати), лошя (лошати), теля (теляти)*;

б) з закінченням **-я** (із суфіксом **-ен-** при відмінюванні): *ім'я (імені), плем'я (племєні)*.

Поділ на групи

§ 45. Іменники I та II відміни поділяються на три групи: тверду, м'яку та мішану.

I відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жін. роду з закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *жінка, машина, перемога, сівба, фабрика*, а також іменники спільного роду (чол. і жін.) з цим же закінченням: *голова, дружина, каліка, недоріка, непосіда, сирота, староста* та чол. роду (назви осіб): *Микіта, Микола, Сава* тощо.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жін. роду з закінченням **-я**: *буря, друкарня, земля, надія, пісня, робітниця, сім'я*; іменники спільного роду з цим же закінченням: *суддя, убивця* тощо та іменник чол. роду *Ілля*.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жін. роду з закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *вєжа, гуґца, їжа, каша, круґча, межá, плóща, тiша*, а також іменники спільного роду з закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *лiвшá, мiхонóша*; іменник чол. роду *вельмóжа*.

II відміна

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, палац, темп, ударник, успіх; батько, Петро*; переважна більшість іменників на **-р**: *вир, віхор, відвар, двір, жир, сир, стóвбур, стóляр, явір*; сюди ж належать іменники звір, *комар, снігур*, які, проте, в називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звірі, комарі, снігурі*, а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ір, -ор, -ур, (-юр)** і з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир**: *інженер, майстер, шофер; напiр, сувенiр; директор, професор, семафор; абажур, гітiр, каламбур; базар, гектар, комісар, футляр, ювіляр; бригадир, касир, командир, пасажир*.

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду з закінченням **-о**: *вікно, залізо, коло, місто, село*.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боєць, вєлетень, звичай, край, учитель, Бенедьо*; сюди належить частина іменників із суфіксами **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бóндар – бóндаря, кóзир – кóзиря, лiкар – лiкаря, пiсар – пiсаря*, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *буквар – букваря, вiвчар – вiвчаря, друкар – друкаря, iнвентар – iнвентарю, календар – календаря, кобзар – кобзаря, пролетар – пролетаря, секретар – секретаря, шахтар – шахтаря; гузир – гузиря, проводир – проводиря, пухир – пухиря* та ін.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду з закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** при відмінюванні й переважно з продовженням кінцевого приголосного основи): *горе, місце, море, поле; життя, завдання, збiжжя, здоров'я, змагання, знаряддя, листя, обличчя, пiр'я, пóлум'я, сiм'я, тiм'я*.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *вантаж, дощ, стóрож, слухач, ткач, товариш; витрище, бабiще*; також іменники на **-яр** (назви людей за родом їхньої діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *вугляр – вуглярá, каменяр – каменяра, пiсняр – пiсняра, скляр – склярá, тесляр – теслярá, школяр – школярá*.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду з закінченням **-е** при основі на шиплячий приголосний: *лóже, плечé, прiзвище, явище*.

§ 46. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Перша відміна

Тверда група

М'яка група

Однина

Н.	фа́брик-а	робітні́ц-я	наді́-я
Р.	фа́брик-и	робітні́ц-і	наді́-ї
Д.	фа́бриц-і	робітні́ц-і	наді́-ї
Зн.	фа́брик-у	робітні́ц-ю	наді́-ю
Ор.	фа́брик-ою	робітні́ц-ею	наді́-єю
М.	... фабри́ц-і	... робітні́ц-і	... наді́-ї
Кл.	фа́брик-о	робітні́ц-е	наді́-є

Множина

Н.	фа́брик-и	робітні́ц-і	наді́-ї
Р.	фа́брик	робітні́ць	наді́-ї
Д.	фа́брик-ам	робітні́ць-я́м	наді́-ї
Зн.	фа́брик-и	робітні́ць	наді́-ї
Ор.	фа́брик-ами	робітні́ць-я́ми	наді́-ї
М.	... фабри́к-ах	... робітні́ц-я́х	... наді́-ї
Кл.	фа́брик-и	робітні́ц-і	наді́-ї

Мішана група

	Однина	Множина
Н.	пло́щ-а	пло́щ-і
Р.	пло́щ-і	пло́щ
Д.	пло́щ-і	пло́щ-ам
Зн.	пло́щ-у	пло́щ-і
Ор.	пло́щ-ею	пло́щ-а́ми
М.	... площ-і	... площ-а́х
Кл.	пло́щ-е	пло́щ-і

Друга відміна

Тверда група

Однина

Н.	робітні́к	сталевáр	мі́ст-о
Р.	робітні́к-а́	сталевáр-а	мі́ст-а
Д.	робітні́к-о́ві (-у)	сталевáр-о́ві (-у)	мі́ст-а
Зн.	робітні́к-а́	сталевáр-а	мі́ст-о
Ор.	робітні́к-о́м	сталевáр-о́м	мі́ст-о́м
М.	...робітні́к-о́ві, -у́	...сталевáр-о́ві, -і	...мі́ст-і
Кл.	робітні́к-у́	сталевáр-е	мі́ст-о

Множина

Н.	робітні́к-и́	сталевáр-и	мі́ст-а́
Р.	робітні́к-и́в	сталевáр-и́в	мі́ст
Д.	робітні́к-а́м	сталевáр-а́м	мі́ст-а́м
Зн.	робітні́к-и́в	сталевáр-и́в	мі́ст-а́
Ор.	робітні́к-а́ми	сталевáр-а́ми	мі́ст-а́ми
М.	...робітні́к-а́х	...сталевáр-а́х	...мі́ст-а́х
Кл.	робітні́к-и́	сталевáр-и	мі́ст-а́

М'яка група

Однина

Н.	учи́тель	секретáр	край	мі́сц-е
Р.	учи́тел-я	секретáр-я́	кра́-ю	мі́сц-я
Д.	учи́тел-е́ві (-ю)	секретáр-е́ві (-ю)	кра́-е́ві(-ю)	мі́сц-ю
Зн.	учи́тел-я	секретáр-я́	край	мі́сц-е
Ор.	учи́тел-ем	секретáр-е́м	кра́-ем	мі́сц-ем
М.	...учи́тел-е́ві, -і, -ю	...секретáр-е́ві, -і, -ю	... кра́-ї(-ю)	...мі́сц-і
Кл.	учи́тел-ю	секретáр-ю	кра́-ю	мі́сц-е

Множина

Н.	учи́тел-і́	секретáр-і́	кра-ї́	мі́сц-я́
Р.	учи́тел-и́в	секретáр-и́в	кра-и́в	мі́сць
Д.	учи́тел-я́м	секретáр-я́м	кра-я́м	мі́сц-я́м
Зн.	учи́тел-и́в	секретáр-и́в	кра-і́	мі́сц-я́
Ор.	учи́тел-я́ми	секретáр-я́ми	кра-я́ми	мі́сц-я́ми
М.	... учи́тел-я́х	...секретáр-я́х	...кра-я́х	... мі́сц-я́х
Кл.	учи́тел-і́	секретáр-і́	кра-і́	мі́сц-я́

Мішана група

Однина

Н.	товáриш	школя́р	прі́звищ-е
Р.	товáриш-а	школя́р-а́	прі́звищ-а
Д.	товáриш-е́ві (-у)	школя́р-е́ві (-у)	прі́звищ-у
Зн.	товáриш-а	школя́р-а́	прі́звищ-е
Ор.	товáриш-ем	школя́р-е́м	прі́звищ-ем
М.	...товáриш-е́ві, -і, -у	...школя́р-е́ві, -і	...прі́звищ-і
Кл.	товáриш-у	школя́р-е	прі́звищ-е

Множина

Н.	товари́ш-и́	школя́р-и́	прі́звищ-а
Р.	товари́ш-и́в	школя́р-и́в	прі́звищ
Д.	товари́ш-а́м	школя́р-а́м	прі́звищ-а́м
Зн.	товари́ш-и́в	школя́р-и́в	прі́звищ-а
Ор.	товари́ш-а́ми	школя́р-а́ми	прі́звищ-а́ми
М.	...товари́щ-а́х	...школя́р-а́х	...прі́звищ-а́х
Кл.	товари́ш-і́	школя́р-і́	прі́звищ-а

Третя відміна

Однина

Н.	ра́дість	ті́нь	по́дорож
Р.	ра́дост-і́	ті́н-і́	по́дорож-і́
Д.	ра́дост-і́	ті́н-і́	по́дорож-і́
Зн.	ра́дість	ті́нь	по́дорож
Ор.	ра́діст-ю́	ті́н-ю́	по́дорож-ю́
М.	...ра́дост-і́	...ті́н-і́	... по́дорож-і́
Кл.	ра́дост-е	ті́н-е	по́дорож-е

Множина

Н.	ра́дост-і́	ті́н-і́	по́дорож-і́
Р.	ра́дост-е́й	ті́н-е́й	по́дорож-е́й
Д.	ра́дост-я́м	ті́н-я́м	по́дорож-а́м
Зн.	ра́дост-і́	ті́н-і́	по́дорож-і́
Ор.	ра́дост-я́ми	ті́н-я́ми	по́дорож-а́ми
М.	...ра́дост-я́х	...ті́н-я́х	...по́дорож-а́х
Кл.	ра́дост-і́	ті́н-і́	по́дорож-і́

Четверта відміна

Однина

Н.	курч-а́	ім'-я́
Р.	курч-ат-и	ім-ен-і, ім'-я́
Д.	курч-ат-і	ім-ен-і
Зн.	курч-а́	ім'-я́
Ор.	курч-а́м	ім-ен-ем, ім'-я́м
М.	...курч-ат-і	...ім-ен-і
Кл.	курч-а́	ім'-я́

Множина

Н.	курч-ат-а	ім-ен-а́
Р.	курч-ат	ім-ен
Д.	курч-ат-ам	ім-ен-а́м
Зн.	курч-ат(а)	ім-ен-а́
Ор.	курч-ат-ами	ім-ен-а́ми
М.	...курч-ат-ах	...ім-ен-а́х
Кл.	курч-ат-а	ім-ен-а́

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

I відміна

A. Однина

Родовий відмінок

§ 47. 1. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

а) **-и** мають іменники твердої групи: *книжкі, машини, переміги, родини, фабрики*;

б) **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бурі, мрії, надії, праці, робітніці, сім'ї; кручі, межі, площі, тіїши*.

Примітка. Форми родового відмінка однини та називного множини нерідко розрізняються наголосами; пор.: *дочки – дочки, землі – зємлі, книжки – книжки, межі – мєжі, сестри – сєстри, сім'ї – сім'ї*.

Давальний відмінок

2. У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного та апострофа – **-ї**: *книжці, машині, перемізі, фабриці; бурі, надії, робітніці, сім'ї, статті, кручі, меж, площі, тіїши*.

Знахідний відмінок

3. У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у**, м'якої – **-ю**: *книжку, машину, перемігу, фабрику, кручу, межу, площу, тіїшу, бурю, надію, робітніцю, сім'ю, статтю*.

Орудний відмінок

4. В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп – **-єю**, після голосного та апострофа – **-єю**: *книжкою, машиною, перемігою, фабрикою; бурю, надією, робітніцею, сім'єю, статтєю; кручею, межею, площею, тіїшею*.

Місцевий відмінок

5. У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного та апострофа – **-ї**: *на книжці, на машині, у перемізі, на фабриці; у бурі, у надії, при робітніці, у сім'ї, у статті; на кручі, на межі, на площі, у тіїші*.

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с**: *нога – нозі, рука – руці, муха – мусі*.

Кличний відмінок

6. У кличному відмінку однини іменників першої відміни вживаються закінчення **-о, -е, -є, -ю**.

а) **-О** мають іменники твердої групи: *дружїно, Ганно, книжко, Михайлівно, переміго, сєстро*.

б) **-Е** мають іменники м'якої та мішаної груп, **є** – іменники м'якої групи після голосного та апострофа: *воле, зємле, Катре, робітніце, душе, круче, Марїє, мрїє, Соломіє*, а також *Іллє*.

в) **-Ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабўсю, Галю, дбню, матўсю, титўсю*.

Примітка. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Ганно Іванівно, Марїє Васїлівно*.

Б. Множина

Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп – **-і**, після голосного та апострофа – **-ї**: *книжкі, машини, переміги, фабрики, бурі, надії, робітніці, статті, сім'ї, кручі, межі, міїши, площі*; також іменники чол. роду: *стáрости* (і з іншим значенням *старості*), *судді*.

Родовий відмінок

2. У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**.

а) Нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *баб* (і *бабіє*), *верст* (від *верста* – давня міра відстані),

верств (від *верствá* – шар) і *верстóв* (від *верствá* – давня міра відстані), *вігід* (від *вігода*) і *вигод* (від *вигода*), *губ* (і *губів*), *доріг*, *маши́н*, *назв*, *свобод*, *фа́брик*, *шкіл*, *бур*, *долонь*, *легень* (і *легенів*), *надій*, *робітніць*, *круч*, *меж*, *плоц*.

б) Кілька іменників жі́н. роду закінчуються на **-ей**; *мише́й*, *сви́ней*, *сіме́й*, *статей* (від *стаття*) та ін.

в) Закінчення **-ів** мають деякі іменники чол. роду: *судді́в*, *старості́в* (і *ста́рост* – з іншим значенням), окремі іменники жі́н. роду (див. вище п. а), а також прізвища: *Журбі́в*, *Чупрінкі́в* і т. ін.

Примітка 1. В іменниках, які мають у називному відмінку однини перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється **о** або **е**.

О з'являється в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *дóчок*, *книжко́к*, *ку́льок*, *мисо́к* і т. ін., а також в іменниках *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня*, *пове́рхня*, *сосна́*, *су́кня*: *ігор*, *ку́хонь*, *пове́рхонь*, *со́сон* (і *со́сен*), *су́конь*. В інших іменниках з'являється **е** (**є**): *бо́сьн*, *во́єн* (і *війн*), *до́мен*, *копа́лень*, *ла́зень*, *мі́тел*, *ша́бель*.

Вставних звуків, як правило, не буває в іменниках іншомовного походження: *арф*, *догм*, *пальм*, *шайб*; тільки в іменниках на **-к(а)** за аналогією до відповідних українських з'являється **о**: *а́рка* – *а́рок*, *ма́рка* – *ма́рок*.

Примітка 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння зберігається: *бо́ни* (від *бо́нна*), *бу́л* (від *бу́лла*), *ва́нн* (від *ва́нна*), *ві́лл* (від *ві́лла*), *па́нн* (від *па́нна*).

Давальний відмінок

3. У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам**, **-ям**.

а) Закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжжа́м*, *маши́нам*, *фа́брикам*, *кручам*, *ме́жам*, *плóцям*.

б) Закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бу́рям*, *наді́ям*, *робітні́цям*, *сі́м'ям*, *стаття́м*.

Знахідний відмінок

4. У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакою з формою називного або родового відмінка множини, причому:

а) Іменники – назви осіб та істот мають форму, однакою з формою родового відмінка множини: *ведме́диць*, *вовчи́ць*, *листоно́ш*, *молоди́ць*, *робітні́ць*, *україно́к*.

Примітка. Іменники – назви деяких свійських тварин уживаються також у формі, однакої із формою називного відмінка: *гна́ти овце́ць* (і *вівці*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свиней* (і *свині*).

б) Іменники – назви неістот уживаються у формі, однакої із формою називного відмінка: *книжжа́м*, *маши́ни*, *фа́брики*; *ву́лиці*, *друка́рні*, *мрії́*, *сі́м'ї*, *кру́чі*, *ме́жі*, *плóці*.

Орудний відмінок

5. В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами**, **-ями**, **-ми**:

а) Закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжжа́ми*, *маши́нами*, *фа́бриками*, *кру́чами*, *ме́жами*, *плóцями*.

б) Закінчення **-ями** мають іменники м'якої групи: *ву́лицями*, *друка́рнями*, *мрія́ми*, *робітні́цями*, *сі́м'ями*, *стаття́ми*.

в) Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами**, **-ями**) мають лише поодинокі іменники: *ворітьмі́* (і *воро́тами*), *курмі́*, *слізьмі́* (і *сльоза́ми*), *свиньмі́* (і *сві́нями*).

Місцевий відмінок

6. У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** – для м'якої групи: *у книжжа́х*, *на маши́нах*, *на кру́чах*, *на ме́жах*, *у стаття́х*, *у сі́м'ях*.

7. У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакою з називним: *бабі́*, *до́чки*, *жі́нкі*, *робітні́ці*.

II відміна

А. Однина

Родовий відмінок

§ 48. 1. У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а**, **-я** або **-у**, **-ю**.

1) Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються тільки на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *міста*, *села́*, *плеча́*, *прізвища*; *знання́*, *знаряддя́*, *моря́*, *обличчя́*, *поля́*.

2) Іменники чол. роду в родовому відмінку однини приймають закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі), коли вони означають:

а) Назви осіб, власні імена та прізвища: *співака́*, *працівника́*, *студента́*, *тесляра́*, *промовця́*, *учителя́*, *Дмитра́*, *Дорошенка́*, *Франка́*, *Андрія́*; також персоніфіковані предмети та явища: *Вітра́*, *Ліса́*, *Мороза́* та ін.

б) Назви тварин і дерев: *ведме́дя*, *во́вка*, *ко́ня*, *ду́ба*, *бе́реста́*, *ясе́ня*.

в) Назви предметів: *гвинта́, замка́, малю́нка, ножка́, оліве́ця, піджака́, плаща́, портфеле́я, стола́* (й *сто́лу*).

г) Назви населених пунктів: *Вороне́жа, Голосі́сва, Жито́мира, Кі́сва, Лондо́на, Лу́цька, Мі́города, Нова́города, Пари́жа, Свято́шина, Терно́поля, Харко́ва.*

Примітка. Але *-у, -ю* пишеться у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення *-у: Давидового Броду, Зеленого Гаю, Красного Лиману, Кривого Рогу, Червоного Ставу, Широкого Яру* тощо.

г) Інші географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності *-ов, -ев (-єв), -ин (-їн):* *Ді́нця, Дні́стра, Ирті́ша, Колгу́єва, Орла́, Остра́, Пиря́тина, Псла, Пско́ва, Тете́рева.*

д) Назви мір довжини, ваги, часу тощо: *гекта́ра, гра́ма, ме́тра, міся́ця, проце́нта, тижня́* (але *ві́ку, ро́ку*); назви місяців і днів тижня: *вівто́рка, жо́втня, листопа́да* (але *листопа́ду* – назва процесу), *поне́ділка*; назви грошових знаків: *гроша́, до́лара, карбо́ванця, фунта́, стерлі́нґів, черві́нця*; числові назви: *деся́тка, мі́льйо́на, мі́льярда.*

е) Назви машини та їх деталей: *автомо́біля, ді́зеля, ескала́тора, мото́ра, по́ришня, тра́ктора.*

е) Терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *ато́ма, катодо́да, ко́нуса, раді́уса, ро́мба, сегме́нта, се́ктора, си́нуса, шкíва* тощо, а також українські за походженням суфіксальні слова-терміни: *відмі́нка, дода́тка, займе́нника, знаме́нника, іме́нника, трику́тника, чисе́льника, числі́вника* тощо, але: *ві́ду, ро́ду, синтаксису, скла́ду, спо́сому* (про інші категорії термінів див. п. 2).

2. Закінчення *-у* (у твердій і мішаній групах), *-ю* (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають:

а) Речовину, масу, матеріал: *азо́ту, асфа́льту, бальза́му, борщó, во́дню, во́ску, га́су, гі́псу, грані́ту, ква́су, кваску́, кі́сню, льо́ду, ме́ду, медку́, піску́, поро́ху, си́ру, спі́рту*, але *хлі́ба.*

б) Збірні поняття: *анса́мблю, а́тласу, бата́льйо́ну, березняку́, вишняку́, га́ю, гу́рту, зага́лу, капіта́лу, каравану́, катало́гу, ко́дексу, колекти́ву, лі́су, оркестру́, па́рку, по́лку, електорату́, ремане́нту, ро́ю, са́ду, сушняку́, те́ксту, това́ру, то́му, триумвіра́ту, хо́ру*; сюди належать назви кущових і трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, бурку́ну, горо́ху, звіробі́ю, молоча́ю, очерету́, чагарнику́, щавлі́ю, ячме́ню* (але *ві́ска*), а також назви сортів плодкових дерев: *кальві́лю, ре́нкету, ре́нкло́ду* та ін.

в) Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокза́лу, га́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, кана́лу, коридо́ру, магази́ну, мезони́ну, метрополіте́ну, мо́лу, пала́цу, по́верху, сара́ю, ти́ну, універма́гу,*

ші́нку, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа́, гаража́, ку́реня, млина́, хліва́; -а (-я)* вживається також в іменниках – назвах архітектурних деталей: *карні́за, е́ркера, по́ртика*; обидва закінчення – *-а (-я) та -у (-ю)* – приймають іменники: *мо́сту й моста́, паркана́ну й паркана́, плóту й плота́.*

г) Назви установ, закладів, організацій: *университе́ту, інституту́, у́ряду, коміте́ту.*

г) Переважна більшість слів із значенням місця, простору тощо: *абза́цу, ва́лу, байра́ку, кра́ю, лиману́, лу́гу, майдану́; ро́ву, руча́ю, сві́ту, уривку́, я́ру*, але: *горба́, ху́тора* тощо, а також зменшені форми на *-к:* *ліска́, майданчика́, ставка́, ярка́.*

д) Явища природи: *ві́хору, вогні́ю, ві́тру, гра́ду, гро́му, дощу́, жа́ру, землетру́су, інею́, морозу́, туману́, урага́ну, хо́лоду.*

е) Назви почуттів: *бо́лю, гні́ву, жа́лю, стра́ху.*

е) Назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авра́лу, бі́гу, ві́нятку, га́ласу, грі́пу, дисона́нсу, догма́ту, доста́тку, екза́мену, екс-порту́, екскурсу́, зву́ку* (але, як термін, *зву́ка*), *ідеа́лу, інтере́су, кано́ну, ка́шлю, кло́поту, колі́квіуму, конфлі́кту, кри́ку, ле́ту (льо́ту), ля́пасу, мажбу́ру, міража́ю, міні́муму, мо́дусу, моме́нту, прінци́пу, прогресу́, процесу́, реалі́зму, регресу́, ре́йсу, ремо́нту, ритму́, ру́ху, світо́гляду, со́рту, спо́рту, спо́сому, сти́ду, сті́гону, ти́фу, то́лку, хі́сту, хо́ду, шу́му*, але: *ривка́, стрибка́, стусана́.*

ж) Терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: *ана́лізу, електробо́лізу, і́мпульсу, синте́зу, ферме́нту*, а також літературознавчі терміни: *альмана́ху, е́посу, жа́нру, журна́лу, мі́фу, на́рису, обра́зу, памфле́ту, рома́ну, сти́лю, сюже́ту, фейлето́ну* тощо.

з) Назви ігор і танців: *баскетбо́лу, ва́льсу, волейбо́лу, краков'я́ку, танку́, та́нцю, те́нісу, футбо́лу, хокéю*, але: *гопакá, козака́.*

и) Більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водо́гону, вододо́ду, водопробо́ду, живо́пису, живоплóту, манускри́пту, родо́воду, руко́пису, суходо́лу, трубопрóводу*, але: *електробо́за, паропла́ва.*

і) Переважна більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *ви́бою, ви́падку, ві́слову, відбо́ю, відгуку́, за́робітку, за́бору, за́пису, о́піку, о́пуху, по́буту, по́штовху, прибу́тку, при́кладу, про́воду* (дріт), *суво́ю, усмі́ху, усні́ху.*

ї) Назви річок (крім зазначених у п. 1), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Аму́ру, Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Снісе́ю, Ні́лу, Ре́йну, Се́йму, Байка́лу, Е́льтону, Мі́чигану, Сві́тязю, Ча́ду; Алта́ю, Ельбру́су, Памі́ру, Ура́лу, Ко́тліну, Кі́пру, Крі́ту, Родо́су, Саха́ліну, Ка́ніну, Пелопонне́су; Алжі́ру, Афганіста́ну, Єгі́пту, Іра́ку, Кита́ю; Донба́су, Ельза́су, Кавка́зу, Сибі́ру.*

Примітка. У ряді іменників зміна закінчення впливає на значення слова: *алмаза* (коштовний камінь) – *алмазу* (мінерал), *акта* (документ) – *акту* (дія), *апарата* (прилад) – *апарату* (установа), *блока* (частина споруди, машини) – *блоку* (об'єднання держав), *буряка* (одиничне) – *буряку* (збірне), *ва́ла* (деталь машини) – *ва́лу* (насип), *елемента* (абстрактне) – *елемента* (конкретне), *інструмента* (одиничне) – *інструменту* (збірне), *каменя* (одиничне) – *каменю* (збірне), *кліна* (предмет) – *кліну* (просторове поняття), *пояса* (предмет) – *поясу* (просторове поняття), *рахунка* (документ) – *рахунку* (дія), *терміна* (слово) – *терміну* (строк), *фактора* (маклер) – *фактору* (чинник) і т. ін.

Давальний відмінок

§ 49. У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві, -сві** або **-у, -ю**.

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-сві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2 б): *будівниківі, відмінкові, директоріві, дубові, майстріві, нахилові, Петрові, працівниківі, розумові, велетневі, журавліві, каменеві, пніві, секретареві, товаришеві, шахтареві, добродієві, красві, носієві, Сергієві, солов'єві*. Ці ж іменники приймають і закінчення **-у (-ю)**: *будівнику, відмінку, директору* тощо.

Паралельні закінчення **-ові** та **-у** мають також іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають малі істоти: *дитятоківі – дитятку, немовлятківі – немовлятку, поросятківі – поросятку, телятківі – телятку, ягнятківі – ягнятку*.

Примітка. Коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві (-сві)**, а тоді – **-у (-ю)**: *Симоненкові Василю Андрійовичу, Леонідові Миколіновичу Іваненку, добродієві бригадіру*.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

а) Іменники середн. роду: *місту, селу, святу; прізвищу, знанню, знаряддю, обличчю, піддашию, роздоріжжю; серцю, сонцю*. У деяких словах можливі також закінчення **-ові, -еві**: *ліхові, містові, серцеві*.

б) Іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев, -ин, -ін (-їн)**: *Київ – Києву, Колгуєв – Колгуєву, Лебедін – Лебедину, Лермонтов – Лермонтову, Львів – Львову, острів – острову, Пушкін – Пушкіну, рів – рёву, Харків – Харкову*.

Знахідний відмінок

§ 50. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Форму, однакову з формою родового відмінка, мають усі іменники чол. роду, які означають істоти, а також персоніфіковані явища: *будівника, доповідача, коня, хлопця, Вітра, Мброза*.

Примітка. Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати паралельні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (зрізав) *дуба* й *дуб*, (написав) *листа* й *лист*, (узяв) *ножа* й *ніж*, (поклав) *оливця* й *оливець*, (поставив) *плуга* й *плуг*.

2. Усі інші іменники чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *будінок, декрет, інститут, колектив, міст, народ, полк, стиль, стіл, сон, ячмінь; коріння, місто, місце, море, село*.

Орудний відмінок

§ 51. В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**.

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа **-єм**) – іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду, що закінчуються на **-я**): *майстром, містом, працівником, селом; бійцем, кобзарем, конем, куцем, місцем, морем, ножем, плечем, прізвищем, секретарем, слухачем, пирієм, рбем, солов'єм, урожасем*.

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *життям, змаганням, знанням, знаряддям, кіллям, лістям, луб'ям, обличчям, піддашиям, роздоріжжям, щастям*.

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

а) Іменники – прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**: *Бабкіним, Виноградовим, Звєгінцевим, Ільїним, Ковалєвим* (від *Ковалів*), *Лєсиним*. Однак неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бюловом, Дарвіном, Чапліном*.

б) Іменники – географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**, що відмінюються як прикметники: *Горішине – Горішиним, Котелєве – Котелєвим, Михалкове – Михалковим*.

Але іменники – географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**, що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бородіном, Голосівом, Києвом, Лебедіном, Орєхово-Зуєвом, Псковом, Святішином, Харковом*.

Місцевий відмінок

§ 52. У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю), -і (-ї)**.

1. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа – **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

а) Іменники чол. роду, що означають істоти: *при батькові, на братові, при вчителіві, на коневі, на носієві, на робітниківі, на товаришеві.*

б) Іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитяткові, на теляткові, на хлоп'яткові.*

Примітка. Іменники чол. роду, що означають осіб, а також зазначені іменники середн. роду мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -єві (-єві)** й закінчення **-у (-ю)**: *при батьку, на робітнику, на дитятку, на телятку.* Іменники чол. роду, що означають істот (не осіб), мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -єві (-єві)** й закінчення **-і (-ї)**: *на коні, на ослі, на тіврі.*

2. Закінчення **-у** (після голосного **-ю**) мають:

а) Іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о)**, що означають неістоти: *у будінку, у війську, у гуртку, на держаку, на дбицику, у ліжку, на літаку, у мішку, у підрахунку.* Вживаються також і паралельні форми з **-ові**: *у будінкові, на держаківі, на літаківі, на ліжкові* тощо.

б) Іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у бою, на льоду, на снігу, у соку, у степену, на шляху.*

3. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають:

а) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні), що означають неістоти: *в акті, на березі, на грунті, у декреті, у дзобі, у краї, у листі, на місяці, на поверсі, на порозі, на стовпі, на ремонті, у темні, у центрі, у штабі.*

Примітка. Деякі іменники цього типу можуть мати паралельні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *у гайі – у гаю, у краї – у краю, на торзі – на торгу.*

б) Іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *у місті, на селі, на письмі, у слові; на піддашші, на плечі, у прізвищі, на роздоріжжі, у становищі; на обличчі, у житті, на пригір'ї, на подвір'ї, на полі.*

Примітка. Із прийменником **по** можуть уживатися паралельні закінчення **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по Дніпру – по Дніпрі, по місту – по місті, по селу – по селі*; для позначення часу вживається тільки закінчення **-і**: *по обіді, по закінченні.*

Кличний відмінок

§ 53. Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -є.**

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(о)**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *батьку, сінку, Джекку, Жакку, Людвігу, Фрідріху; погоничу, слухачу, товаришу*; а також іменники *діду, сину, тату.*

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віталію, вчителю, Гріцію, краю, лікарю, місяцю, розмаю, ясеню.*

3. Закінчення **-є** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане, голубе, друже, козаче, місте, орле, Пётре, соколе, Степане, чумаче; жєнче (від жнець), кравче, молодче, хлопче, шєвче* (але: *бійцю, знавцю*); *гуслєре, Довбуше, малярє, стóроже, тєслєре, школярє.*

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, як *Глібов, Королів, Пушкін, Романішин, Тютчев, Гуляєв, Щóголів*, при звертанні мають і форму називного, і форму кличного відмінка: *Глібов і Глібове* та ін.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-є**: *Кісєве, Лебєдіне, Львóве.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має і перше слово, і друге, хоча друге слово може мати й форму називного відмінка: *добрóдію бригадіре (бригадір), пàне лейтенàнте (лейтенàнт).*

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває і загальна назва, і власне ім'я: *brate Пётре, друже Гріцію, колего Степане, пàні Катєріно, пàне Віталію.*

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максїменко; колего Іванищук, добрóдійко Скирдá, пàне Гончár.*

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володїмирє Хомичу, Галїно Іллівно, Марїє Васїлівно, Пётре Кузьмичу, Ярославє Андрїйовичу.*

Б. Множина

Називний відмінок

§ 54. У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я).**

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батькі, берегі, горóди, директорі, завóди, клáси, лісі, працівникі, тати, футлярі*, але *друзі.*

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -ін** у множині втрачають **-ин (-їн)**: *болгáри, громадяни, кияни, львів'яни, селяни, татарі, хазяї (хазяїни)*, але : *грузини, осетини, русїни.*

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *в'єлетні, г'єрої, ковалі, краї, купці, лікарі, секретарі, солов'ї, теслярі, школярі, ножі, слухачі; б'єчі, пл'єчі, уші* (частіше *вуха*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають усі іменники середн. роду: *д'єна* (від *дно*), *міста, п'єра, стр'єм'єна; прізвища, явища; знання, мор'я, облічч'я, під'ашия, поля, пріслів'я роздоріжж'я*.

Кілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини паралельні закінчення **-и** та **-а**: *в'уси – в'уса, грунті – грунті́а* (збірне), *рукаві – рука́ва, хліби – хліба́* (збірне), але тільки *вівса* й тільки *та́ти* (від *та́то*).

Родовий відмінок

§ 55. У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв)**, нульове закінчення та **-ей**.

1. Закінчення **-ів** (після голосного та апострофа **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я**: *батьків, берегів, в'ольтів, гер'єв, друзів, доц'ів, країв, м'єтрів, б'ємів, підписів, робітників, солдатів, солов'їв, степів, школярів, верхів'їв, відкриттів, життів, міжг'ір'їв, м'єрів, подв'ір'їв, полів, покриттів, почуттів, пріслів'їв*.

Примітка. Деякі іменники чол. роду мають і нульове закінчення (основу): *в'атів (ват), кілов'атів (кілов'ат), т'атів (тат), чобіт, а також після числівників: сім днів (і день), сто раз (і разів), але днів сім, разів сто; сім чоловік, тобто “сім осіб”, але сім чоловіків – “сім осіб чоловічої статі”, чоловік із двісті, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси -ин, -їн: болгар, громадян, селян, татар, але: грузинів, осетинів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним н): *баж'ань, боліт, ваг'ань, верхов'іть, весіль, відер, вікон, доліт, завд'ань, засідань, знань, кіл, кіл'єць, коліс, місць, оз'єр, обліч, пальт, пит'ань, підд'аши, пол'єтен, посил'ань, прізвищ, роздоріж, серць (і серд'єць), сіл, слів, сприйнять, хутер, ясць, але: морів, полів (рідше *піль*).*

Примітка. При збігові двох приголосних у кінці основи при нульовому закінченні часто з'являється вставний **о** або **є**: *вікон, с'укон; болітець, відер, вік'єнець, г'асел, ден* (від *дно*), *кіл'єць, оз'єрець, р'єбер*.

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *гост'єй, грош'єй, кон'єй* і середн. роду: *оч'єй, плеч'єй* (і *пліч*), зрідка *уш'єй* (перев. *вух*).

Давальний відмінок

§ 56. У давальному відмінку множини другої відміни іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній

групах) і **-ям** (у м'якій групі): *батьк'ам, працівник'ам, слухач'ам, трактор'ам, колінам, міст'ам, прізвищ'ам, с'єлам; краям, лікар'ям, шахтар'ям; а також друз'ям, місц'ям, мор'ям, облічч'ям, пит'анням, роздоріжж'ям, узв'ішиям*.

Знахідний відмінок

§ 57. У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову або з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники, що означають істоти, мають закінчення, однакове з родовим відмінком множини: *вчителів, гер'єв, кравців, лікарів, оленів, працівників, хруців* (але: *п'єті в партиз'ани, перейти в робітничі*).

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волів* (і *воли*), *коней* (і *кони*).

2. Усі інші іменники мають форму, однакову з називним відмінком множини: *берег'и, трактор'и; вантаж'и, олівц'и; міста, с'єлища; мор'я, облічч'я, поля, узв'ішия*.

Орудний відмінок

§ 58. В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**.

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій групі) мають іменники чол. та середн. роду: *берег'ами, працівник'ами, товариш'ами, трактор'ами; в'ухами, міст'ами, прівищами, с'єлами, явищами; ковал'ями, лікар'ями, шахтар'ями; знар'ядд'ями, місц'ями, облічч'ями, полями, роздоріжж'ями, узв'ішиями*.

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. та середн. роду: *г'іст'ємі* (частіше *гост'єями*); *гр'ішми* (й *грош'іма*), *кін'єми* (й *к'єн'єми*), *чобіт'ємі* (й *чоб'єт'єми, ч'єбот'єми*); *колін'єми* (й *колін'єми*), *коліс'єми* (частіше *кол'єсами*), *кріл'єми* (частіше *крілами*).

Примітка. Іменники середн. роду *б'єко, плеч'є* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *оч'єма, плеч'єма*.

Місцевий відмінок

§ 59. У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на берег'ах, на працівник'ах, у с'єлищах; у календар'ях, на шахтар'ях; на місц'ях, на облічч'ях, на роздоріжж'ях, на узв'ішиях, на ч'єботах (ч'єб'єт'єях)*.

Кличний відмінок

§ 60. У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову з називним: *брат'и, робітничі, діячі, товариш'и; краї, учителі, лікарі; мор'я, с'єла*.

III відміна

§ 61. Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *вісті, галузі, любові, ночі, бсі, пддорожі, стлі, тїні, фальші*.

Примітка. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височїнь, глибочїнь, далечїнь, широчїнь*, крім знахідного та орудного, вживаються рідко; їх замінюють відповідні словоформи з суфіксом **-ин(а)**: *височина, глибочина, широчина*.

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

а) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням **-ю** цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється): *височїнню, віссю, волосїнню, в'яззю, галуззю, загїбеллю, мїддю, мїццю, сїллю, тїнню; нїччю, пддорожжю*.

б) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б, п, в, м, ф**), а також на **р, ш, ц**, то подовження не відбувається: *вєрф'ю, вістю, жєвчю, кїновар'ю, крєв'ю, любов'ю, мїтїр'ю, нєхвороццю, Об'ю, радїстю, якїстю*.

4. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: *при вісті, у галузі, у дєповідї, на бсі, у пддорожї, у тїні*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезїї, іменники цієї відміни мають закінчення **-є**: *вісте, любовє, радостє, смєрте*.

§ 62. Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-ї**: *відповідї, вісті, бсі, тїні; ночї, пддорожї*.

2. У родовому відмінку множини виступає закінчення **-ей**: *відбостей, відвідєй, вістєй, галузєй, дєвідєй, областєй, осєй, тїнєй; ночєй, пддорожєй*.

3. У давальному відмінку множини виступає закінчення **-ям** (після шиплячого **-ам**): *відповідям, вістїям, бсїям, ночїям, пддорожам*.

4. В орудному відмінку множини вживається закінчення **-ями** (після шиплячого **-ами**): *відповідїями, вістїями, костїями (кїстїями), осїями; ночїями, пддорожїями*.

5. У місцевому відмінку множини вживається закінчення **-ях** (після шиплячого **-ах**): *у відвідїях, у вістїях, на осїях, у тїнїях; по ночїях, у пддорожїях*.

§ 63. ВІДМІНЮВАННЯ СЛОВА МАТИ

	Однина	Множина
Н.	мат-и (рідко – мат-їр)	мат-єр-ї
Р.	мат-єр-ї	мат-єр-їв
Д.	мат-єр-ї	мат-єр-їм
Зн.	мат-їр	мат-єр-їв
Ор.	мат-їр'-ю	мат-єр-їми
М.	...мат-єр-ї	...мат-єр-їях
Кл.	мат-и	мат-єр-ї

IV відміна

§ 64. Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого **-а**): *галченя, голуб'я, гуся, дитя, ім'я, козеня, плєм'я; колїцїа, курчїа, лошїа*.

2. У родовому відмінку однини вживаються форми на **-ят-и** (після шиплячого **-ат-и**) та **-єн-ї**: *галченяти, голуб'яти, гусяти, дитяти, козеняти, курчяти, лошати, колїцїати; їменї (та ім'я), плєменї (та плєм'я)*.

3. У давальному відмінку однини вживаються форми на **-ят-ї** (після шиплячого на **-ат-ї**) та **-єн-ї**: *галченятї, гусятї, дитятї, козенятї, курчатї, лошатї; їменї, плєменї*.

4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса **-ят, -ат**) на **-ям** (після шиплячого **-ам**), а іменники із суфіксом **-єн-** мають паралельні форми на **-єн-єм** і **-ям**: *галченїям, гусїям; дитїям, козенїям; курчїам, лошїам; їменєм і ім'ям, плєменєм і плєм'ям*.

5. У місцевому відмінку однини вживаються форми на **-ят-ї** (після шиплячого **-ат-ї**) та **-єн-ї**: *на галченятї; на курчатї; в їменї, у плєменї*.

§ 65. Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого **-ат-а**) й **-єн-а**: *гусята, тєлята; курчїата, лошїата; їенїа, плєменїа*.

2. У родовому відмінку множини виступає нульове закінчення після **-ят** (після шиплячого **-ат**) і **-єн**: *гусят, тєлят; курчат, лошат; їен, плєен*.

3. У давальному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ам** (після шиплячого **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гусятм, телятам; курчатм, лошатм; іменам, племенам*.

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *колицята; іменá, племенá*; з родовим відмінком (для назв людей): *дівчат, хлоп'ят*; або обидві форми (для назв тварин): *гусят і гусята; курчат і курчата, ягнят і ягнята*.

5. В орудному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ами** (після шиплячого **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гусятами, ягнятами; курчатами, лошатами; іменáми, племенáми*.

6. У місцевому відмінку множини вживається форма на **-ят-ах** (після шиплячого **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гусятах, на ягнятах; на курчатах, на лошатах; в іменáх, у племенáх*.

§ 66. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ТІЛЬКИ ФОРМУ МНОЖИНИ

1. У називному відмінку вживаються:

а) Закінчення **-и**: *в'язи, гуси, діти, збіїни, кросівки, кури, люди, нівчи, окуляри, сани, сїни, сходи, штани*.

Примітка. Деякі іменники, як *гуси, діти, кури, люди*, мають форму однини, але від інших основ: *гуска, дитина, курка, людина*.

б) Закінчення **-і** (після голосного **-ї**): *гордоці, граблі, двері, дрїжджі, коніплі, помїї, радоці, хїтроці*.

в) Закінчення **-а** (зрідка **-я**): *віла, ворота, дрóва, ясла, ясна, вінця*.

2. У родовому відмінку виступають:

а) Закінчення **-ей**: *грошїей, гусїей, дверїей, курїей, людїей, санїей, сїнїей*.

б) Закінчення **-ів**: *в'язів, граблів (і грабелів), дрїжджїв, кліщїв, окулярїв, сходїв, хїтрощїв*.

в) Нульове закінчення: *вил, ворїт, дров, збіїн, конопелів, ночв (частїше – ночóв), ясел, ясен*.

3. У давальному відмінку виступають:

а) закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *веселоцям, вілам, воротам, в'язам, нівчам, радоцям, сходам, штанам (і штáням), яслам*.

Винятки: *гусям, дітям, людям, курям, саням, сїням*.

б) Закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і, -ї, -я**: *вінцям, граблям, дверям, помїям*.

4. У знахідному відмінку вживаються форми:

а) Однакові з називним відмінком: *віла, вінця, граблі, коніплі, окуляри, сани, ясла*.

б) Однакові з родовим відмінком (для назв людей): *дїтїей, людїей*.

в) Обидві форми (для назв деяких свїйських тварин): *гусїей і гусїу, курїей і кури*.

5. В орудному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *нівчами, сходами, вілами, веселоцями, радоцями*.

б) Закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і, -ї, -я**: *граблям, коніплями, помїям, вінцям*.

в) Закінчення **-ми**: *ворїтьми (їй ворóтами), грїшми (їй грошїма), гусьмї, двермї (їй дверїма), дїтьми, курмї, людьмї, саньмї (їй саня-ми), сїньми, штаньмї (їй штáнами, рідше – штáнями)*.

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаються закінчення **-ах, -ях**: *на вілах, на ворóтах (рідше – ворóтах), у нівчах, на штáнах (рідше – на штáнях), у яслах; на граблях, у дверях, у помїях*.

ПРИКМЕТНИК

§ 67. За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи – тверду й м'яку.

Тверда група прикметників

1. До твердої групи належать: а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *безладний, безпорядний, безробітний, бідолошій, величний, веселий, весняний, відповідний, гіркий, глухий, довічний, заможний, західний, кнїжний, косий, кўций, майстерний, мбдний, молодий, навчальний, нагїрний, нарбдний, новий, окóличний, питбмий, поперечний, потбчний, працювїтий, продаж-ний, п'ятикўтний, рїдний, свїжсий, семирічний, сїзий, сїрий, слїтий, старїший, схїдний, телячий, тотбжний, тугий, тямўций, чїстий*.

б) Присвїйні прикметники із суфіксами **-їв** (після голосного та апострофа **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андрїїв, батьків, Гáлин, дїдїв, дбччин, Їгорїв, Марїїн, нянин, шевцїв*.

в) Усі короткі форми прикметників: *варт, вінен, гóден, (згóден), готóв, жив, здоров, зéлен, лáден, пéвен, пóвен, повїнен, прав, рад, ясен*.

М'яка група прикметників

2. До м'якої групи належать:

а) Відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н-** і в називному однині чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного **-ій**): *безодній, будній, верхній, вечірній, всевітній (круго-світній), городній, давній (недавній), доробжній (подоробжній), до-світній, достатній, дружній (дружний – з іншим значенням), жит-ній, задній, заміжня, крайній, кутній, літній (повнолітній), майбут-ній, могутній, мужній, незабутній, новітній, обідній (пообідній), освітній, осінній, останній, передній, пізній, поробжній, присутній (відсутній, посутній), п'ятій, ранній, самобутній, самотній (але самітний), середній (посередній), спідній, сторонній, сусідній, хатній, художній* тощо.

б) Усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: *близній, внутрішній, вчорашній, давнішній, домашній, завтрашній, зовнішній, колишній, окוליшній, поздівжній, ранішній, справжній, сьогоднішній, теперішній, торішній (але цюгорічний), тутешній* та ін. також *прийдешній, сінешній* тощо.

в) Відносні прикметники з основою на **-ій**: *безкраїй, довговій, короткошій*; відносні прикметники з відтінком присвійності: *брат-ній, брлий*, а також якісний прикметник *сіній*.

§ 68. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Однина

Тверда група

	чол. рід	середн. рід	жін. рід
Н.	гáрн-ий	гáрн-е	гáрн-а
Р.	гáрн-ого	гáрн-ого	гáрн-ої
Д.	гáрн-ому	гáрн-ому	гáрн-ій
Зн.	= Н. або Р.	гáрн-е	гáрн-у
Ор.	гáрн-им	гáрн-им	гáрн-ою
М.	...гáрн-ому (-ім)	...гáрн-ому (-ім)	...гáрн-ій
Н.	братів	братов-е	братов-а
Р.	братов-ого	братов-ого	братов-ої
Д.	братов-ому	братов-ому	братов-ій
Зн.	= Н. або Р.	братов-е	братов-у
Ор.	братов-им	братов-им	братов-ою
М.	...братов-ому (-ім)	...братов-ому (-ім)	...братов-ій

М'яка група

	чол. рід	середн. рід	жін. рід
Н.	сін-ий	сін-е	сін-я
Р.	сінь-ого	сінь-ого	сінь-ої
Д.	сінь-ому	сінь-ому	сін-ій
Зн.	= Н. або Р.	сін-е	сін-ю
Ор.	сін-ім	сін-ім	сінь-ою
М.	...сінь-ому (сін-ім)	...сінь-ому (сін-ім)	...сін-ій
Н.	безкра-ій	безкра-е	безкра-я
Р.	безкрай-ого	безкрай-ого	безкрай-ої
Д.	безкрай-ому	безкрай-ому	безкра-ій
Зн.	= Н. або Р.	безкра-е	безкра-ю
Ор.	безкра-ім	безкра-ім	безкрай-ою
М.	...безкрай-ому (безкра-ім)	...безкрай-ому (безкра-ім)	...безкра-ій

Множина

	Тверда група		М'яка група	
Н.	гáрн-і	братов-і	сін-і	безкра-ї
Р.	гáрн-их	братов-их	сін-их	безкра-їх
Д.	гáрн-им	братов-им	сін-ім	безкра-їм
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	гáрн-ими	братов-ими	сін-ими	безкра-їми
М.	...гáрн-их	...братов-их	...сін-их	...безкра-їх

Примітка 1. Прикметникові іменники типу *будівничий, лютий* (місяць), *подоробжній* тощо відмінюються як прикметники: *до будівничого, будівничі, з будівничими; лютого, в лютому*. Пор. у сполученнях: *Сьогодні п'яте лютого й П'ятого лютого 1988 року*.

Примітка 2. Прикметники, складені з **-лиций**: *білолиций, блідолиций, круглолиций, повнолиций* тощо, відмінюються так:

	чол. рід	середн. рід	жін. рід
Н.	білолиц-ий	білолиц-е	білолиц-я
Р.	білолиць-ого	білолиць-ого	білолиць-ої
Д.	білолиць-ому	білолиць-ому	білолиц-ій
Зн.	= Н. або Р.	білолиц-е	білолиц-ю
Ор.	білолиц-им	білолиц-им	білолиць-ою
М.	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиц-ій

Множина

Н.	білолиц-і	Зн.	= Н. або Р.
Р.	білолиц-их	Ор.	білолиц-ими
Д.	білолиц-им	М.	...білолиц-их

§ 69. СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вищий ступінь прикметників

1. Вищий ступінь прикметників утворюється додаванням:

а) Суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий, солод-ш-ий*.

б) Слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника: *більш вдальш, більш глибокий, менш вередливий*.

Найвищий ступінь прикметників

2. Найвищий ступінь прикметників утворюється додаванням:

а) Префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкраща, найменше*.

б) Слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне*.

Для посилення вживаються при формах найвищого ступеня прикметників частки **що і як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*.

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання кількісних числівників

§ 70. 1. Числівник *один, одно (одне), одна* відмінюються так:

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	жін. рід	
Н.	один, одне (одно)	одна	одні
Р.	одного	однієї (одної)	одних
Д.	одному	одній	однім
Зн.	= Н. або Р. одне (одно)	одну	= Н. або Р.
Ор.	однім	однією (одною)	одніми
М.	...одному (однім)	...одній	...одних

Примітка. У висловах *один до одного* й под. наголос у слові *одного, одному, одній* і т. д. – на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюються так:

Н.	два дві	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома	трьома	чотирма
М.	...двох	...трьох	...чотирьох

Н.	п'ять	шість
Р.	п'яти, п'ятьох	шесті, шістьох
Д.	п'яти, п'ятьом	шесті, шістьом
Зн.	п'ять або п'ятьох	шість або шістьох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома	шістьма, шістьома
М.	...п'яти, п'ятьох	...шесті, шістьох

Н.	сім	вісім
Р.	семі, сімох	восьмі, вісьмох
Д.	семі, сімом	восьмі, вісьмом
Зн.	сім або сімох	вісім або вісьмох
Ор.	сьома, сімома	вісьма, вісьмома
М.	...семі, сімох	...восьмі, вісьмох

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюються числівники *дев'ять, дев'ять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять*.

4. Складні числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюються за таким зразком:

Н.	п'ятдесят
Р.	п'ятдесяти, п'ятдесятьох
Д.	п'ятдесяти, п'ятдесятьом
Зн.	п'ятдесят або п'ятдесятьох
Ор.	п'ятдесятьма, п'ятдесятьома
М.	...п'ятдесяти, ...п'ятдесятьох

5. Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються за такими зразками:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсот	п'ятисот
Д.	двомастам	п'ятистам
Зн.	двісті	п'ятсот
Ор.	двомастами	п'ятьмастами, п'ятьомастами
М.	...двохстах	...п'ятистах

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: з *чотирьохсот сімдесяти восьми тисяч шестисот п'ятдесяти дев'яти* (гривень).

7. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються з закінченням **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

8. Збірні числівники *двоє, об'є, троє* в непрямих відмінках мають форми від *два, об'я* (давня форма), *три*: *двох, двом..., об'ох, об'ом..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обидва (обидві)* має в непрямих відмінках такі форми: *об'ох, об'ом, об'ома, на об'ох*.

10. Збірні числівники *чѐтверо, п'ятеро, шѐстеро, сѐмеро, вѐсь-
меро, дѐв'ятеро, дѐсятеро, одинадцѐтеро* в непрягих відмінках ма-
ють форми відповідних кількісних числівників: *чотирьѐх, чоти-
рьѐм..., п'ятьѐх, п'ятьѐм..., шістьѐх, шістьѐм...* і т. д.

11. Числові назви *тисѐяча, мільѐн, мільярд* відмінюються як іменники.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцѐять, кількаде-
сят* відмінюються як числівник *п'ять*: *кільканадцѐяти й кільканад-
цѐятьѐх, кількадесятьма й кількадесятьѐма*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання порядкових числівників

§ 71. 1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюються як прикметники твердої групи: *пѐрший (пѐрша, пѐрше), дрѐгий, четвѐр-
тий, п'ятий, шѐстий, сьѐмий, вѐсьмий, дев'ятий, дѐсятый, одинад-
цѐятий, дванадцѐятий..., двадцѐятий, тридцѐятий, сороковий, п'ятде-
сятый, шістдесятый, сімдесятый, вісімдесятый, дев'яностий, со-
тий, двохсотий, трьохсотий, чотирьохсотий, п'ятисотий...,
тисѐячний, двохтисѐячний, трьохтисѐячний (і тритисѐячний), чоти-
ртьохтисѐячний (і чотиритисѐячний), п'ятитисѐячний..., мільѐнний,
двохмільѐнний, трьохмільѐнний (і тримільѐнний), чотирьохміль-
ѐнний (і чотиримільѐнний), п'ятимільѐнний...; числівник *трѐтій*
(*трѐтя, трѐте*) відмінюється як прикметник м'якої групи.*

2. У складених порядкових числівниках відмінюється остання
складова частина: *вісімдѐсят вѐсьмий, вісімдѐсят вѐсьмого, тисѐяча
дев'ятсот дев'яносто пѐршого (року), у тисѐяча дев'ятсот трїд-
цѐять дев'ятому (році)*.

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання дробових числівників

§ 72. 1. Дробові числівники читаються так: $1/2$ – *одна дрѐга*,
 $1/3$ – *одна трѐтя*, $1/4$ – *одна четвѐрта*, $5/2$ – *п'ять дрѐгих*, $2/3$ – *дві
трѐті*, $3/4$ – *три четвѐрті*, $4/3$ – *чотїри трѐті*, $3/5$ – *три п'ятї*, $2/7$ –
дві сьѐмі, $9/10$ – *дев'ять дѐсятх*.

Відмінюються вони як звичайні числівники: *двом трѐтім, трьѐ-
ма п'ятими; ділити на одну двадцѐту*.

Половина (1/2), третїна (1/3), чверть (1/4) відмінюються як
звичайні іменники.

2. Числівники *пївторá* (кілограма, відра), *пївторї* (тисячі), *пїв-
торáста* не відмінюються.

ЗАЙМЕННИК

§ 73. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

Відмінювання особових займенників

	О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	менѐ	тебѐ	нас	вас
Д.	менї	тобі	нам	вам
Зн.	менѐ	тебѐ	нас	вас
Ор.	мною	тобою	на́ми	ва́ми
М.	...менї	...тобі	...нас	...вас

	О д н и н а			М н о ж и н а
Н.	він	вонѐ	вона́	вона́
Р.	його́	(нього́)	її́ (неї́)	їх́ (них́)
Д.	йому́		їй	їм
Зн.	його́	(нього́)	її́ (неї́)	їх́ (них́)
Ор.	ним		нею́	ні́ми
М.	...нього́му	(ні́м)	...ні́й	...них́

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, вонѐ, вони́*) після
прийменників уживаються з приставним н: *да нього́, за неї́, з них́*.
Орудний відмінок має форму з н і без прийменника: *ним, нею́, ні́ми*.

§ 74. ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК

Відмінювання зворотного займенника

Н.	–	Зн.	себѐ
Р.		Ор.	собѐю
Д.	собї	М.	...собї

§ 75. ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ

Відмінювання присвійних займенників

	О д н и н а		М н о ж и н а	
	чол. і серед. рїд	жїн. рїд		
Н.	мїй моѐ	мо́я	мої́	
Р.	мого́	моєї́	мої́х	
Д.	моєму́	мої́й	мої́м	
Зн.	= Н. або Р. моѐ	мою́	мої́х	
Ор.	мої́м	моєю́	мої́ми	
М.	...моє́му (мої́м)	...мої́й	...мої́х	

Так само відмінюються займенники *твїй, свїй*.

Займенники *наш, ваш* відмінюються як прикметники твердої групи.

Займенник *їхній* відмінюється як прикметник м'якої групи.

§ 76. ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ

Відмінювання вказівних займенників

	Однина			Множина
	чол. і середн. рід	жін. рід		
Н.	той	те	та	ті
Р.	того́		тієї́ (тої́)	тих
Д.	тому́		тій	тим
Зн.	= Н. або Р.	те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим		тією́ (тою́)	тими́
М. ...	тому́ (тім)		...тій	...тих

Так само відмінюється займенник *отой*.

Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цьо́го		цієї́	цих
Д.	цьо́му		цій	цим
Зн.	= Н. або Р.	це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим		цією́	цими́
М.	...цьо́му(цім)	...цій	...цих	

Так само відмінюються *оцей* та рідковживаний займенник *сей*.

§ 77. ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Н.	хто	що
Р.	кого́	чо́го
Д.	кому́	чому́
Зн.	кого́	що
Ор.	ким	чим
М.	...ко́му (кім)	...чо́му (чім)

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	жін. рід	
Н.	чий	чій	чий
Р.	чийо́го	чійо́го	чийі́х
Д.	чийо́му (чийо́му)	чийі́й	чийі́м
Зн.	= Н. або Р.	чийо́	= Н. або Р.
Ор.	чийі́м	чийо́ю	чийі́ми
М.	...чийо́му (чийо́му, чийі́м)	...чийі́й	...чийі́х

Займенники *якій*, *котрій* відмінюються як прикметники твердої групи.

§ 78. ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Відмінювання означальних займенників

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	жін. рід	
Н.	весь (увесь, ввесь) все (усе)	всія́ (уся́)	всі́ (усі́)
Р.	всьо́го	всієї́	всі́х
Д.	всьо́му	всій	всі́м
Зн.	= Н. або Р.	всю́	= Н. або Р.
Ор.	всі́м	всією́	всі́ма
М.	...всьо́му (всі́м)	...всій	...всі́х

Примітка 1. У всіх відмінках у й в чергуються за загальним правилом (див. § 11).

Займенники *ко́жен* (*ко́жний*), *всі́кий*, *всі́лякий*, *самі́й* і *са́мий* (напр.: *самі́й хлі́б*, але *то́й са́мий*), *сам* відмінюються як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не*, *до те́бе*, *на се́бе*, *з ньо́го*, *у не́ї*, *біля ко́го* (*ко́гось*), *від то́го*, *від чо́го* (*чо́гось*), *у цьо́го*, *з усьо́го*, *на то́му*, *при цьо́му*, *в чо́му* (*чо́мусь*), *в усьо́му*.

Але коли прийменник відноситься не до займенника, а до іншої частини мови, до якої цей займенник прилягає, то наголос не змінюється: *до то́го ха́ти*, *до її́ до́му*.

§ 79. СКЛАДНІ ЗАЙМЕННИКИ (НЕОЗНАЧЕНІ Й ЗАПЕРЕЧНІ)

Відмінювання складних займенників

Складні займенники відмінюються лише в основній частині: *Абі́хто*, *абі́кого*, *абі́кому*, *абі́ким*, *абі́ на ко́му*.

Абі́який, *абі́якого*, *абі́якому*, *абі́яким*.

Де́хто, *де́кого*, *де́кому*, *де́ з ким*, *де́ на ко́му* (й *де́ на кім*), *на де́кому*.

Де́який, *де́якого*, *де́яким*, *на де́яких* (і *де́ на які́х*).

Котрі́йсь, *котро́гось*, *котро́мусь*, *котрі́мсь*.

Ніхто́, *ніко́го*, *ніко́му*, *нікі́м*, *ні на ко́му*.

Нія́кий, *нія́кого*, *нія́кому*, *нія́ким*, *ні на я́кому* (й *ні на які́м*).

Хто-не́будь, *кого-не́будь*, *кому-не́будь*, *ким-не́будь*, *на кому-не́будь*.

Хтось, *когось*, *комусь*, *кимсь* (і *кі́мось*).

Чийсь, *чийо́гось*, *чийо́мусь*, *чийі́мсь* (і *чийі́мось*).

Що-бу́дь, *чого-бу́дь*, *чому-бу́дь*, *чим-бу́дь*, *на чому-бу́дь*.

Що-не́будь, *чого-не́будь*, *чому-не́будь*, *чим-не́будь*.

Щось, *чогось*, *чомусь*, *чимсь* (і *чі́мось*).

Примітка. Числові займенники *де́кілька*, *кі́лька*, *скі́льки*, *сті́льки* відмінюються як числівник *два*: *де́кількох*, *де́кількам*, *де́кількома*; *бага́то* відмінюється так: *бага́то*, *бага́тьо́х*, *бага́тьо́м*, *бага́тьма́* й *бага́тьо́ма*.

ДІЕСЛОВО

§ 80. ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Теперішній час

1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна

	Однина			Множина		
1 ос.	ід-у́	кол-ю́	чу́-ю	ід-емо́	кол-емо́	чу́-емо́
2 ос.	ід-еш	кол-еш	чу́-еш	ід-ете́	кол-ете́	чу́-ете́
3 ос.	ід-е́	кол-е	чу́-е	ід-у́ть	кол-ю́ть	чу́-ю́ть

II дієвідміна

Однина

Множина

1 ос.	робл-ю	бáч-у	гó-ю	рób-имо	бáч-имо	гó-їмо
2 ос.	рób-иш	бá-чиш	гó-їш	рób-ите	бáч-ите	гó-їте
3 ос.	рób-ить	бáч-ить	гó-їть	рóbл-ять	бáч-ать	гó-ять

За такими зразками відмінюються й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів на дієвідмини

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідмини: першу й другу. Лише чотири дієслова (див. далі п. 7) становлять окрему групу.

До першої дієвідмини належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють)**.

До другої дієвідмини належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять)**.

3. При визначенні особових закінчень дієслів треба мати на увазі, що:

Друга дієвідміна

а) Дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідмини:

бáчи-ти	бáч-у	бáч-ать
варі-ти	вар-ю	вар-ять
дої-ти	до-ю	до-ять
леті-ти	леч-у	лет-ять
сиді-ти	сидж-у	сид-ять
кричá-ти	крич-у	крич-ать

До цієї дієвідмини належать усі дієслова на **-отіти**: *булькотіти, бурмотіти, муркотіти, цокотіти*, а також такі дієслова, як *боя-тися, стоя-ти* (з основою на **-я**), *спá-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *біг-ти* (з основою на приголосний).

б) Усі інші дієслова належать по першій дієвідмини, а саме:

Перша дієвідміна

1) Дієслова з односкладовою інфінітивною основою на **-и-, -у-**, які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них:

ві-ти (док. <i>завити</i>)	ві-ю	ві-ють
жи-ти	жив-у	жив-уть
кри-ти	кри-ю	кри-ють
ми-ти	ми-ю	ми-ють
ни-ти	ни-ю	ни-ють
ши-ти	ши-ю	ши-ють
чу-ти	чу-ю	чу-ють

В особових формах дієслів *біти, віти* (док. *звіти*), *літи, піти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю – б'ють, в'ю – в'ють, ллю – ллють, п'ю – п'ють*.

2) Дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається при дієвідмінюванні:

білі-ти	білі-ю	білі-ють
жовті-ти	жовті-ю	жовті-ють
сині-ти	сині-ю	сині-ють

3) Дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** при дієвідмінюванні зберігається; також на **-я-**:

гна-ти	жен-у	жен-уть
закисá-ти	закисá-ю	закисá-ють
мішá-ти	мішá-ю	мішá-ють
писá-ти	пиш-у	пиш-уть
сія-ти	сі-ю	сі-ють

4) Дієслова з основою інфінітива на **-ува- (-юва-)**, які при дієвідмінюванні у формах теперішнього часу та майбутнього дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

буд-ува́-ти	буд-у́-ю	буд-у́-ють
гор-юва́-ти	гор-ю́-ю	гор-ю́-ють
намал-юва́-ти	намал-ю́-ю	намал-ю́-ють

Примітка. Від суфікса **-ува- (-юва-)** слід відрізнити суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти – бу-ва́-ю, бу-ва́-ють; відчу-ва́-ти – відчу-ва́-ю, відчу-ва́-ють*. Але: *ку-ва́-ти – ку-ю́, пізна-ва́-ти – пізна-ю́, ста-ва́-ти – ста-ю́*.

5) Дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**:

полó-ти	пол-ю	пол-ють
поборó-ти	побор-ю	побор-ють

6) Дієслова з основою інфінітива на **-ну-**:

гля́ну-ти	гля́н-у	гля́н-уть
кі́ну-ти	кі́н-у	кі́н-уть

7) Дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-ті	нес-у	нес-уть
пáс-ти	пас-у	пас-уть
тёр-ти	тр-у	тр-уть

8) Дієслова з основою на **-ота-**:

бульк-отá-ти	булькоч-у	булькоч-уть
мурк-отá-ти	муркоч-у	муркоч-уть

9) Окремі дієслова:

жа́-ти	жн-у	жн-уть
іржа́-ти	ірж-у	ірж-уть
ревіти (й <i>ревти</i>)	рев-у	рев-уть
сла́-ти (= <i>посилати</i>)	шл-ю	шл-ють
сла́-ти (= <i>стелити</i>)	стел-ю	стел-ють
хоті́-ти	хоч-у	хоч-уть

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи виступає **є**, втрачають його як в особових формах, так і в наказовому способі: *завме́р-ти* – *замр-у́*, *замр-у́ть*, *замр-і́*; *те́р-ти*, *тр-у*, *тр-у́ть*, *тр-и*; *упе́р-ти* – *упр-у́*, *упр-у́ть*, *упр-і́*. Але: *де́р-ти* – *дер-у́*, *дер-у́ть*, *дер-і́*; *же́р-ти* – *жер-у́*, *жер-у́ть*, *жер-і́*.

Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** → **ж**, **к** → **ч**, **х** → **ш**, **з** → **ж**, **с** → **ш**, **т** → **ч**, **ст** → **щ**, **ск** → **щу** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́* – *мо́жеш*, *мо́жеш*; *пекти́* – *печу́*, *пече́ш*; *коликáти* – *колишóу*, *коли́шеш*; *в'язáти* – *в'язóу*, *в'язе́ш*; *чесáти* – *чешóу*, *че́шеш*; *хоті́ти* – *хóчу*, *хóчеш*; *свистáти* – *свищóу*, *свіще́ш*; *полоскáти* – *полощóу*, *полóщеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д**, **т**, **з**, **с** змінюються на **дж**, **ч**, **ж**, **ш**, а **зд**, **ст** – на **ждж**, **ш**: *води́ти* – *воджóу*, *верті́ти* – *верчóу*, *возі́ти* – *вожóу*, *носи́ти* – *ношóу*; *іздити* – *іжджóу*, *вімостити* – *вімощóу*.

Примітка. У дієслові *бігти* й похідних від нього *забігти*, *прибігти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду): *бігти* – *біжóу*, *біжі́ш*.

6. Приголосні **г**, **з** змінюються в **ж**; **к**, **т** → **ч**; **с** → **ш**; **д**, **дз** → **дж**; **ст**, **ск** → **щ**:

а) У дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий)**: *перемóжени́й*, *во́жени́й*, *пéчени́й*, *кру́чени́й*, *но́шени́й*, *збу́джени́й*, *ви́їжджени́й*, *ві́мощени́й*, *пу́щени́й*.

б) У похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *заморóжувати*, *викóчувати*, *винóшувати*, *розку́шувати*, *принáджувати*, *ви́їжджувати*, *вимóщувати*; *походжáти*, *саджáти*, але *заважáти*, хоч *завáдити*, *завáджу*.

в) У віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *відно́шення*, *розхо́дження*, *розгні́ждження*, *спрóщення*; але перед **-інн(я)** ці приголосні зберігаються: *води́ння*, *возі́ння*, *круті́ння*, *носи́ння*.

Примітка 1. Не слід змішувати змінні **ж** і **дж**: **ж** чергується з **г**, **з**, а **дж** чергується з **д**: *напру́жуюсь*, *напру́ження* – *напру́га*; *вожу́* – *вози́ти*; *ла́жусь* – *ла́зити*; *воджóу* – *води́ти*; *ла́джусь* – *ла́дити*; *ходжóу*, *розхо́дження* – *ходи́ти*.

Примітка 2. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я**, **ю** з'являється **л**: *ку́плять*, *ло́влять*, *ло́млять*, *ло́блять*; *куплю́*, *ловлю́*, *ломлю́*, *люблю́*. **Л** з'являється також після губних:

а) У дієприкметниках на **-ен(ий)**: *зрóблени́й*, *ку́плени́й*, *розгра́флени́й*.

б) У дієприкметниках на **-яч(ий)**: *зубля́чий*, *робля́чий*.

в) У дієприкметниках на **-ячи**: *зубля́чи*, *любля́чи*, *робля́чи*.

г) У віддієслівних іменниках перед **-енн(я)**: *здеше́влення*, *погли́блення*.

Примітка 3. Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишеться разом, причому у третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'є́ться*, *лле́ється*, *смі́бся*, *смі́іся*, *смі́ється*.

Відмінювання дієслів **ДАТИ**, **ЇСТИ**, **ВІСТИ** (ВІДПОВІСТИ й под.), **БУТИ**

7. Чотири дієслова: *да́ти*, *ї́сти*, *ві́сти* (яке вживається в сучасній мові тільки з префіксами: *відпові́сти*, *розпові́сти* та ін.) і *бути* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) окрему групу.

Однина			
1 ос.	дам	ї́м	ві́дпові́м
2 ос.	дасі́	їсі́	ві́дпові́си
3 ос.	дасть	їсть	ві́дпові́сть

Множина			
1 ос.	дамо́	їмо́	ві́дпові́мо
2 ос.	дасте́	їсте́	ві́дпові́сте
3 ос.	даду́ть	їдя́ть	–

3 особа множини від дієслова *відпові́сти* передається сполукою *даду́ть відпові́дь*.

Від дієслова *бу́ти* вживається тільки форма *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини – *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживаються ще архаїчні форми: для другої особи однини – *єси́*, а для першої, другої і третьої особи множини – *єсмо*, *єсте*, *суть*.

Майбутній час

8. а) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

1) Особові форми допоміжного дієслова *бу́ти* – *бу́ду*, *бу́деш*, *бу́де*, *бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете*, *бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду пи́сати*, *бу́дете ходи́ти*.

2) Інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *яти* (*иму...*) – *-му*, *-меш*, *-ме*, *-мемо* (зрідка *-мем*), *-мете*, *-муть*, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: *пекти́му*, *пекти́меш*, *пекти́ме*, *пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем*), *пекти́мете*, *пекти́муть*.

б) Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах:

1) Префікс + теперішній час: *зроблю́*, *напишу́*.

2) Деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду з закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *грімну́*, *ля́жусь*, *пу́щу*, *сту́кну*.

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** – в жін. роді, **-ло** – в середн. роді однини, **-ли** – у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; брала, неслá, неклá; брало, неслó, неклó; брали, несли́, некли́.*

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**: *ходів був, ходила була, ходили були.*

Примітка 1. Про чергування **о, е** з **і** в дієсловах *віз, ніс* та ін. див. § 8, п. 1а. За аналогією до форм *віз, ніс, стеріг* та ін., у яких **о, е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запріг* (від *запрягти*), *ліг* (від *лягти*), де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу з суфіксом **-ну-** або без нього немає: *збліднути – зблід, зблідла; посóхнути – посóхти – посóхнув, посóх, посóхнула, посóхла; слáбнути – заслáбти – заслáб, заслáбла; тягну́ти – тягт́и – тягну́в, тягну́ла – потя́г, потягла́.*

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфіксів інфінітива й майбутнього часу може змінюватися на **-сь**: *узятись, узявсь, узялась, узялось, узялись*. У формі однини чол. роду це буває тільки після приголосного **в** (але: *стерігся, опікся* тощо).

§ 81. НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос.	однини	-и	= Ø (нульове закінчення)
1 ос.	множини	-ім(о), -мо	
2 ос.	»	-іть, -те	

1. Закінчення **-и, -ім(о), -іть** звичайно бувають:

а) Під наголосом: *бері́, бері́м(о), бері́ть; живі́, живі́м(о), живі́ть; іді́, іді́м(о), іді́ть; печі́, печі́м(о), печі́ть; припусті́, припусті́м(о), припусті́ть.*

б) У дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ві́бери, ві́берім(о), ві́беріть; ви́жени, ви́женім(о), ви́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бері́, бері́м(о), бері́ть; жені́, жені́м(о), жені́ть.*

в) У дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивні́, кивні́м(о), кивні́ть; кри́кни, кри́кнім(о), кри́кніть; моргні́, моргні́мо, моргні́ть; сту́кни, сту́кнім(о), сту́кніть.*

г) У дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкрéсли, підкрéслим(о), підкрéсліть; прові́три, прові́трім(о), прові́тріть.*

В інших дієсловах не наголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

а) Після голосних: *гра́й, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, стіймо, стійте; ший, шіймо, шійте.*

б) Після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, сипмо, сипте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́б, ознайо́бте; ріж, ріжмо, ріжте; поклі́ч, поклі́чмо, поклі́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; мо́ри, мо́риште; пові́р, пові́рмо, пові́рте.*

в) Після приголосних **д, т, з, с, л, н** теж з **н** і **к** а **є**, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; тра́ть, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чі́стьмо, чі́стьте; зля́зь, зля́зьмо, зля́зьте; пові́сь, пові́сьмо, пові́сьте; візволь, візвольмо, візвольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.*

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення **-мо**, у другій особі – **-те**.

Примітка 1. Від дієслова *їсти* наказовий спосіб: *їж, їжмо, їжте*; для дієслів *доповісти, розповісти* звичайно вживаються форми: *доповідáй* (від *доповідáти*), *розповідáй* (від *розповідáти*).

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бігти – біжі́, біжі́м(о), біжі́ть; лягти – ляж, ляжмо, ляжте; пекти – печі́, печі́м(о), печі́ть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ляжу́, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах типу *казáти, писáти, брехáти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *казáти – кажі́, кажі́м(о), кажі́ть; писáти – пиші́, пиші́м(о), пиші́ть; брехáти – (не) бреші́, (не) бреші́ть*; пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́.*

Примітка 3. Усі дієслова з суфіксом **-ува-** (**-юва-**) мають перед закінченням наказового способу у (**ю**): *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй.*

§ 82. УМОВНИЙ СПОСІБ

Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: *я хотіла б; вона б сказала; рада б узяти; я б про це розповів; би* – після слів, що закінчуються на приголосний: *я хотів би; він би сказав; я міг би взяти; він би це давно був зробив.*

§ 83. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *гли́бшати, годува́ти, годува́тися (годува́тись), жи́ти, кину́ти, лі́зти, нести́, пекти́, пекти́ся (пекти́сь), ре́вти, ходи́ти, хоти́ти*.

Примітка 1. В усному мовленні, а відповідно й у художній літературі іноді вживаються також скорочені форми інфінітива на **-ть**, коли перед ним немає приголосного: *брати́, ка́зати́, кину́ть, терпи́ть, ходи́ть*.

Примітка 2. Про форми з суфіксом **-ну-** й без нього див. § 80, п. 9, прим. 2; там же в прим. 3 див. про постфікс **-ся** (**-сь**).

§ 84. ДІЄПРИКМЕТНИК

В українській мові вживаються дієприкметники:

Дієприкметники активного стану

1. Активного стану:

а) теперішнього часу на **-чий** (**-а**, **-е**) – зрідка: *вико́нуючий, зроста́ючий, мобілізу́ючий, організу́ючий, перетво́рюючий, працю́ючий*;

б) минулого часу на **-лий** (**-а**, **-е**): *зжовклий, навислий, ослілий, почорнілий*.

Дієприкметники пасивного стану

2. Пасивного стану минулого часу:

а) на **-ний**, **-а**, **-е**, (**-аний**, **-яний**, **-ений**, **-єний**, **-ований**, **-йований**, **-ьований**, **-уваний**, **-юваний**): *(зі)гнаний, (по)сіяний, (с)тво́рений, (за)гбений, (з)будо́ваний, (с)копійо́ваний, (с)формульо́ваний, намічу́ваний, ви́готовлюваний*;

б) на **-тий** (**-а**, **-е**): *закри́тий, міти́й, поча́тий, ужі́тий*.

Примітка 1. а) Дієприкметники на **-тий** утворюються від односкладових дієслівних основ на **-и**, **-і**, **-у**, **-я** (після шиплячого **-а**), **-ер**: *біти – бітий, гріти – грітий, взути – взутий, взяти – взятий, м'яти – м'ятий, жати – жатий, терти – тертий*.

б) Паралельні форми на **-тий** і **-ний** утворюються від дієслів із суфіксом **-н-** (**-ну-**): *верну́ти – верну́тий і вернений, замкну́ти – замкнутий і замкнений, кину́ти – кину́тий і кинений, усуну́ти – усуну́тий і усунений*.

в) Паралельні форми на **-тий** і **-ний** утворюються й від дієслів з основою інфінітива на **-оло**, **-оро**: *ко́лоти – ко́лотий і ко́лений, поро́ти – поро́тий і поро́ений*.

Від дієслова *моло́ти* паралельні форми – *мо́лотий* і *ме́лений*.

г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на **-ний**: *варі́ти – ва́рений; верті́ти – ве́рчений, вра́зити – вра́жений, грома́дити – грома́джений, дарува́ти – даро́ваний, копіюва́ти – копійо́ваний, купі́ти – куплений, малюва́ти – мальо́ваний, писа́ти – писаний, погаси́ти – погаше́ний*.

Примітка 2. Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на **-и**, **-і** (**-ї**) перед **-ний** мають **е** (після голосних **є**): *запря́гті – запря́жений, ви́їзди́ти – ви́їждже́ний, заси́ди́ти – заси́дже́ний, ви́гої́ти – ви́гоє́ний*.

Примітка 3. Дієприкметники від дієслів на **-ува**, **-юва** мають під наголосом суфікс **-ова** (*збудо́ваний*), а в ненаголошеній позиції – **-ува**, **-юва** (*ви́будува́ний, обробо́ваний*).

§ 85. ДІЄПРИСЛІВНИК

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи** (**-ючи**), **-ачи** (**-ячи**).

Суфікс **-учи** (**-ючи**) виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи** (**-ячи**) – в дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беру́ть – беру́чі, виробля́ють – виробля́ючи, іду́ть – іду́чі, ка́жуть – ка́жучи; ба́чати – ба́чачи, летя́ть – летя́чі, сидя́ть – сидя́чі, спля́ть – спля́чі*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюються від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав – бра́вши, купува́в – купува́вши, купі́в – купі́вши, налеті́в – налеті́вши; пив – пі́вши; прині́с – прині́сши, спі́к – спі́кши, став – ста́вши*.

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь** і рідше **-ся**: *смію́чись(-ся), узя́вшись(-ся)*.

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПРИГОЛОСНІ

L

§ 86. 1. У словах іншомовного походження **L** передається твердим або м'яким л – залежно від традиції, що склалася в українській мові:

а) **Л** твердим (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенал, бал, балкон, вальторна, васал, вулкан, журнал, інтервал, канал, капітал, кардинал, протокол, сигнал, титул, трибунал, універсал, фінал, халва; аероплан, атлас, балада, баланс, галантерія, декламація, зала, іслам, капела, клас, лабораторія, лампа, лангет, ландшарфт, меланж, план, плато, плацкарта, фланг, формула, циферблат; аналогія, балон, колквіум, колонія, одеколон, соло, флот; блуза, лунатизм, лупа, металургія та ін.; Албанія, Алжир, Атлантичний океан, Гренландія, Ірландія, Калабрія, Ла-Манш, Шотландія, Колумбо, Лос-Анджелес, Луанда, Тулуза; Веласкес, Ламарк, Лорка, Луї, Лукрецій, Флоренція та ін.*

б) **Л** м'яким (**ль, ля, льо, лю**) у словах: *автомобіль, асфальт, вксель, вестибюль, гільза, катапульт, магістраль, мітельшпіль, нуль, педаль, табель; астролябія, грануляція, лянис, лянсус, регулятор; кльош, туберкульоз; балюстрада, ексклюзивний, люк, люкс, люцерна та ін.; Альпи, Базель, Шварцвальд, Курляндія, Фінляндія, Люксембург; Корнель, Нобель, Рафаель, Золя, Лютер та ін.*

Примітка. За традицією знак м'якшення вживається після букви л в окремих загальних та власних назвах, запозичених з англійської мови, якій не властиве пом'якшення приголосного **L**, подібне до німецького або французького, наприклад: *барель (barrel), бльмінг (blooming), бульдог (bull-dog), гольф (golf), Ольстер (Ulster), Вільсон (Wilson), Кромвель (Cromwell), Лінкольн (Lincoln), Черчилль (Churchill), але Максвелл (Maxwell), Фолкнер (Faulkner), Фултон (Fulton).*

2. Сполучення **le** передається через **ле**: *білет, електрика, желє, легенда, лекція, плєнум, телеграф; Валенсія, Каледонія, Палєрмо, Толєдо; Галілеї, Лєссінг.*

G

§ 87. 1. Літера **g**, яка у відповідних мовах позначає дзвінкий проривний звук [g], передається звичайно буквою г: *агєнт, агітатор, агрєсія, багáж, газ, гарáж, гарантія, гастролі, гвáрдія, генєрал, глóbус, гольф, гранáта, інтелігєнція, легіон, магістр, міграція, навігація, прогрєс, регіон, регістр, регулярний, рейхстаг та ін.*

2. Іншомовне **g** може передаватися буквою г у тих не засвоєних українською мовою іншомовних словах, що не перекладаються, а транслітеруються засобами української графіки: лат. *альтер єго (alter ego)* – друге я, *персона нон грата (persona non grata)* – небажана особа, *фата моргана (fata morgana)* – марево; франц. *гран-прі (grand prix)* – найвища нагорода на конкурсі, змаганнях; англ. *гудбай (goodbye)* – до побачення; нім. *"Фольксваген" ("Volkswagen")* – назва автомобільної фірми, *"Зюддойче цайтунг" ("Süddeutsche Zeitung")* – назва газети; груз. *гамарджоба* тощо.

Примітка. У власних назвах можлива варіантна вимова іншомовного [g] як [г] і [г']: *Гамбія* – у вимові [Гамбія] і [Гамбія], *Парагвай* – у вимові [Парагвай] і [Парагвай], *Гюго* – у вимові [Гюго] і [Гюго] та ін.

3. Відповідно до вимови літера **g** у словах англійського походження передається через **дж [дж]**: *мєнеджер (manager), Джордж (George)*; у словах італійського походження – через **дж [дж]**: *Джованні (Giovanni), Джотто (Giotto), Джузеппе (Giuseppe)*; у словах французького походження – через **ж**: *кортєж (cortège), Жєрар (Gerard), Жорж (Georges)*; у словах іспанського походження – через **х**: *Хорхе (Jorge).*

H

§ 88. 1. Літера **h**, грецька літера γ (гамма) і початковий придиховий звук, що позначається надрядковим знаком [°], передаються переважно українською буквою г: *габілітація, гармонія, гектар, гєлій, герменєвтика, гербарій, гідрографія, гімназія, гімнастика, гінді, гонорар, горизонт, графіка та ін.; Гавана, Галле, Гельсінкі, Гємпшир, "Гіттон" (готель), Гіндустан; Гаммер, Ганс, Гаррі, Гєктор, Гєкуба, Гелєна, Гомєр, Горст, Йоганнес та ін.*

Згідно з усталеною традицією існують випадки передачі іншомовного **h** буквою х (особливо в словах англійського походження): *хобі, хокєй, хол, холдинг; Хємінгуєй та ін.*

2. Без початкового г засвоєні в українській мові такі слова, як *арфа, ідальго (і гідальго), ієрарх, ієрогліф, іподром, іпотєка, іпохондрія, істерія, історія, омонім, реабілітація та ін.; Еллада.*

§ 89. 1. **F** і **ph** передаються буквою **ф**: *фа́брика, факт, фанати́к, фарту́х, фах, федера́тíвний, фігу́ра, фіна́л, фо́рма; фі́зика, філосо́фія, флегма́тик, фонéтика, фо́сфор, фра́за; Африка, Флорéнція, Фра́нція; Філадéльфія, Фінікія; Феб, Фéдра.*

2. **Th** у словах грецького походження залежно від узвичаєного засвоєння на ґрунті української мови передається: а) буквою **ф**: *ана́фема, арифме́тика, дифіра́мб, ефі́р, ка́федра, логарі́фм, міф, орфогра́фія; Афі́ни, Афóн, Борисфе́н, Голго́фа, Ефіо́пія, Корі́нф, Фра́кія; Варфоломі́й, Дорофі́й, Ма́рфа, Мефоді́й, Тимофі́й, Фéдір, Феодóсій, Феокті́ст та ін.; б) буквою **т**: *бібліоте́ка, ме́тод, ортопеді́я, теа́тр, те́ма, теоло́гія, теорі́я, терапі́я, термоме́тр; Доротéй, Тадéй, Теодóр, Тодóсь та ін.**

Примітка. В українській мові співіснують фонетичні варіанти імен, зумовлені різною передачею **th**: *Афанасі́й – Панás – Атанасі́й, Тимофі́й – Тимотéй, Фадéй – Тадéй, Ма́рфа – Ма́рта, Агафа́нгел – Агата́нгел та ін.*

3. **Th**, якому в словах англійського походження відповідає глухий звук [θ], передається через **т**: *трі́лер (thriller); Ворн (Worth), Грі́ффіт (Griffith), Да́ртмут (Dartmouth), Сміт (Smith), Теккерéй (Thackeray), Тетчер (Thatcher), Торнда́йк (Thorndike) та ін.*

Th, якому в англійській мові відповідає дзвінкий звук [ð], передається через **з**: *Резерфо́рд (Rutherford), але Голсуо́рсі (Galsworthy).*

W

§ 90. Англійська літера **w** у позиції перед наступним голосним передається звичайно через **в**: *ватерпо́ло (water polo), ві́гвам (wigwam), вік-е́нд (week-end), вінче́стер (Winchster); Вашингто́н (Washington), Ве́бстер (Webster), Ве́ллінгтон (Wellington), Ві́льсон (Wilson), Ві́мблдон (Wimbledon), Ві́ндзор (Windsor), Ві́нстон (Winston), Ві́тні (Whitney), Во́лтер (Walter), але за традицією суахі́лі (swahili), уа́йт-спі́ріт (white spirit); Голсуо́рсі (Galsworthy), Оуен (Owen), Соуе́то (Soweto), Уа́йлд (Wilde), Уеллс (Wells), Уельс (Wille), Уо́лл-стрі́т (Wall-Street), Хемінгуе́й (Hemingway) та ін.*

Неподвоєні й подвоєні приголосні

§ 91. 1. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передається: *абрeвіа́тура, адиті́вний, акóрд, акредиті́в, акумуля́тор, апеля́ція, аташе́, ба́гі, бал (оці́нка і т. ін.), бала́да, балі́стичний, балóн, балотува́ння, белетрі́стика, бісект́ріса, бюлетéнь, геéна, грама́тика, грип, гру́па, іді́лія, інтеле́кт, клас, коле́га, колекті́в, ко́лі (порода собак), коло́на, комі́сія, лацаро́ні, лóбі, оперéта, попу́рі, ра́лі, су́ма, хі́пі, шасі́, шосé та ін.*

У ряді загальних назв подвоєння приголосних зберігається: *а́ва, алло́, анна́ли, беладóнна, бі́лль, бо́нна, бу́лла, ва́нна (ва́нний), ві́лла, га́мма (грецька літера), до́нна, ду́рра, ка́зус бе́ллі, ка́лла (кві́тка), ка́нна (рослина; тварина), ка́ннада (одна з мов Індії), карéтта (черепаха), ка́рри (форми рельєфу), ка́чча (мистецький і літературний жанр), ма́нна (ма́нний, але ма́нка), мі́рра, мо́кко (сорт кави), му́лла, осáнна, па́нна, панно́, пе́нні, стрéтта (музичний термін), то́нна (трито́нний, але трито́нка) та ін. Окрему групу тут становлять невідмінювані слова італійського походження: *бру́тто, ге́тто, мо́тто, не́тто, пала́цо; конфетті́, спаге́тті*; зокрема мистецькі терміни: *баро́кко, групéтто, інтерме́цо, капрі́ччіо (капрі́ччо), ларе́тто, легаті́ссімо, лібрéтто, ме́ццо-сопрано́, піані́ссімо, пі́цічка́то, стакка́то, стрéтто, форті́ссімо і т. ін.**

2. У загальних назвах подвоєні приголосні зберігаються також у випадках збігу кінцевого приголосного префікса і початкового приголосного кореня, якщо відповідне непрефіксальне слово вживається в українській мові: *аппе́рце́нція (бо є перце́нція), іллоку́тíвний (локу́тíвний), і́мматеріа́лізм (матеріа́лізм), і́ммати́куля́ція (матрі́кул), і́ммігра́ція (мі́грація), і́мморалі́зм (моралі́зм, морáль), і́ннова́ція (но́вація), і́рраціо́нальний (раціо́нальний), і́рреа́льний (реа́льний), контрреволю́ція (револю́ція), контрреформа́ція (реформа́ція), сюрреалі́зм (реалі́зм); так само в складних словах: *леггемогло́бін.**

Примітка. Якщо непрефіксальне слово не має безпосереднього змістового зв'язку з префіксальним, приголосні не подвоюються: *но́тація – ано́тація, коно́тація; мута́ція – кому́тація; реля́ція – кореля́ція; респонде́нт – кореспонде́нт і под.*

3. Подвоєні приголосні, як правило, зберігаються у власних назвах, а також здебільшого в утворенх від них похідних словах: *А́ккра, Андо́рра, А́ттика, Браззаві́ль, Голла́ндія, Кальку́тта, Ка́нни, Мала́кка, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́цца, Шéннон, Я́ффа, але: Уеллс (Wells); Бокáччо, Ке́ролл, Ротт, Руссо́, Торрі́челлі, Ші́ллер, але: Ліндеман (Lindemann); Лу́ка де́лла Роббіа́; Бúдда; Бе́тті, Ві́ллі, Га́ррі, Дже́ффри, Джовáнні, Джо́нні, Жюлье́тта, Ізабе́лла, Йога́нна, Маріе́тта; аттиці́зм, атти́чний, марокка́нський, марокка́нець; торрі́челі́ва пустотá; Ші́ллерів; буддиз́м, будді́ст і т. ін. В інших похідних: іоанні́т, легго́рн, лудді́ти, одіссе́я, філі́ппіка, але не завжди: ват (від Ватт), бекерéль (Беккерéль), бесеме́рівський (Бессемер), га́ус (Га́усс), голáндка – порода курей (Голла́ндія), жака́рдовий (Жакка́р), імельма́н (Имельма́н), касáндра – рослина (Касса́ндра), ма́ксвел (Ма́ксвелл).*

Подвоєння зберігається в назвах народів, співвідносних з назвами країн (місцевостей), що мають таке подвоєння: *аннамі́ти (анна́міці), валлі́йці, валло́ни, га́лли, е́лліни, іллі́рійці, кіммері́йці і под., але: брі́ти, готенто́ти, гу́ни, норма́ни, фі́ни, хéти.*

ПЕРЕДАЧА J ТА ГОЛОСНИХ

J, Y, I

§ 92. 1. Якщо в іншомовних словах **j**, **y** та **i**, а також **u** німецького дифтонга **eu** виступають перед голосними або між двома голосними, то в українській мові відповідні звукосполучення передаються буквами **є**, **ї**, **ю**, **я**, а в позиції перед **о** – сполученням **йо**: *єгер (Jager), єговіст, єзуїт (Jesuit), єна* – грошова одиниця Японії, *єрихонський, Ємен (Yemen), Єна (Jena), Єнсен (Jensen), Єрусалім, Єсперсен (Jespersen); ін'єкція (injection), об'єкт (objektum), суб'єкт* (але за традицією *проєкт, проєкція); Іржі (Jiri), Ітмс (Jeats); юка (yucca), юнкер (Junker), юстиція (justitia), Юкон (Yukon), Юнона (Juno), Юрген (Jurgen); янки (yankee), ярд (yard); йоба, йобурт, йод, йодль, йот, йота, Йорданія, Йоркшир (Yorkshire), Йоганн, Йозеф, Йосип; бусер (boeier), конвєєр (conveyor), лояльний (loyal), параноя (paranoia), плеяда (Pleiades), роля (royal), саквоаяж (sac de voyage), секвоя (se uoia), фаянс (faïence), фєсвєрк (Feuerwerk), Гаваї (Hawaii), Савоя (Savoia), але в ряді випадків у позиції між голосними – з подвоєною йотацією у вимові та написанні: *ваїя* (листок папороті, пальми), *маїя, фойє (foyer)*; зокрема у власних назвах (за традицією або для збереження межі між частинами слова): *Гойя (Goya), Маїя, Мейєрхольд, Німєйєр, Тайюань, Фейєрбах, (Омар) Хайям, Хейєрдал* та деякі ін.*

Примітка 1. У ряді слів, зокрема грецького походження через посередництво старослов'янської мови, початкові **ie**, **io**, **iu** за традицією передаються через **іє**, **іо**, **іу**: *ієрарх, ієратизм, ієрєй, ієрєміада, ієрогліф; іоанніт, Іов (і Йов), іон, Іона (і Йона), іонійський, іонічний; іуда (і Юда), іудєй (і юдєй)* та деякі ін.

Примітка 2. У передачі французького буквосполучення **-ill-** перед наступним голосним, крім **о**, також виступає подвоєна йотація: *Вайян (Vaillant), Мейї (Meillet), Нейї (Neuilly), Рамбуїє (Rambouillet), Роб-Грїїє (Robbe-Grillet), Тїїї (Tilly), але Віїон (Villon).*

2. Відповідно до вимови **j** у словах французького походження передається через **ж**: *жабб (jabot), жетон (jeton), Жак (Jacques), Жанна (Jeanne)*; у словах англійського походження – через **дж**: *джаз (jazz), джінго (jingo), Джеймс (Jams), Джєрсї (Jersy)*; у словах іспанського походження – через **х**: *хунта (junta), Хорхе (Jorge), Хозє (Jose).*

I, Y

§ 93. Іншомовні **i**, **y**, а також інші літери та їх сполучення, що позначають такі самі або співвідносні з ними звуки (наприклад, англійські **e**, **ee**, **ea**), в українській мові передаються через **і**, **ї** та **и**.

Буква **і** пишеться:

а) На початку слова: *ідеал, ізотоп, імпульс, історія, іприт; Ілліноїс, Індія, Ірландія, Іспанія, Ітон (Eton); Ібсен, Іден (Eden), Ізабєлла, Ізольда,*

Інгрїд, а також у префіксальних і складних словах, утворених на основі таких слів з початковим **і**: *безідеїний, безініціативний, дезінфекція, дезінформація, доісторичний, староіндійський* і под.

б) Після приголосного перед голосним та звуком **[й]**: *артеріальний, геніальний, діалектика, індустріалізація, матеріал, соціалізм, тіамін, тіара, фіалка; аудієнція, гієна, клієнт, пістєт, сієста; пїїт* (але *шиїт*); *адажіо, аксіома, дібд, фіолєтовий, чемпіон; джєй-джїтсу, консорціум, радіус, трїумф; партійний, цєзїй; Біаф-ра, Сїам, Чїатурї, Дїєго-Гарсіа, Онтарїо; Віардб, Тїціан, Дїогєн.*

Примітка. У середині слова перед наступним голосним звук **[і]** може переходити в **[й]**. Така звукова зміна передається в українській мові сполученням **йо** та буквами **є**, **я**, **ї**: *курїоз, серїозний; ар'єргард, бар'єр, кар'єра, п'єдєстал, прем'єр, п'єса; вольтер'янець, к'янтї; В'єнна, В'єтнам, Ов'єдо, П'ємонт, П'яве, П'ячєнца, Гаваї; Мон-тєск'є, П'єр, Тьєполо, Ф'єзоле, Фур'є.*

в) У загальних назвах після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **к**, **х**, **л**, **н** перед наступним приголосним: *бізнес, бізон, бітум, пілот, піраміда, вібрація, візит, вітамін, академік, міграція, мітинг, графік, фінанси, агїтатор, гігант, логїчний, кібернєтика, кїльватєр, кїно, архїв, хїмія, хїрург, літературя, рєспубліка, нїгілізм, нїкєль, нїкотїн.*

Примітка 1. У ряді слів іншомовного походження, давно засвоєних українською мовою, після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **к**, **х**, **л**, **н** пишеться **и**: *бурмієстер* (але *бургомїєстр*), *вімпєл, єхїдна, імбїр, кипарїс, лиман, мїля, мїрт, мїгдаль, спирт, хїмєра* та ін., а також у словах, запозичених із східних, переважно з тюркських, мов: *башкїр, гїрїя, калмїк, кизїл, кишмїш, кїнджєл, кїсєт, кишлєк* та ін.

Примітка 2. Буква **и** пишеться також у давно запозичених словах з церковної сфери: *дїякон, єпископ, єпїтїмїя, єпїтрахїль, мїтра, мїтрополїт* тощо.

г) У власних назвах після букв на позначення приголосних, крім **ж** (**дж**), **ч** (**щ**), **ш**, перед іншим наступним приголосним: *Бїрмінгєм, Вісбаден, Гїбралтар, Гїмалая, Гїндукуш, Аддїс-Абєба, Дїжон, Дїксон, Занзїбар, Зїмбabwe, Кїліманджєро, Кїль, Лїма, Лїхтєнштєйн, Мікронєзія, Мїлан, Нїгєрїя, Нїкарєгуа, Нїл, Туркменїстан, Пїттсбург, Орїнок, Рїв'єра, Рїміні, Фрїгїя, Цюрїх, Міссїсіпі, Сїдней, Сїнгаяур, Сїракузі, Кастїлія, Тїбр, Тїмїшоара, Тїроль* (але *тїролька* – як загальна назва), *Фїдїжї, Фїладєльфїя, Хїва, Хїнган, Лєйпциг, Сан-Францїско, Цїнциннатї; Бізє, Вївальдї, Вїньї, Гїнденбург, Гїппократ, Дїдрб, Дїзєль* (але *дїзєль* – як загальна назва), *Дїтрїх, Едїп, Зїгфрїд, Розїна, Кїплїнг, Лїнколн, Мїльєран, Нїцше, Пїкассб, Пїрандєлло, Грїмм, Сїкейрос, Сїльвія, Сїменс, Тїнторєтто, Тїціан, Фїдїй, Фїлдїнг, Хїмєнес, Цєцїлія.*

г) У сполученні **ія**, що відповідає іншомовному **ia**, в кінці слів: *артєрія, індустрія, історія, хїмія; Азія, Греція, Нормандія.*

д) Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *візаві, коліб-рі, парі, сулугуні, таксі; Віші, Замбезі, Кáпрі, Карáчі, Нагасáкі, Пóті, Сан-Сусі, Фіджі; Песталóцці*.

Примітка. У похідних від таких слів перед наступним приголосним і може переходити в **и** згідно з п. За цього параграфа: *таксіст, пóтинський* і под.

2. Буква **ї** на місці етимологічного **і** виступає в позиції після голосного, коли у вимові з'являється вставний [й]: *кофеї́н, мозаї́ка, наї́вний, прозаї́к, руї́на, теї́н; Гаї́ті, Енеї́да, Каї́р*.

3. Буква **и** пишеться:

а) У загальних назвах після букв на позначення приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч (щ), ш, р** (так зване правило дев'ятки) перед наступною буквою, що позначає приголосний звук, крім [й]: *диве́рсія, ді́лер, дипло́м, дире́ктор, мето́дика; інститут, тип, тира́да, тита́н; казино́, позити́вний, пози́ція, фізи́чний; силуе́т, сі́мвол, симе́трія; пеніци́лін, цивіліза́ція, цірку́ль, цитаде́ль; жирандо́бль, жиро́ндист, режи́сёр; джигі́т, джінси, джип, рисорд́жиме́нто; речита́тив, чипси, чиче́роне; ші́лінг, шифр, ші́хта; барито́н, корифе́й, риту́ал*.

Примітка. У мистецьких термінах італійського походження *браві́сімо, піані́ссімо, форті́ссімо* і под. після зазначених приголосних зберігається буква **і** (але *генералі́симум*).

б) У власних назвах після букв на позначення приголосних **ж (дж), ч (щ), ш** перед наступною буквою, що позначає приголосний звук, крім [й]: *Алжі́р, Жи́ронда; Ві́рджі́нія, Джибу́ті; Чика́го, Чілі; Ваши́нгтон, Гемпши́р; Жильсрón, Жиска́р д'Есте́н, Мажисі́о; Джі́ммі, Джигарханя́н; Арчиба́льд, Чиковáні, Чингісха́н, Чиполі́но; Абаши́дзе, Ші́ллер, Ши́рак* та ін., але *Джі́ок, Жі́ар, Чілі́, Чі́рчік, Чі́онг Ті́нь* (згідно з п. 1 цього параграфа).

в) Згідно з традиційною вимовою в ряді власних назв після **р, д, т** та деяких інших букв перед наступним приголосним: *Великобри́танія, Маверита́нія, Пари́ж, Рі́га, Рим; Кордильє́ри, Скандина́вія; Аргенти́на, Братисла́ва, Ватика́н, Палести́на; Бразі́лія, Єгі́пет, Єрусали́м, Кита́й, Пакиста́н* та ін., зокрема в деяких географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антаркти́да, Атланти́да, Таври́да, Адриáтика, Аме́рика, А́рктика, Анта́рктика, А́фрика, Ба́лтика* (але: *Корсі́ка, Коста-Рі́ка* та ін.); у похідних від них словах: *америка́нець, аркти́чний* та ін.

Е

§ 94 п. 1. Літера **е**, крім випадків іншого звукового значення в іншомовних словах, передається буквою **е**: *еква́тор, екза́мен, ене́ргія, ентузіа́зм, ета́п, ідеа́л, силуе́т, теа́тр, фае́тон, філе́; Еквадо́р, Па-де-Кале́, Буе́нос-Ай́рес; Едвард, Еліо́т*.

2. У ряді випадків літера **е** передається буквою **є**, що позначає звукосполучення [й + е]:

а) Якщо в іншомовних словах перед **е** виступають **ј, у** або **і**, що переходить у **ј**, чи з'являється вставний [й] в подібних випадках уже на ґрунті української мови: *бар'є́р, н'єдеста́л; абиту́рієнт, діє́та, ка́рієс, кліє́нт; В'єтна́м, Мари́нбу́рг, Ов'є́до, Сьє́рра-Леоне́, Тріє́ст; Вандрі́єс, Габріє́ль, Готьє́, Даниє́ль* і т. ін. (див. § 93 п. 1б, примітку); в окремих словах – після **е**: *ге́єна, фе́єрія* та ін.

Але після префіксів і подібних складових частин слова, що закінчуються голосними, пишеться **е**: *діеле́ктрик, поліе́др, реевакуа́ція, реемігра́ція*. Не з'являється вставний [й] також при передачі довгого [e], що позначається літерами **ее** (див. § 97).

б) У ряді випадків (переважно запозичених через посередництво церковнослов'янської мови) на початку слова на місці етимологічного **е**, грецьких дифтонгів **eu, ai**: *єпі́скоп, єпиті́мія, єпитрахі́ль, євхарі́стія, Єва́нгеліє, єресь, єрети́к; Єва, Єлиза́вета, Євро́па, Євфра́т, Євге́н, Євдокі́м, Єгі́пет* і под.

Ö, Ŗ, EU

§ 95. Німецьке, шведське, угорське **ö**, датське **ř**, французьке **eu** і подібні звуки з різних мов передаються через **е**: *лес, фре́кен; Бель, Генц, Гете́, Де́же, Кельн, Ла́герлеф, Пете́фі, Рекк* (кіноактриса), *Сент-Бев* і под., але після звука [й] – звукосполученням **йо**: *Бйорнсон, Дьйордь*.

Ü

§ 96. Німецьке **ü**, французьке **u**, турецьке **ü** та подібні звуки з інших мов передаються через **ю**, в т. ч. й на початку слова: *бю́ргер, ші́бте, ю́бермениш, Гю́нтер, Дю́ссельдорф, Мю́нхен; бю́ро, вестибу́ль, купю́ра, меню́, нокти́орн, уверті́ора, Жюль, Рею́ньон, Юбе́р*, але *брошу́ра, жу́рі, парашу́т, парфу́ми*.

§ 97. Подвоєні літери на позначення довгих голосних передаються у власних назвах в українській мові переважно написанням двох букв: *А́ндреен, А́ахен, Го́фзее́, Заа́ле, Ку́усінен, Саарбрю́ккен, Са́аремаа, То́омінг, Шп́ре́е*.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Апостроф

§ 98. 1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них ставиться перед буквами **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звука [й] і наступного голосного:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, п'єдєст'ал, інтерв'ю, прем'єр, ф'ючерсний, к'янти, кеш'ю* (тропічне дерево), *кар'єра; П'ємонт, П'яченца, Рів'єра, Лонг'ір, Ак'яб, Ч'япас; Барб'є, Б'юкенен, П'єр, Женев'єва, Люм'єр, Ф'єзоле, Монте-ск'є, Руж'є, Адабаш'ян, Фур'є.*

Примітка. Апостроф в іншомовних словах після губних приголосних може вживатися й тоді, коли перед ними є ще один приголосний, наприклад: *комп'ютер, Робесп'єр* (на відміну від його вживання у власне українських словах: див. § 6).

б) Після кінцевого приголосного в етимологічних префіксах і частинах складного слова: *ад'єкція, ад'юнкт, ад'ютант, диз'юнкція, контр'ярус, кон'юнктивіт, кон'юнкція, об'єкт, суб'єкт; пан'європéйський, транс'європéйський; фельд'єгер.*

Примітка. Апостроф пишеться також в особових назвах, що починаються з д та о: *Д'Аламбér, О'Гéнрі* та ін. (див. § 106).

2. Апостроф не ставиться, якщо букви **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бювэт, бюджет, бюрo, бюрокр'ат, бюст, бязь, гяур, курфюрст, кювэт, кюрé, кюрій, кяріз, мюзэт, мюзикл, мюзик-хoл, мюoн, мюрід, пюп'ітр, пюрé, рюкз'ак, рюш; Вюртемберг, Кяхта, Мюнхен, Хярма; Барбюс, Бюффон, Жюль Верн, Жюпé, Исаак'ян, Кюв'є, Мюллер, Огюстен, Рюдберг, Сен-Жюст.*

Ь

§ 99. 1. Знак м'якшення (**ь**) пишеться в словах іншомовного походження:

а) Після букв на позначення приголосних **д, т, з, с, л, н** перед буквами **я, ю, є, ї**, що позначають поєднання приголосного [й] з голосними **а, у, е, і**, а також перед сполученням **йо**: *ад'ю, ательє, бандерильєро, бандерилья, бульйон, віньєтка, дерéнья, ескадрілья, камарилья, каньйон, кондотьєр, конферансьє, льє, льянос, мантілья, мільйон, мільярд, навільйон; Авиньйон, В'єнтьян, Севілья, Сьєрра-Леоне, Фетьйó; Віньї, Готьє, Даладьє, Жюсьє, Лавуазьє, Модільяні, Мольєр, Реньє.*

б) У випадках пом'якшення **л** перед наступним приголосним або в кінці слова: *альбатрoс, фільм; Альпи, Шварцвальд; діагональ, магістр'аль; Базель, Рафаель.*

в) У випадках пом'якшення інших приголосних у кінці слова: *Булóнь, Надь.*

2. Знак м'якшення не пишеться перед **я, ю**, якщо ці літери позначають поєднання попереднього м'якого приголосного звука з **а, у**: *мад'яр, маляр'я; дюна, ілюзія, тюльп'ан; Аляска, Дюма, Дюо́н, Сю, Цюріх.*

Кінцевий **ц** основи не пом'якшується: *піца, плац, шкiц; Аустерлиц, Гóровiц, Лейбниц, Ліфшиц, Мóриц.*

§ 100. Кінцеві сполучення **tr** і **dr** передаються в українській мові як **тр** і **др**: *барóметр, діамéтр, семéстр, теáтр, термóметр. центр; меáндр, поліéдр, циліндр.*

ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ДИФТОНГІВ

§ 101. Іншомовні **au, ou, ow**, що вимовляються як дифтонгічні сполучення, передаються в українській мові переважно через **ау, оу**: *аудіт, аудітор, аудиторія (авдиторія), аудієнція, аудіовізуальний, ауқіoн, аут, аутизм, аутодафе, аутопрéинг, аутсайдер, гаупт-вахта, лауреат, локаут, науза, фауна; джoуль, клоун, ноу-хау, шбу; Аустерлиц, Джорджст'аун, Каунас; Краузе, Лаура, Пауелл, Пауль, Фауст, Штраус; Воуверман.*

В українській мові існує також традиція передачі **au** через **ав** у цілому ряді слів: *авгур, автентичний, автобіографія, автомобіль, áвтор, авторитет, автохтoн, автокефальний, астрoнавт, лавр, мавзолéй; Австр'алія, Австрія, Тавр'я; Август, Аврора, Фавн* та ін.

§ 102. 1. Німецькі дифтонги **ei** та **eu** у новіших запозиченнях, зокрема у власних назвах, мають передаватися відповідно через **ай** і **ой** (на письмі це можуть бути також сполучення **ає, оє** і т. ін.: див. § 92 п. 1): *гауляйтєр, Айзен'ах, М'асєр, Маннгайм, „Райніше рундишау”* (газета), *Райхенбах, Фрайбург* і под.; *„Дбйче фольксцайтунг”* (газета), *Нoс Га́зе, Нойбранденбурґ, Ойленберг* і под. Але за традицією в багатьох випадках зберігається відтворення їх обох через **ей** (на письмі також **еє** і т. ін.): *блэйвейс, грoсмéйстер, едельвéйс, лейб-гвардія, лейтмотів, маркшейдер, мейстерзінгер, реіх (і райх), штрейкбрéхєр, Гейне, Ейнштéйн, Лейпциг, Рейн, Швейцарія* і под.; *лейтенант, феєрвэрк, фрейлейн, Фейср'ах, Фрейд* і под.

2. Голландські **ei** та **ij**, а також сполучення **eu**, властиве окремим мовам, передаються через **ей**: *гейзер, дрейф, волейбoл; Ван-Дейк, Ейндгóвен, Рейк'явік.*

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§ 103. 1. З погляду відмінювання іменники іншомовного походження поділяються на такі групи: а) іменники, що мають відмінкові форми однини і множини; б) іменники, що мають тільки відмінкові форми множини; в) іменники, що не відмінюються і функціонують в українській мові в одній незмінній формі.

Перші два різновиди співвідносні щодо словозміни з відповідними морфологічними групами власне українських іменників. Третій різновид іменників виділяється в окрему морфологічну групу, де

відсутність відмінювання є важливим показником іншомовного походження відповідних загальних і власних назв.

2. Перша відміна: *ка́псула* – *ка́псули*, *ка́псулою*, *у ка́псулі*; *ка́псули* – *ка́псул*, *ка́псулами*, (*у*) *ка́псулах*; *фі́зика* – *фі́зики*, *фі́зиці*; *вакуо́ля* – *вакуо́лі*, *вакуо́лею*; *вакуо́лі* – *вакуо́ль*, *вакуо́лями*, (*у*) *вакуо́лях*; *ескадрі́лья* – *ескадрі́льї*, *ескадрі́льею*, (*в*) *ескадрі́льї*; *ескадрі́льї* – *ескадрі́лей*, *ескадрі́льями*, (*в*) *ескадрі́льях*; *Будда* – *Будди*, *Буддою*; *Вене́ція* – *Вене́ції*, *Вене́цією*; *Го́йя* – *Го́йї*, *Го́йєю*; *Фукуя́ма* – *Фукуя́ми*, *Фукуя́мою*.

3. Друга відміна: *арсенáл* – *арсенáлу*, *арсенáлом*, (*в*) *арсенáлі*; *арсенáли* – *арсенáлів*, (*в*) *арсенáлах*; *блок* – *бло́ка* (*бло́ку*), *бло́ком*, (*на*) *бло́ці*; *бло́ки* – *бло́ків*, *бло́ками*, (*на*) *бло́ках*; *автомобі́ль* – *автомобі́ля*, *автомобі́лем*; *автомобі́лі* – *автомобі́лів*, *автомобі́лями*, (*в*) *автомобі́лях*; *Ші́ллер* – *Ші́ллера*, *Ші́ллерові* (*Ші́ллеру*), *Ші́ллером*; *Хемінгуей* – *Хемінгуейя*, *Хемінгуейєві* (*Хемінгуейю*), *Хемінгуейєм*; *Рафае́ль* – *Рафае́ля*, *Рафае́леві* (*Рафае́лю*), *Рафае́лем*; *Бю́лов* – *Бю́лова*, *Бю́ловою*, *Бю́ловом*; *Да́рвін* – *Да́рвіна*, *Да́рвінові* (*Да́рвіну*), *Да́рвіном*.

4. Третя відміна: *магістра́ль* – *магістра́лі*, *магістра́ллю*; *магістра́лі* – *магістра́лей*, *магістра́лями*; *туш* – *ту́ші*, *ту́шишою*; *ве́рф* – *ве́рфі*, *ве́рф'ю*; *ве́рфі* – *ве́рфей*, *ве́рф'ями*; *Суламі́ф* – *Суламі́фі*, *Суламі́ф'ю*.

5. Окремі іменники іншомовного походження – власні географічні назви – засвоєні у формі множини: *А́льпи*, *А́нди*, *Апенні́ни*, *Аппала́чі*, *Вогéзи*, *Гава́ї*, *Дардане́лли*, *Пірене́ї*, *Сіраку́зи* та ін. Відмінкові форми подібних назв зумовлюються відповідними словозмінними нормами української мови: *А́льпи* – *А́льп*, *А́льпами*, (*в*) *А́льпах*; *Аппала́чі* – *Аппала́чів*, *Аппала́чами*, (*в*) *Аппала́чах*; *Гава́ї* – *Гава́їв*, *Гава́ями*, (*на*) *Гава́ях*; *Дардане́лли* – *Дардане́лл(-ів)*, *Дардане́ллами*, (*у*) *Дардане́ллах*.

6. Не відмінюються іменники іншомовного походження з кінцевими:

а (*у* тих випадках, коли перед **а** виступає інший голосний, коли слово односкладове, *у* власних і непослідовно в загальних назвах з наголошеним **а**, а також непослідовно *у* власних назвах з ненаголошеним **а**: *ампу́а*, *боа́*, *мас-ме́діа*, *Бразі́ліа* (столиця Бразилії), *Нікара́гуа*; *бра*, *па*; *антраша́*, *бакара́*, *Доза́*, *Дюма́*, *Саят-Нова́*; *Вітторіо де Сі́ка* (але, наприклад, прізвища *Казанова́*, *Куроса́ва* відмінюються);

е: *кафе́*, *кашнэ́*, *турне́*, *Туапсе́*, *Беранже́*, *Гете́*;

є: *ателье́*, *конфeрансье́*, *Барб'є́*, *Готье́*, *Лавуазье́*;

и (крім випадків, коли ця буква означає форму множини іменників: *Есенту́кі* і т. ін.): *Алматы́*, *Амангельді́*, *Марі́*;

ї: *колібри́*, *пони́*, *таксі́*, *цунáмі*, *Гаї́ті*, *Дебюссі́*, *Ше́лли*;

ї: *Віньї́*, *Шантії́*, *Луї́*;

о: *бюро́*, *депо́*, *кінó*, *метрó*, *радіо́* (але: *пальто́* – *пальта́*, *пальто́м*, (*у*) *пальті́*; аналогічно *ситро́*), *Орінко́*, *Буало́*, *Віардо́*;

у: *какаду́*, *урду́*, *шóу*, *Баку́*, *Папандре́у*, *Попе́ску*;

ю: *інтерв'ю́*, *меню́*, *Кюсю́*, *Сю́*;

я: (*в* позиції під наголосом або в односкладових словах): *ля́*, *Золя́*.

До невідмінюваних належать також жіночі імена, що закінчуються на тверді приголосні звуки, крім губних: *Алі́с*, *Беатрі́с*, *Гудру́н*, *Долóрес*, *Еді́т*, *Елізабéт*, *Енн*, *Есте́р*, *Інгрі́д*, *Карме́н* (але: *Ете́ль* – *Ете́лі*, *Ете́ллю*; *Зейна́б* – *Зейна́бі*, *Зейна́б'ю*; *Ізабéль* – *Ізабéлі*, *Ізабéллю*; *Руф* – *Ру́фі*, *Ру́ф'ю*), а також слова *мада́м*, *міс*, *місі́с*, *фре́йлейн* і т. ін. (але: *мадемуазель* – *мадемуазе́лі* і т. д.).

Прізвища з кінцевим приголосним, якщо вони стосуються жінок, не відмінюються, як і власне українські: *Елеонóра Ру́звельт* – *Елеонóри Ру́звельт*, *Елеонóри Ру́звельт*, *Елеонóрою Ру́звельт*.

До невідмінюваних належать також російські прізвища, що являють собою закам'янілі форми родового відмінка однини і множини: *Жива́го*, *Дурно́в*, *Польських*.

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

Українські прізвища

§104. Українські прізвища передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловірхий, Ведмедів, Засць, Кривоніс, Миколáєнко, Олексієнко, Олександрóвич, Шве́ць*.

Відмінювання прізвищ

§105. 1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні іменники I відміни, а прізвища із закінченням іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних іменників II відміни:

Мáйборода – Мáйбороди, Мáйбороди́, Мáйбороду́ й т. д.;
Гмі́ря – Гмі́рі, Гмі́рі, Гмі́рю, Гмі́рею й т. д.;
Гнатю́к – Гнатю́ка, Гнатю́кові (Гнатю́ку) й т. д.;
Засць – Зáйця, Зáйцеві (Зáйцю) й т. д.;
Іваньó – Іваня́, Іваньóві (Іваню́) й т. д.;
Кривоні́с – Кривонóса, Кривонóсові (Кривонóсу) й т. д.;
Лéбідь – Лéбеда, Лéбедеві (Лéбедею) й т. д.;
Панібу́дья́ска – Панібу́дья́ски, Панібу́дья́сці й т. д.;
Симонéнко – Симонéнка, Симонéнкові (Симонéнку) й т. д.;

Але: *Шве́ць – Шве́ця, Шве́цеві (Шве́цю)* й т. д.

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий, -ій** відмінюються як відповідні прикметники чол. та жің. родів (твердої чи м'якої групи):

Авді́вський – Авді́вського, Авді́вському й т. д.;
Кобиля́нська – Кобиля́нської, Кобиля́нській і т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів(-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

Однина

Н.	Пáвлов	Ковалів	Прóкопів
Р.	Пáвлов-а,	Ковалéв-а	Прóкопов-а
		(-лів-а)	(-пів-а)
Д.	Пáвлов-у	Ковалéв-у	Прóкопов-у
		(-лів-у)	(-пів-у)
Зн.	Пáвлов-а	Ковалéв-а	Прóкопов-а
		(-лів-а)	(-пів-а)
Ор.	Пáвлов-им	Ковалéв-им	Прóкопов-им
		(-лів-им)	(-пів-им)
М.	...Пáвлов-і, -у	...Ковалéв-і, -у	...Прóкопов-і, -у
		(-лів-і, -у)	(-пів-і, -у)
Кл.	Пáвлов-е,	Ковалéв-е	Прóкопов-е
		(-лів-е),	(-пів-е),
	Пáвлов	Ковалів	Прóкопів

Множина

Н.	Пáвлов-и	Ковалéв-и	Прóкопов-и
		(-лів-и)	(-пів-и)
Р.	Пáвлов-их	Ковалéв-их	Прóкопов-их
		(-лів-их)	(-пів-их)
Д.	Пáвлов-им	Ковалéв-им	Прóкопов-им
		(-лів-им)	(-пів-им)
Зн.	Пáвлов-их	Ковалéв-их	Прóкопов-их
		(-лів-их)	(-пів-их)
Ор.	Пáвлов-ими	Ковалéв-ими	Прóкопов-ими
		(-лів-ими)	(-пів-ими)
М.	...Пáвлов-их	...Ковалéв-их	...Прóкопов-их
		(-лів-их)	(-пів-их)
Кл.	Пáвлов-и	Ковалéв-и	Прóкопов-и
		(-лів-и)	(-пів-и)

Однина

Н.	Гáршин	Романішин
Р.	Гáршин-а	Романішин-а
Д.	Гáршин-ові (-у)	Романішин-ові (-у)
Зн.	Гáршин-а	Романішин-а
Ор.	Гáршин-им	Романішин-им
М.	...Гáршин-і, -у	...Романішин-і, -у
Кл.	Гáршин-е, Гáршин	Романішин-е, Романішин

Множина

Н.	Гáршин-и	Романішин-и
Р.	Гáршин-их	Романішин-их
Д.	Гáршин-им	Романішин-им
Зн.	Гáршин-их	Романішин-их
Ор.	Гáршин-ими	Романішин-ими
М.	...Гáршин-их	...Романішин-их
Кл.	Гáршин-и	Романішин-и

Примітка. При відмінюванні слов'янських прізвищ та особових імен з суфіксом **-ек** чергування **е** з нулем звука не відбувається: *Гáшек – Гáшека, Гáшекові...*, *Локéтек – Локéтека, Локéтекові...*, *Мáрек – Мáрека – Мáрекові...* При відмінюванні прізвищ із суфіксом **-ець е** випадає: *Оравець – Оравця, Оравцеві...*, *Мисли́вець – Мисли́вця, Мисли́вцеві...* Відбувається випадання **е** при відмінюванні імен та прізвищ з кінцевим **-ел, -ер, -ол**: *Демéтер – Демéтра...*, *Пéтер – Пéтра...*, *Пáвол – Пáвла...*

4. Жіночі прізвища на приголосний та **о** не відмінюються: *Марі́ї Сéник, Наді́ї Балі́й, з Ніно́ю Ба́йко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються як відповідні іменники: *Васи́ля Сéника, Миха́йлові Бали́єві, з Андрі́єм Ба́йком*.

Примітка. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 100.

Відмінювання імен

§ 106. 1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а, -я**, відмінюються як відповідні іменники I відміни:

Однина			
Тверда група			
	чол. р.		жін. р.
Н.	Микол-а		Ганн-а
Р.	Микол-и		Ганн-и
Д.	Микол-і		Ганн-і
Зн.	Микол-у		Ганн-у
Ор.	Микол-ою		Ганн-ою
М.	Микол-і		Ганн-і
Кл.	Микол-о		Ганн-о
М'яка група			
	чол. р.		жін. р.
Н.	Ілл-я	Соломі-я	Мотр-я
Р.	Ілл-і	Соломі-ї	Мотр-і
Д.	Ілл-і	Соломі-ї	Мотр-і
Зн.	Ілл-ю	Соломі-ю	Мотр-ю
Ор.	Ілл-єю	Соломі-єю	Мотр-єю
М.	Ілл-і	Соломі-ї	Мотр-і
Кл.	Ілл-е	Соломі-е	Мотр-е
			Натал-я
			Натал-і
			Натал-і
			Натал-ю
			Натал-єю
			Натал-і
			Натал-ю

Множина			
Тверда група			
	чол. р.		жін. р.
Н.	Микол-и		Ганн-и
Р.	Микол		Ганн
Д.	Микол-ам		Ганн-ам
Зн.	Микол		Ганн
Ор.	Микол-ами		Ганн-ами
М.	Микол-ах		Ганн-ах
Кл.	Микол-и		Ганн-и
М'яка група			
	чол. р.		жін. р.
Н.	Ілл-і	Соломі-ї	Мотр-і
Р.	Ілл-ів	Соломі-ї	Мотр-і
Д.	Ілл-ям	Соломі-ям	Мотр-ям
Зн.	Ілл-ів	Соломі-ї	Мотр-і
Ор.	Ілл-ями	Соломі-ями	Мотр-ями
М.	Ілл-ях	Соломі-ях	Мотр-ях
Кл.	Ілл-і	Соломі-ї	Мотр-і
			Натал-і
			Наталь
			Натал-ям
			Наталь
			Натал-ями
			Натал-ях
			Натал-і

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням **-і** змінюються на **з, ц, с**: *Ольга – Ользі, Палашка – Палашці, Солоха – Солосі.*

Примітка 2. У жіночих іменах типу *Одарка, Параска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Одарок, Парасок.*

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **б**, відмінюються як відповідні іменники II відміни:

Однина			
Тверда група			
Н.	Олég	Антін	Дмитр-ó
Р.	Олég-а	Антон-а	Дмитр-á
Д.	Олég-ові (-у)	Антон-ові (-у)	Дмитр-ові (-у)
Зн.	Олég-а	Антон-а	Дмитр-á
Ор.	Олég-ом	Антон-ом	Дмитр-óm
М.	Олég-ові	Антон-ові	Дмитр-ові
Кл.	Олég-у	Антон-е	Дмитр-е
М'яка група			
Н.	Сергі-й	Ігор	Терень
Р.	Сергі-я	Ігор-я	Терень-я
Д.	Сергі-єві (-ю)	Ігор-єві (-ю)	Терень-єві (-ю)
Зн.	Сергі-я	Ігор-я	Терень-я
Ор.	Сергі-єм	Ігор-єм	Терень-єм
М.	Сергі-єві	Ігор-єві	Терень-єві
Кл.	Сергі-ю	Ігор-е	Терень-ю
Мішана група			
			Тиміш
			Тимош-á
			Тимош-єві (-у)
			Тимош-á
			Тимош-єм
			Тимош-єві
			Тимош-е

Множина			
Тверда група			
Н.	Олég-и	Антон-и	Дмитр-ій
Р.	Олég-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Д.	Олég-ам	Антон-ам	Дмитр-ám
Зн.	Олég-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Ор.	Олég-ами	Антон-ами	Дмитр-áми
М.	Олég-ах	Антон-ах	Дмитр-áх
Кл.	Олég-и	Антон-и	Дмитр-ій
М'яка група			
Н.	Сергі-ї	Ігор-і	Терень-і
Р.	Сергі-їв	Ігор-ів	Терень-ів
Д.	Сергі-ям	Ігор-ям	Терень-ям
Зн.	Сергі-їв	Ігор-ів	Терень-ів
Ор.	Сергі-ями	Ігор-ями	Терень-ями
М.	Сергі-ях	Ігор-ях	Терень-ях
Кл.	Сергі-ї	Ігор-і	Терень-і
Мішана група			
			Тимош-і
			Тимош-ів
			Тимош-ám
			Тимош-ів
			Тимош-áми
			Тимош-áх
			Тимош-і

Примітка 1. В іменах типу *Антін, Нестір, Ничипір, Прокіп, Сідір, Тиміш, Федір* і виступає тільки в називному відмінку, у непрямих – **о**: *Антоніа, Антоніві й т. д., Нестора, Несторові й т. д., але: Авенір – Авеніра, Лаврін – Лавріна, Олефір – Олефіра.*

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Віктор – Віктора, Макар – Макара, Світозар – Світозара*, але: *Ігор – Ігоря, Лазар – Лазаря*.

Примітка 3. Ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лева* й *Льва*, *Лєвові* й *Львові* та ін.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники III відміни:

Однина

Н.	Любів	Нінель
Р.	Любов-і	Нінел-і
Д.	Любов-і	Нінел-і
Зн.	Любів	Нінель
Ор.	Любов-ю	Нінелл-ю
М.	Любов-і	Нінел-і
Кл.	Любов-е	Нінел-е

Примітка: Форми множини від таких імен майже не вживаються.

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н.	Марі-я Василівн-а (Андріївн-а, Іллівн-а)
Р.	Марі-ї Василівн-и (Андріївн-и, Іллівн-и)
Д.	Марі-ї Василівн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)
Зн.	Марі-ю Василівн-у (Андріївн-у, Іллівн-у)
Ор.	Марі-сю Василівн-ою (Андріївн-ою, Іллівн-ою)
М.	Марі-ї Василівн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)
Кл.	Марі-с Василівн-о (Андріївн-о, Іллівн-о)

Правопис слов'янських прізвищ та імен

§ 107. Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Російська літера **е** (крім випадків, передбачених нижче), польські **іе**, болгарська і сербська **е**, чеські **е**, **ѣ** після приголосних передаються літерою **е**: *Алекса́ндров, Бесту́жєв, Вельго́рський, Венге́ров, Веселовський, Держа́він, Кузнецо́в, Лєрмонтов, О́зеров, Петро́в, Степа́нов, Турге́нєв, Фе́дін, Шмельо́ва, Бє́лич, Бронєвський, Вє́сла, Залє́ський, Мечисла́в, Міцкє́вич, Міча́тек, Нє́дич, Седла́чек, Сенкє́вич, Сераковський, Цє́нкий, Ча́пек*,

2. Російська літера **є** передається літерою **є** в таких випадках:

а) На початку слів: *Євдоки́мов, Євтуше́вський, Єго́ров, Єла́нський, Єлизáров, Єршо́в, Єфі́мов*.

б) У середині слів після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Бєрдя́єв, Буєра́ков, Вєресáєв, Гуля́єв, Достоєвський, Ісає́нков; Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григо́р'єв, Євге́нєва, Зінóв'єв*.

в) Після літер на позначення приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв**, **-єєв** російських прізвищ: *Лóмтев, Медвє́дєв, М'я́тлєв, Тимі́ряєв; Алексє́єв, Вєденє́єв, Гордє́єв, Менделє́єв*, але: *Му́ромцев, Нєхорóшев, Пісарєв, Подья́чев, Усвятцєв; Андрє́єв, Аракчє́єв, Маїцє́єв, Плещє́єв*, а також у болгарських; *Бо́тев, Дру́мєв* і под.

г) Коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бєлі́нський, Звє́рев, Лєскóв, Мєстє́чкін, Насє́дкін, Пешико́вський, Рє́пін, Столє́тов, Твєрдохлє́бов*.

Є

3. Російська літера **є** передається:

а) Сполученням літер **йє** на початку слова, у середині після голосних, а також після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, коли **є** позначає звукосполучення **й + о**: *Йбл́кін; Бугайо́в, Воробйо́ва, Окайо́мов, Соловійо́в*.

б) Через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **є** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Вєрьо́вкін, Дьорно́в, Королю́в, Новосьо́лов, Семьо́ркін, Тьо́ркін*. Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться **е**: *Арте́мов, Се́менов, Фе́доров* і т. ін.

в) Через **є** під наголосом після **ч**, **щ**: *Грачо́в, Лихачо́в, Пугачо́в, Хрущо́в, Щипачо́в*.

4. Польське сполучення літер **іє** передається:

а) Сполученням літер **йє** після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**: *Голємбйо́вський, Мйодбóвич, Пйотрбóвський*.

б) Через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньо́лек, Генсьо́рський, Козьоло́цький*.

И (І)

5. **И (І)** передається через **и** в прізвищах, належних до південно-слов'янських мов, у яких немає розрізнення **и – і** (болгарська, сербська та ін.): *Вєлі́чков, Жівков, Хрі́стов; Бє́лич, Кара́джич, Милє́тич, Ра́дич, Я́гич*; але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Стóїч* та через **і** – на початку слова: *Іконо́мов, Ілі́єв, Ї́вич, Ігнато́вич*.

У польських, чеських словацьких прізвищах **і** передається:

а) Через **і** на початку слова та після літер на позначення приголосних (крім випадків, зазначених у наступному пункті): *Івашкє́вич, Зволі́нський, Лі́нде, Міцкє́вич; Ї́ндра, Є́длічка, Міча́тек*.

б) Через **и** після шиплячих **і** в суфіксах **-ик**, **-ицьк-**, **-ич** (**-євич**, **-ович**): *Бжозо́вич, Козі́цький, Коно́пницька, Копє́рник, Сенкє́вич, Шімча́к; Га́влик, Жі́жка, Міклоши́ч, Фу́чик*, але в кінці слова через **і**: *Є́жі, Ї́ржі*.

6. Російська літера **и** передається:

а) Літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Ігна́тьєв, Іса́єв; Багі́ров, Гага́рін, Мічу́рін, Пу́шкін.*

б) Літерою **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Во́їнов, Гу́р'їн, Ізмаї́лов, Льві́н.*

в) Літерою **и**:

1) Після **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Га́ршин, Гу́цин, Дорóжин, Лу́чин, Цеці́лін, Чі́чиков, Ши́шкін, Щигло́в;* це стосується й прізвищ інших народів: *Абаши́дзе, Ваши́нгтон, Джи́гарханя́н, Жильєро́н, Таджиба́єв, Цицеро́н, Чикова́ні* тощо; також *Чингісха́н*, але перед голосним пишеться **і**: *Жіоно́, Тиціа́н.*

2) У прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борі́сов, Ботві́нник, Вавило́вський, Виногра́дов, Глі́нка, Дани́лов, Казими́рський, Кантемі́р, Кири́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Митрофа́нов, Мі́шкін, Никі́форов, Оди́нцов, Пивова́ров, Пиля́єв, Піса́рев, Смирно́в, Тимофе́єв, Тито́в, Тихоми́ров*, але: *Нікі́тін, Нікола́єв, Філі́пов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

3) У префіксі **при**: *Прибі́лкін, Прива́лов, При́швін.*

4) У суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Бє́ликов, Го́лик, Котє́льников, Кру́тиков, Но́виков; Гні́дич, Григоро́вич, Кулі́нич, Сатанюко́вич, Трубла́євич; Го́лицин, Солже́ніцин; Ра́дищєв, Тати́щєв.*

Ы

7. Російський звук **ы** (польськ., чеськ., словацьк. **у**) передається літерою **и**: *Крути́х, Мали́цин, Рибакóв, Циганко́в, Чернишо́в; Виспя́нський, Пташи́нський; Масари́к.*

Білоруські прізвища передаються за традицією: *Жура́вський, Коротке́вич*, але: *Бяду́ля, Я́нка Купа́ла, Цьо́тка* й под.

А, ą

8. Польські носові **ą, ę**, передаються:

а) Сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа.*

б) Сполученнями літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Па́йонк, Пйо́нтек, Свьо́нтек; Венгжи́нович, Єндрихо́вський, Свенці́цький.*

9. Словацька літера **ä** (колишнє носове **е**) передається через **я**: *Святоплу́к.*

-СК(ИЙ), -ЦК(ИЙ) та ін.

10. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i), -dzk(i), -sk(y), -ck(y)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий)**: *Бронє́вський, Даргоми́жський, Маяко́вський, Му́соргський, Остро́вський; Гомулі́цький, Городе́цький; Гру́дзький, Зава́дзький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**: *Луговська́й (Луговська́), Трубецько́й (Трубецька́).*

М'якість польських приголосних **ń, ś, ć (dź)** у прізвищах перед суфіксами **-ський, -цький** і м'якими приголосними не позначається м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н, с, ц (дз)** пом'якшуються: *Виспя́нський, Ябло́нський; Свя́дек, Цві́к.* В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і, ю, я** та **ь** (у кінці слова): *Дзісь, Дзюра́вець, Сятко́вський.*

Прізвища з прикметниковими закінченнями

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ий** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**: *Бє́лий, Кра́йній; Бє́ла, Горова́, Кра́йня.* Закінчення **-ой** передається через **-ой**: *Донська́й, Полевो́й, Толсто́й.*

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських та словацьких **-ý**, польських **-у**, болгарських **-и** передаються через **-ий**: *Бя́лий, Га́ртний, Гуля́шкий, Не́врий, Не́едлий, Новотни́й, Пала́цький.*

Апостроф

12. Апостроф пишеться після літер **б, п, в, м, ф, р, ш** перед **я, ю, є, і**: *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, В'яземський, В'яльцева, Григо́р'єв, Заха́р'їн, Луб'я́нцев, Лук'я́нов, Пом'яло́вський, Прокóф'єв, Рум'я́нцев, Юр'єв*; перед **йо** апостроф не пишеться: *Воробйо́в, Соловйо́в.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Бяду́ля, Пясе́цький, Рю́мін.*

Ь

13. а) Знак м'якшення (**ь**) пишеться в прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) Перед **я, ю, є, ї**: *Дья́конов, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Поло́зьєв, Саласьєв, Улья́нов, Лью́шин, Ана́ньїн.*

2) Перед приголосними: *Во́льнов, Конько́в.*

3) У кінці слова: *Лось, Со́боль.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться: *Дя́гилєв, Зя́брев, Ляпуно́в, Цяло́вський, Тюме́нев.*

б) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується: *Глуховець, Скиталець*.

Примітка. У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Клаузевиц, Ліфишиц, Мориц*.

Неслов'янські прізвища

§ 108. Про правопис неслов'янських прізвищ див. III розділ «Правопис слів іншомовного походження» (§ 86 – 100).

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

Імена та прізвища (прізвиська)

§ 109. Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і через дефіс.

1. Окремо пишуться:

а) Прізвиська (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи наступним іменником: *Іван Волове Око, Річард Лёвове Сёрце, Степан Тігряча Смерть*; сюди належать і особові найменування американських індіанців: *Маленький Вовк, Тупий Ніж* і т. ін.

б) Псевдоніми, що складаються з імені та прізвища: *Джек Лондон, Жорж Занд, Лёся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний*.

в) Повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге – родове ім'я, третє – прізвище: *Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон*.

г) Частки, артиклі та інші службові слова (**ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) в іншомовних особових назвах: *ван Бетховен, да Вінчі, де ла Куо́ва, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шпельє́, фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочена частка **Д** та ірландська частка **О** пишуться з власними іменами через апостроф: *Д'Ала́мбер, Д'Арта́ньян, Д'Оби́ньє; О'Ке́йсі, О'Конне́йл*; частки **Ван-, Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і разом із тим становлять їх невід'ємну частину, пишуться через дефіс: *Ван-Дейк, Мак-Маго́н, Мак-Клю́р, Сан-Марти́н, Сен-Сімо́н*.

Примітка 2. У ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандо́ль, Делі́ль, Деріба́с, Лага́рн, Ламетт́рі, Лафонте́н, Леса́ж*.

г) Слово **дон** («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Бази́ліо, дон Пе́дро, дон Хосе́*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: *Дон Жуа́н, Дон Кіхо́т*.

Примітка. У загальному значенні слово **донжуа́н** пишеться разом і з малою літерою.

д) Складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських особових назв: *Кім Ір Сен, Пак Ті Вон, Хо Ши Мі́н, Нгуе́н Конг Хоа́н, У Ну Мунг, Фета́й Чотину́чит*.

2. Разом пишуться:

а) Українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Гори́ввіт, Непі́йвода, Убі́йвовк*.

б) Українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийв́ечір, Нетуди́хата, Пани́будьла́ска*.

в) Українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопо́л, Криво́ніс, Скорохо́д*.

г) Слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Влади́слав, Володи́мир, Мечисла́в, Яропо́лк*.

г) Складні китайські імена, які завжди виступають після прізвища: *Го Можо́, Ден Сяопі́н, Тао Юаньмі́нь, Сунь Ятсе́н*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишуться окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юа́нь*.

д) Тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами **бей, задé, мелік, оглі́** й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмаїлбе́й, Турсунзаде́, Кероглі́*. Але арабське **ібн** пишеться окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н*, а тюркське **паша** – через дефіс: *Геді́к-паша́, Осма́н-паша́*.

3. Через дефіс пишуться:

а) Складні особові імена: *Васи́ль-Костянти́н, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Антуане́тта, Фрідрі́х-Вільге́льм*.

б) Складні прізвища: *Альтамі́ра-і-Креве́а, Гула́к-Артемовський, Жоліо-Кюрі́, Квітка-Осно́в'яненко, Нечу́й-Леви́цький, Новиков-Прибо́й, Рі́мський-Корсаков*.

в) Імена з кваліфікаційними прикладками: *Іва́н-царе́нко, Кі́рик-мужичо́к*. Але якщо прикладка розгорнута, то ставиться тире: *Іва́н – мужи́чий син*, рідше – кома: *Іва́н, селя́нський син*.

Похідні прикметники

§ 110. 1. Прикметники від складних особових імен, що пишуться через дефіс, зберігають це написання: *Жан-Жа́к – жан-жа́ківський*.

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: *Ма́о Цзеду́н – мао-цзеду́нівський, Кім Ір Сен – кі́рсе́нівський*.

3. Прикметники від прізвищ типу *ван Бетхо́вен, фон Бі́смарк* утворюються тільки від іменника: *бетхо́венський, бі́смарківський*. Якщо прикметник утворюється від прізвища з часткою, артиклем

тощо, то він пишеться разом: *де Голль – дегóллівський, Нур ед Дін – нуредд́інівський*. Прикметники від прізвищ типу *д'Аламб́ер* зберігають апостроф після частки: *д'аламб́ерівський*.

4. Не утворюються прикметники:

а) Від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів типу: *Гула́к-Артемóвський, Марко́ Вовчо́к, Річард Ле́вово́ Серце́*.

Примітка. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишеться через дефіс: *Ва́льтер Скотт – вальтер-скóттівський, Жуль Верн – жуль-ве́рнівський, Марк Твен – марк-тве́нівський*.

б) Від тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв типу *Керо́глі, Осма́н-паша́* тощо.

в) Від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу *ді Віттóріо, Ламетрі́, Д'Оби́нє*.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Українські географічні назви

§ 111. Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпро́вськ, Ві́нниця, Гребі́нка, Донéцьк, Дубно́, Жито́мир, Запорі́жжя, Здолбу́нів, Кам'яне́ць-Поді́льський, Київ, Козя́тин, Кременчу́к, Кри́вий Ріг, Львів, Микола́їв, Нова́город-Сіверський, Оде́са, Охти́рка, Рівне́, Трипíлля, Ха́рків, Черні́вці, Черні́гів, Шепеті́вка, Ямпі́ль; Десна́, Дніпро́, Дністе́р, За́хідний Буг, Ірпі́нь, При́п'ять, Рось, Стохі́д, Сян, Те́терів, Ті́са, Трубі́ж*.

Примітка. У назвах українських міст треба розрізняти **-поль** у небагатьох словах грецького походження (грецьке **polis** «місто»): *Маріу́поль, Меліто́поль, Ніко́поль, Севасто́поль, Сімфе́рополь, Тира́с-поль – і -піль* (з українського «поле»): *Борі́спіль, Крижопі́ль, Ольго́піль, Терно́піль*.

Географічні назви слов'янських та інших країн

§ 112. Географічні назви слов'янських та інших країн передаються в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції:

Е

1. Російська літера **е** передається через **е**: *Без́дна, Верхоя́нськ, Воро́неж, Зеленодо́льськ, Новочерка́ськ, Туа́нсе́; Ветлу́га, Ле́на, Нева́, Оне́га, Піне́га, Пенза́, Тере́к, Шексна́*.

Але інколи **е** передається через **є**:

а) На початку слова: *Євпа́торія, Єйськ, Єле́ць, Єнісе́й, Єрева́н*; так само після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Єго́р'євськ, Колгу́єв, Посье́т*.

б) Після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв, -єєв** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мо́ре Ла́птевих, Ле́жнево*, але: *Пле́щєєво, Рже́в, мис Рум'я́нцев*.

в) Коли російському **е** основи відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бе́жецьк, Бе́лгород, Белóво, Белорéцьк, Благове́щенськ, Желе́зновóдськ, Оре́хово-Зу́єво*.

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передається через **і**: *Араба́тська Стрі́лка, Бі́ла, оз. Бі́ле, Ві́тка, Лісна́, Негорі́ле, Піща́не, Сінне́, Сі́рий мис, Ци́линогра́д і под.*

Примітка 1. Польські літери **іа** в аналогічних географічних назвах передаються звичайно через **я**: *Бя́ла Підля́ска, Бялобже́ги*, але за традицією: *Білосто́к*.

Примітка 2. Польське й чеське **е**, що виступає в географічних назвах із суфіксом **-ц-** (лат. **-с-**) і виражає значення множини, в українській мові передається закінченням **і** з відповідним значенням множини: *Бе́льці, Ке́льці; Ко́шиці, Ліди́ці, Па́рдубиці*. Самі назви зберігають здатність змінюватися за відмінками: *Ко́шиці – Ко́шиць, Ко́шицям*. Назва *Закопа́не* має форму прикметника середнього роду (однина) **й**, отже, відмінюється за цим зразком: *Закопа́не, Закопа́ного, Закопа́ному **й** т. д.*

2. Літера **є** передається:

а) Через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкіно, Солови́во*.

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Де́жньова́, р. Оленьо́к*, але: *р. Березо́ва, Оре́л*.

в) Через **о** під наголосом після **ч, ш**: *Роза́чово, Сичо́вка, Що́кіно*.

3. Літера **э** передається через **е**: *Ельбру́с, Ельто́н, Емба*.

И

4. Літера **и** передається:

а) Через **і** або **ї**:

1) Через **і** в основі географічних назв, зокрема на їх початку, а також у кінці: *Бату́мі, Боро́діно́, Вітебськ, Во́ткінськ, Іга́рка, Іже́вськ, Ірку́тськ, Кінешма́, По́ті, Со́чі, Суху́мі, Челя́бінськ; Двіна́, оз. І́льмень, Инди́гірка, Ірті́ш, оз. Селіге́р*.

2) Через **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Зіла́йр, Ку́таїсі, Троби́цьк, Ана́нїно, Ма́р'їно*.

б) Російське **и** передається через **и**:

1) Після **ж, ч, ш** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, Жі́здра, Жила́ Коса́; А́чинськ, На́льчик, Чирчи́к; Єго́ршино, Іші́м, Камі́шин, Ту́шино; Щигри́; Ци́млянська*.

2) У географічних назвах, утворених від людських імен, спільних для української та російської мов: *Гаврілово, Данілов, Дмитров, Михайлівське*; але *Ніко́лаєвськ-на-Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

Примітка. 1 зберігається в географічних назвах, утворених від людських імен, які в українській мові пишуться через **і**: *Леонідово*.

3) У коренях географічних назв, якщо ці корені спільні для української та російської мов: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Кли́н, Кри́чев, Кури́льські острови́, Ліпецьк, Лихосла́вль, Ті́хвін, Тихоре́цьк*.

4) У складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука: *Владивосто́к, П'ятиго́рськ, Семипала́тинськ*.

5) У префіксі **при-**: *Приво́лжя, Примо́р'я, Прику́мськ*.

6) У суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Зимовни́ки, Тупи́к; Бородичі́, Котельни́ч, Осиповичі́, У́глич; Бронни́ці, Гли́виці, оз. Колві́цьке, Лухо́віці; Мити́ці, Рти́щево*.

7) У закінченні географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березни́кі, Валу́йки, Го́рки, але Жигулі́* (бо тут м'яка основа).

8) У словах *Сибі́р, Сибі́рськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибі́рськ*).

Ы

5. Літера **ы** передається через **и**: *Ви́кса, Віте́гра, Ирті́ш, Сі́зань, Сиктивка́р, Чебокса́ри, Ша́хти*.

6. У словах: *Росі́я, росі́йський, Білору́сія, білору́ський* приголосний **с** не подвоюється.

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: **-ий, -ой** – через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**; **-ое, -ее** – через **-е, -є**: *Гро́зний, Станови́й* (хребет); *Вели́кий Устйо́г, Оле́ній* (острів); *Лиха́, Ніжня́ Тунгу́ска, Чусова́; Благода́рне, Бологе́, Майське, Покро́вське, Угло́ве*.

б) Російські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаються через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих – **-ино**: *Вну́ково, Орехово-Зу́єво; Бородино́, Ма́р'їно, Пу́шкіно; Єго́ришино, Роби́но*.

в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ые, -ие** передаються через **і**: *Нові́ Ключі́, На́бережні Човні́, Ка́рські Ворота́, Чісті́ Пруді́*.

г) Прикметникові закінчення, що входять до складу слов'янських географічних назв, передаються відповідними українськими: *Ба́нська Бістри́ця, Нові́ За́мки, Стальо́ва Во́ля, Че́ський Кру́мльов*.

г) Польське **ó**, що виступає в суфіксі **-ów** у географічних назвах, передається через **у**: *Грубеши́в, Кра́ків, Ря́шив (Же́шив), Тома́шив, Хб-жів, Я́нів*. Так само передається словацьке **-o** в суфіксі **-ov** у назвах деяких міст із змішаних словацьким та українським населенням: *Барді́їв, Во́ронів, Пря́шив* та ін.

д) Польські носові **a, e** передаються сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Демби́ця*; перед іншими приголосними – сполученнями **он, ен**: *Конт, Ченстохо́ва*.

Апостроф

8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязикових і **p**, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед **й, ю, є, ї**: *В'язни́кі, Дем'янськ, Проко́п'євськ, П'ятиго́рськ, Ак'я́р, Амудар'я́, Гу́р'єв*; перед **йо** апостроф не пишеться: *Муравіо́во*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **a, y**, то апостроф перед ними не пишеться: *Вя́зма, Кя́хта, Крю́ково, Ряза́нь*.

Ь

9. а) Знак м'якшення (**ь**) пишеться в географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) Перед **я, ю, є, ї**: *Дьєп, Пхенья́н, Сьє́рра-Лео́не, Усо́льє*.

2) Перед приголосним: *Кля́зьма, Лісьва́, Льгов*.

3) У кінці слова: *Го́мель, Нахі́чевань, Сімферо́поль, Тянь-Ша́нь*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **a, y**, то перед ними **ь** не пишеться: *Аля́ска, Челя́бінськ, Тюме́нь*.

б) Твердий кінцевий приголосний основи **ц** пом'якшується в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець, -аць -иця**: *Оло́нець, Повене́ць, Черепове́ць, Кра́гуєваць, Сто́лаць; Демби́ця, Ломни́ця, Речи́ця*.

в) Суфікси географічних назв **-ск, -цьк** передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**: *Братськ, Брянськ, Курськ, Кузне́цьк, Троби́цьк*.

§ 113. Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаються: *Араві́йське мо́ре, мис Добра́ї Наді́ї, Пе́рська зато́ка, Півні́чний Льодови́тий океа́н*.

Завжди перекладаються й прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу, що виступають у складі географічних назв: *Вели́кий каньйо́н, Ні́жній Но́вгород, Півде́нна Аме́рика, Півні́чний по́люс*.

Іншомовні географічні назви

§ 114. Про правопис решти іншомовних географічних назв див. розділ «Уваги до правопису слів іншомовного походження» (§ 86–100). Слов'янські географічні назви пишуться відповідно до правил, викладених у § 104.

§ 115. 1. Географічні назви з іменниковими закінченнями – українські та іншомовні – відмінюються як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відміна: *Африка – Африки, в Африці; Волга – Волги, на Волзі; Лохвиця – Лохвиці, Лохвицею, у Лохвиці; Махачкала – Махачкалі, у Махачкалі; Москва – Москві, Москвою, у Москві; Одеса – Одеси, в Одесі; Ольвія – Ольвії, Ольвією, в Ольвії; Полтава – Полтави, у Полтаві; Прага – Праги, у Празі; Речиц – Речиці, в Речиці; Шепетівка – Шепетівки, у Шепетівці.*

II відміна: *Буг – Бугу, на Бугі (й по Бугу); Владивосток – Владивостока, у Владивостокі (у Владивостоку); Гайсин – Гайсина, Гайсином, у Гайсині; Дубно – Дубна, Дубном, у Дубні; Единбург – Единбурга, в Единбурзі (в Единбургу); Київ – Києва, Києвом, у Києві; Лихославль – Лихославля, Лихославлем, у Лихославлі; Луганськ – Луганська, Луганськом, у Луганську; Львів – Львова, Львовом, у Львові; Орел – Орла, Орлом, в Орлі; Псков – Пскова, Псковом, у Пскові; Світязь – Світязя, Світязем, на Свіязі; Тернопіль – Тернополя, Тернополем, у Тернополі; Теруель – Теруеля, Теруелем, у Теруелі; Токмак – Токмака, у Токмаці (у Токмаку); Ужгород – Ужгорода, Ужгородом, в Ужгороді.*

III відміна: *Бретань – Бретані, Бретанню, у Бретані; Керч – Керчі, Керчу, у Керчі; Об – Обі, Об'ю, на Обі; Свір – Свірі, Свір'ю, на Свірі; Сізрань – Сізрані, Сізранню, у Сізрані.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються як відповідні загальні іменники: *Березники – Березників, Березниківам; Горки – Горок, Горкам; Есентукі – Есентуків, Есентукам; Жигулі – Жигулів, Жигулям; Ков'яги – Ков'яг, Ков'ягам; Лубні – Лубен, Лубнам; Пліски – Плісок, Пліскам; Прилуки – Прилук, Прилукам; Ромні – Ромен, Ромнам; Салоніки – Салонік, Салонікам; Філіппіни – Філіппін, Філіппінам; Чебоксари – Чебоксар, Чебоксарам, у Чебоксарах; Чернівці – Чернівців, Чернівцям, у Чернівцях.*

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються як звичайні прикметники: *Борове – Борового, Боровому; Жуківський – Жуківського, Жуківському; Лозова – Лозової, Лозовій; Рівне – Рівного, Рівному; Чусова – Чусової, Чусовій.*

Примітка: Від прикметникових українських назв населених пунктів з кінцевим -е типу *Сватове, Синельникове, Гаркушине, Рівне*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим -о, поширені в слов'янських мовах (*Бородіно, Гнезно, Пороніно, Сарасво, Шереметьєво*), що відмінюються як іменники середнього роду II відміни.

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи навпаки, іменника та прикметника, відмінюються в обох частинах:

а) *Великий Устюг – Велико́го Устю́га; Гло́ла При́стань – Гло́лої При́стані, Гло́лою При́станню; Кривий Ріг – Криво́го Рі́гу, Вели́кі Лу́ки – Вели́ких Лук, Єлисе́йські Поля́ – Єлисе́йських Полю́в, Мінеральні Во́ди – Мінеральних Вод.*

б) *Кам'янець-Подільський – Кам'яне́ць-Подільського, Кам'яне́ць-Подільському, Новгород-Сіверський – Новгоро́да-Сіверського, Новгороду-Сіверському; Новоград-Волинський – Новогра́да-Волинського, Новогра́дові-Волинському; Ра́ва-Руська – Ра́ви-Русько́ї, Ра́ви-Русько́ї.*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюються лише в другій частині: *Баден-Баден – Ба́ден-Ба́дена, у Ба́ден-Ба́дені; Орехово-Зуєво – Орехово-Зу́ева, в Орехово-Зу́еві; Івано-Франківськ – Іва́но-Франкі́вська, в Іва́но-Франкі́вську. Але: Ко́нча-За́спа – Ко́нчі-За́спи, у Ко́нчі-За́спі; Пу́ща-Води́ця – Пу́щі-Води́ці, у Пу́щі-Води́ці.*

6. Географічні назви, що складаються з короткої форми прикметника, прийменника **на** та іменника, що вказує на місце розташування населеного пункту, відмінюються в першій частині: *Ростов-на-Дону́ – Ростова-на-Дону́, у Ростові-на-Дону́; Франкфурт-на-Майні – Франкфурта-на-Майні, у Франкфурті-на-Майні.*

7. Не відмінюються географічні назви (переважно іншомовні), що закінчуються на **е (є), і (ї), о, у (ю)**: *Рамбуїе́, Туапсе́, Ула́н-Уде́, Фі́уме; Ка́прі, Порт-Луї́, По́ті, Тбілісі́, Уссу́рі, Фукуї́, Бордо́, Гла́зго, Маро́кко, По, Сант-Яго́; Баку́, Бешта́у, Катманду́, Кюсю́.* Так само не відмінюються й деякі назви на **-а**, як *Нікара́гуа*.

§ 116. ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ ВІД ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Суфікси -инськ(ий), -інськ(ий)

1. У суфіксах **-инськ(ий), -інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, -ін, -инськ, -інськ**, зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камішин – камішинський, Ніжин – ніжинський, Пенжинно – пенжинський, Тульчін – тульчінський, Тушино – тушинський, Цюрупинськ – цюрупинський, Чигирін – чигирінський; грузін – грузинський, осетін – осетинський; Болдіно – болдинський, Туринськ – туринський, Філіппіни – філіппінський.*

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин, -ін**, пишеться завжди **и**: *Аляска – аляскинський, Баку – бакінський, Кабарда – кабардинський, Караганда – карагандинський, Поті – потинський, Сочі – сочинський, Читá – читинський, Шахти – шахтинський.*

Суфікси **-овськ(ий)** [-**ьовськ(ий)**], **-евськ(ий)** [-**євськ(ий)**], **-івськ(ий)** [-**ївськ(ий)**]

1. У суфіксах **-овськ(ий)** [-**ьовськ(ий)**], **-евськ(ий)** [-**євськ(ий)**], **-івськ(ий)** [-**ївськ(ий)**] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов)**, **-ев (-єв)**, **ів (-їв)**, зберігається той самий голосний (**о, е, с, і, ї**), що й в основній назві: *Дніпропетровськ – дніпропетровський, Тамбів – тамбовський; Карачев – карачевський, Колгуєв – колгуєвський; Кишинів – кишинівський, Львів – львівський, Могилів – могилівський, Тетерів – тетерівський, Чернігів – чернігівський*. Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування, **о, е** з **і**: *Лозова – лозівський, Сватове – сватівський, Хмелеве – хмелівський*.

У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івський (-ївський)**: *Біла Церква – білоцерківський, Валькі – вальківський, Гребінка – гребінківський, Казанка – казанківський*, а також *Златоуст – златоустівський*. Але: *Орел – орловський* і т. ін.

При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

а) **Г, ж, з (дз) + -ськ(ий) → -зьк(ий) [-дзьк(ий)]**: *Буг – бугський, Ветлуга – ветлугський, Віборг – виборзький, Волга – вользький, Гаага – гаазький, Гамбург – гамбурзький, Калуга – калужський, Ладога – ладозький, Люксембург – люксембурзький, Лейпциг – лейпцизький, Онега – онезький, Острів – острівський, Прага – пражський, Рига – ризький, Страсбург – страсбурзький; Воронеж – воронезький* (пор. назву українського селища – *Вороніж – воронізький*), *Запоріжжя – запорізький, Паріж – паризький; Абхазія – абхазький, Кавказ – кавказький, Лодзь – лодзький, Сиракузи – сиракузький, француз – французький*.

б) **К, ц, ч + -ськ(ий) → -цьк(ий)**: *Баскунчак – баскунчакський, Великі Луки – великолукський, Вішині Волочок – вишиньоволоцький, Владивосток – владивостокський, грек – грецький, Казарлік – казарлицький, Казбек – казбецький, калмік – калміцький, Кобеляки – кобеляцький, коряк – коряцький, Кременчук – кременчукський, Прилуки – прилукський, словак – словацький, таджик – таджицький, турок – турецький, узбек – узбецький; Ніцца – ніцький, Суєц – суєцький, Череповець – череповецький; Бахмач – бахмацький, Галич – галицький, Грінвіч – грінвіцький, Овруч – овруцький, Солигалич – солигалицький*. Але: *Дамаск – дамаський, Мекка – меккський, тюрки – тюркський*.

в) **С, х, ш + -ськ(ий) → -ськ(ий)**: *Арзамас – арзамаський, Одеса – одеський, Тбілісі – тбіліський, тунгус – тунгусський, Черкаси – черкаський, черкес – черкеський, Ясси – яссський; волюх – волюський, Карабах –*

карабаський, Лепетіха – лепетіський, чех – чеський, Золотоніша – золотоніський, латвіш – латиський, Сиваш – сиваський, чуваш – чуваський.

Примітка 1. Без змін кінцевого прикметника утворюються такі похідні: *баски – баскський, тюрк – тюркський, Мекка – меккський*. Але: *Дамаск – дамаський*.

Примітка 2. Не відбувається змін при творенні прикметників від основ на **-рк** та **-дж**: *Нью-Йорк – нью-йоркський, белудж – белуджський, Кембрідж – кембриджський*.

Примітка 3. Від назв *Перемішль* і *Радомішль* допускається співіснування варіантних похідних *перемішльський* і *перемиський, радомішльський* і *радомиський*.

§117. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Написання окремо

1. Окремо пишуться:

а) Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Біла Церква, Великий Устюг, Вєрхня Силєзія, Вішині Волочок, Гіла Прістань, Голубий Ніл, Давідів Брід, Запорізька Січ, Західна Європа, Зелена Гіра, Нове Місто, Новий Сад, Повазька Бістриця, Сомкова Долина, Стара Планина, Широкий Яр*.

б) Географічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавказький хребет, Кандалякська губа, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чорне море*.

в) Географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гільча Друга, Залісся Перше, Красне Друге, Перше Садівце*.

г) Географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *селище Лев Толстой, станція Єрофей Павлович*, але: *місто Івано-Франківськ, село Михайло-Коцюбинське* (бо тут маємо сполучний голосний **о** й зміну родового закінчення прізвища), а також назва села *Дмитро-Варварівка*, що складається з двох імен.

Написання разом

2. Разом пишуться:

а) Географічні назви-іменники, що складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопілля, Верхньодніпровськ, Гостролуцька, Дорогобуж, Кам'яногірка, Красноводськ, Малоярославець, Нижньоколімськ, Нововолінськ, Новосибірськ, Старокостянтинів, Чистоводне, Ясногорідка; білопільський, верхньодніпровський, гостролуцький, дорогобужський, кам'яногірський, чистоводнівський*.

Примітка. Це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу *море, гора, хребет, ліс, озеро, низовина, бст-рив* і т. ін.: *Західносибірська низовина, Нижньодунайська низовина, Новосибірські острови, Південноукраїнський канал, Східноєвропейська рівнина, Східнокитайське море* тощо.

б) Географічні назви, що складаються з числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворіччя, Першотравневе, П'ятигорськ, П'ятихатки, Семигори, Семипілки, Сорокадуби, Трипілля; дворічанський, п'ятихатківський, семигірський, семипілковський, сорокадубівський* та ін.

в) Географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернигородок, Гуляйполе, Копайгород, Крутибороди, Печиводи; вернигородоцький, гуляйпільський, копайгородський, крутибородівський, печиводівський.*

г) Географічні назви, що складаються з двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболози, Індокитай, Страхолісся; верболозівський; індокитайський, страхоліський.* Але: *Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я* та деякі інші.

г) Географічні назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль; -абад, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир, -штадт** і похідні від них прикметники: *Белград, Волгоград; Китайгород, Новгород, Князпіль, Ольгопіль; Адріанополь, Севастополь; Ашгабад, Бранденбург, Кемберленд, Даугавпілс, Кейптаун, Йоркшир, Рудольфштадт; волгоградський, новгородський, ольгопільський, сева-стопольський; бранденбурзький, даугавпілський, рудольфштадтський.*

д) Прикметникові форми від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника [без суфіксів **-зьк(ий), -ськ(ий), -цьк(ий)** і суфіксів присвійності] та іменника: *біломорський* (від *Біле море*), *білоцерківський* (від *Біла Церква*), *гострамогілський* (від *Гостра Могіла*), *новоміський* (від *Новé Місто*), *яснополяський* (від *Ясна Поляна*); *житногірський* (від *Житні Гори*), *західноєвропейський* (від *Західна Європа*), *кам'янобалківський* (від *Кам'яна Балка*), *липоводолінський* (від *Липова Долина*).

Написання через дефіс

3. Через дефіс пишуться:

а) Географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й дальшого прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Баня-Лука – баня-луцький, Гвінея-Бісау – гвінея-бісауський, Глинськ-Загора – глинськ-загорський, Ельзас-Лотарінгія – ельзас-лотарінзький, Коло-Михайлівка – коло-михайлівський, Орехово-Зуєво – орехово-зуєвський, Пуца Водія – пуца-водицький; Берізки-Бершадські – берізки-бершадський, Віта-Поштово – віта-поштовий, Кам'янець-Подільський – кам'янець-подільський, Рава-Руська –*

рава-руський. Але: *Індокитай, Югославія* та похідні від них прикметники *індокитайський, югославський.*

б) Географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка – без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрієво-Іванівка – андрієво-іванівський, Дмитро-Варварівка – дмитро-варварівський, Івано-Франківськ – івано-франківський, Михайло-Коцюбінське – михайло-коцюбінський, Олександро-Пащенкове – олександро-пащенківський, але Петропавлівка.*

в) Географічні назви, що складаються з іншомовних елементів – повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Аддіс-Абэба, Буэнос-Айрес, Думбартон-Окс, Іссік-Куль, Кзыл-Орда, Нар'ян-Мар, Ріо-Негро, Улан-Удэ; аддіс-абэбський, буэнос-айресський та ін., але: Алатáu, Амудар'я, Копетдаг, Чатирдаг, Махачкала, Сирдар'я, амудар'їнський, приамудар'їнський.*

г) Географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-, спас-, усть-** та іншомовними **вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-** і под., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер, -сіті, -сквер, -стрит, -фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Ілэцьк, Спас-Клэпики, Усть-Каменогорськ; Вест-Індія, Нью-Йорк, Сан-Сальвадор, Сан-Франціско, Санкт-Галлен, Сант-Яго, Санта-Клара, Сен-Готард, Сент-Луїс; Фолл-Рівер, Атлантик-Сіті, Сахо-сквер, Бонна-фіорд; соль-ілэцький, усть-каменогорський; вест-індійський, нью-йоркський, сан-францізький; фолл-ріверський, атлантик-сітинський та ін.*

Примітка: Назви мешканців, що утворюються від двокомпонентних дефісних географічних назв, пишуться разом: *іванофранківці, корсуньшевчєнківці, ньюйоркці.*

г) Географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосілки-на-Дніпрі, Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні, Яр-під-Зайчиком; Булонь-сюр-Мер, Бург-ель-Араб, Ла-Манш, Ла-Плата, Лос-Вéгас, Лос-Анджелес, Па-де-Калé, Ріо-де-Жанейро, Сен-е-Уаз* (департамент); *новосілівський-на-Дніпрі, ростовський-на-Дону, франкфуртський-на-Майні, ярський-під-зайчиком; булонь-сюр-мерський, бург-ель-арабський, ла-манський, ла-платський* і т. ін.

д) Прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-ів), -ов, -ев (-ев), -ин (-ін), -ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий)**: *давідово-брідський* (від *Давідов Брід*), *олійниково-слобідський* (від *Олійникова Слобода*), *мишуріно-різький* (від *Мишурин Різ*), *вільшансько-новоселіцький* (від *Вільшанська Новоселіця*), *вінницько-ставський* (від *Вінницькі Стави*).

е) Прикметники, утворені від географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища: *івано-франківський* (село *Івана Франка*).

V. НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

§ 118. КРАПКА (.)

Крапка ставиться:

1. У кінці розповідного речення або спонукального, якщо воно вимовлене без окличної інтонації:

Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України та й щейтимуть. Послав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирини (Загребельний).

Як парость виноградної лози

Плекайте мову. Пильно й ненастанно

Політь бур'ян (Рильський).

2. У кінці пов'язаних між собою частин розповідного тексту, коли автор хоче навмисно подати їх інтонаційно відокремленими одна від одної:

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в кутка. З кутка в кутка (Коцюбинський).

3. У кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна з них становить закінчене речення:

Відзначаючи ювілей видатного українського вченого-сходознавця, одного з засновників Академії наук України, академіка АН України А.Ю. Кримського, загальні збори Академії наук України постановили:

1. З метою відродження й розвитку національної школи сходознавства як важливого наукового компоненту інтелектуального потенціалу України створити в системі АН України Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського.

2. Видати повне зібрання творів академіка АН України А.Ю. Кримського.

3. Порушити клопотання перед Кабінетом міністрів України про створення будинку-музею академіка АН України А.Ю. Кримського в м. Звенигородці Черкаської області (З «Вісника АН України»).

4. Після речення, за яким розпочинається виклад розгорненої розповіді, опис тощо:

А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, не дуже гарних. Він закликав до себе десятками всяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже

заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім стіну Братського монастиря (Нечуй-Левицький).

5. Як знак незакінченості слова на письмі, напр.: т. або тов. (товариш), гр. (громадянин) (про скорочені слова див. § 39).

Примітка 1. Крапка не ставиться:

а) В абрєвіатурах між складовими частинами: *ООН, МАУ, радгосп, вуз.*

б) У скороченнях назв метричних мір: *г (грам), кг (кілограм), м (метр), мм (міліметр), т (тонна),*

в) У кінці заголовків, на вивісках і штампах.

Примітка 2. Про вживання крапки замість коми див. § 118, п. 2. прим. 1.

119. ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставиться:

1. У кінці питального речення:

За кожною з цих пам'яток – люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена? (Федорів).

Чи совам зборкати орла?

Чи правду кривді подолати? (Рильський).

Примітка 1. Підвищена проти звичайної питальна інтонація передається двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті!

Де ж слава ваша?? На словах!

Де ваше золото, палати?

Де власть великая (Шевченко).

Примітка 2. У питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання:

Хіба ж живуть вони? і знають,

Як ви сказали, благодать,

Любов?.. (Шевченко).

Примітка 3. Знак питання не ставиться в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації питальних речень):

Ніхто не запита

В принишклої блідої Катерини,

Чом на щоці сріблиться сіль крута –

Ще свіжий слід невтертої сльозини (Бажан).

Коли ж головне речення питальне, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням знак питання ставиться:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл

Під небом літає у теплій дні? (Глібов).

Пам'ятає, який у мене веселий дід був? (Яновський).

2. У дужках у середині цитати або після неї для виявлення сумніву або критичного ставлення до того, хто цитує, до наведеного матеріалу:

Нехай багато не розводяться вчорашні «марксистки» про велике значення колективізації (?), яка нібито врятувала (??) Україну від голоду (!?) (З газети).

§ 120. ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставиться:

1. У кінці окличного речення:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!

Тож тепера весна золота! (Леся Українка).

Вдар словом так, Щоб аж дзвеніло міддю! (Тичина).

Примітка 1. Знак оклику завжди ставиться в кінці речень, що мають у своєму складі слова **як, який, що (то) за, скільки** тощо (зі значенням експресії), але не є підрядними:

Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів! (Коцюбинський).

На небокраї яка краса огнів сія! (Сосюра).

Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі! (Гончар).

Примітка 2. Підвищена проти звичайної оклична інтонація передається двома або трьома знаками оклику:

“Усі в бомбосховище!!! Усі в бомбосховище!!!” – волав гучномовець (З газети).

2. У кінці окличного називного речення:

Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила (Цюпа).

3. Після однослівних і поширених звертань, що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (Рильський).

Ти прекрасна, вечірня зоре! (Леся Українка).

Народе мій! Твоє буття затяте

В моїй крові затято клекотить!.. (Драч).

4. Після вигуків, а також після слів **так і ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Ай! як тут гарно! (Коцюбинський).

Ой! Що це за сопілка? Чари! Чари! (Леся Українка).

– Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий! (Довженко).

Мавка (спалахнула). Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас! (Леся Українка).

Ні! Недобре зробив батько, — глухо яюсь, з протягом, почав Чинка (Панас Мирний).

Примітка 1. Знак оклику вживається в середині речення, щоб підкреслити ефективність певних слів:

І ворогам не розтоптати – ні! —

Омитий кров'ю стяг наш трудівничий (Рильський).

Звичайно в таких випадках відповідні слова виділяються ще двома тире.

Примітка 2. Складна інтонація оклику – питання передається на письмі знаками ?! або !?:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка).

Де ж той світ!?

І де та правда!? Горе! Горе! (Шевченко).

– Для чого ж тоді на Ельбі поклали ви круглі голови?! –

Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).

5. У дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення (обурення, здивування, іронії тощо) автора до наведеного ним матеріалу:

На останньому пленумі ради СПУ були висловлені дві полярні сентенції. Один із промовців закликав колег „вирощувати курей” (!!), другий – „думати про вічність” (!?) (З газети).

§ 121. КОМА (,)

КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні кома ставиться:

1. Між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками:

Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії (Нечуй-Левицький).

Тут, на цих вуличках, дозрівала його класова свідомість, тут він переймався долею голодних, безправних, безробітних (Федорів).

Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра... (Кобилянська).

Світло сяйною хвилиною хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по куцах (Гуцало).

Примітка 1. Два або кілька прикметників-означень однорідні:

а) Коли вони характеризують предмет в одному плані (при переліку різних особливостей або якостей предмета):

Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне – то і є людина (Гончар).

б) Коли вони показують різні споріднені ознаки предмета (позитивні або негативні риси, розміри предмета тощо):

Немає матусі! У глухій, темній могилі вона (Тесленко).

Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском (Кобилянська).

І вся вона на видноті – ставна, вродлива (Харчук).

в) Коли друге й дальші означення підсилюють, уточнюють або пояснюють перше:

Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч (Нечуй-Левицький).

Твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він [Остап] затис кулак і погрозив на той бік річки (Коцюбинський).

г) Коли прикметники-означення характеризують предмет у різних планах, то такі прикметники неоднорідні й кома між ними не ставиться:

Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями (Нечуй-Левицький).

Ми їхали порожньою рудуватою дорогою (Вл. Шевчук).

В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки (Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка – після нього:

Усе застеляла мла вечірня пахучая (Марко Вовчок).

На чорній зритій землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова (Головко).

Примітка 2. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) Два однакові формою дієслова, що означають дію та мету її: *піду́ подивлю́ся; сядьмо помірку́ймо* тощо.

б) Два однакові або близькі значенням слова, з яких друге вжите з запереченням **не**, якщо таке словосполучення становить змістом одне ціле (*жду не дїжду́ся; дївшися не надївиши́ся; дїшиеш не надїшеши́ся; вовк не вовк* і под.):

Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не на-втішається своїм Івасем! (Нечуй-Левицький).

2. Між однорідними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками: **і...і (й...й), ні...ні (ані...ані), то...то (не то...не то), чи...чи (чи то...чи то), або...або**:

А тим часом місяць пливе оглядать

І небо, і зорі, і землю, і море (Шевченко).

Ні зради яд, ні танки, ні гармати

Не допоможуть ворогу в бою (Сосюра).

*Не хотів **ані** дружитись, **ані** дома жити – чумакував* (Марко Вовчок).

*Доля – наче примхлива дівчина: **то** пригріє, **то** знов остудить* (Вс. Шевчук).

***Чи** то садок видніє, **чи** город, **чи** поле?* Панас Мирний).

*Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися **або** в клуні, **або** в садку чи деінде* (Коцюбинський).

Примітка 1. Коли частина однорідних членів з'єднана безсполучниково, а частина – повторюваними сполучниками **і (й)**, та **(=і)**, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником):

Я пам'ятаю вчительку мою,

просту, і скромну, і завжди спокійну (Сосюра).

Світе мій гучний, мільйонноокий,

Пристрасний, збурунений, німий,

Нижний, і ласкавий, і жорстокий.

Дай мені свій простір і неспокій,

Сонцем душу жадібну налий? (Симоненко).

Примітка 2. Якщо однорідні члени речення зв'язані сполучниками **і (й)**, та **(=і)** в парі, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами:

Життя – це ріка, в якій попутно й навально тече минушина й теперішність, добро й зло, правда і кривда (Федорів).

Примітка 3. Коли сполучники **і (й)**, та **(=і)**, **або**, **чи** не повторюються, кома перед ними не ставиться (про сполучник **або** див. ще п. 15):

*Було як заговорить **або** засміється— і старому веселіше стане* (Марко Вовчок).

*Картина була надзвичайна, неначе сон **чи** казка* (Довженко).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоїть сполучник **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то кома між ними не ставиться: *і **так** і **сяк**, і **туди** і **сюди**, і **вдень** і **вночі**; **ні туди** **ні сюди**, **ні с'як** **ні так**, **ні с'є** **ні т'є**, **ні вдень** **ні вночі**, **ні риба** **ні м'ясо** тощо.*

Кома не ставиться також між двома однорідними членами речення, що з'єднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну смислову єдність (звичайно такі однорідні члени не мають при собі пояснювальних слів):

*А потім і **щастя** і **горе** обірвались так **раптом*** (Леся Українка).

3. Між однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками **а**, **але**, **однак**, **проте**, **а проте**, **зате**, **та (=але)**, **так**, **хоч (хоча)**.

В життя розкритій книзі

Сторінок безліч є,

В які вписати мусиш

І ти життя своє.

Вписати не чорнилом,

А полум'ям душі (Братунь).

Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймається голуби над собором (Гончар).

Пор.: Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з цього **і**, якщо зможу, пришлю Вам рукопис (Коцюбинський).

Якщо перший сполучник протиставний (**а**, **але**, **однак** і т. ін.), то кома після нього взагалі не ставиться:

Він прокинувся увечері, ...довго пив чай, **а** коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку (Первомайський).

§ 122. КРАПКА З КОМОЮ (;)

Крапка з комою ставиться:

1. Між поширеними однорідними членами речення особливо якщо в середині хоч би одного з них є коми:

*Привіт тобі, зелена Буковино,
Твоїм хорошим горам і гаям;
Твоїм одважним, дорогим синам!* (Самійленко).

Котовський справді палив поміщицькі мастки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав у них боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима, нищив; справді забирав гроші й роздавав злидарям (Смолич).

2. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки:

*Та ні, він [І. Франко] був, і є, і завжди буде,
Цей велетень, цей титанічний дух;
Його вогонь не вигас, не заглух, –
Він вкладений навіки, в наші груди* (Павличко).

Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заповудневим сонцем шибки вікон зеленіло... ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на гринджолятах хлопчачи (Дрозд).

3. Між реченнями – частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками **а**, **але**, **проте**, **однак**, **все ж таки** (рідше – сполучниками **і**, **та**), якщо ці речення мають значний обсяг або в середині їх є коми:

*І крізь мокру, сніговицю
Бачу я вогонь червоний,
Наче сонце, що конас
У молочній білій млі;
А навколо нього мріють
Наче тіні чорних птахів* (Леся Українка).

*Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою –
Поклич, – а серце вже готове
За тебе згинуту в бою!* (Павличко).

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (Франко).

*Де ж ти дівся, Яр глибокий
Протоптаний иляху?* (Шевченко).

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні (пор. § 117, п. 4):

Гей, на коні, всі у путь! (Тичина).

О, як люблю я рідну землю... (Воронько).

Примітка 1. **О**, **ой**, коли вони інтонаційно тісно зв'язані з дальшим звертанням (тобто після них немає паузи), комою не відокремлюються:

*О, люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* (Леся Українка).
*Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи* (Шевченко).

Примітка 2. Після **ну**, **ой**, **ах** і т. ін., ужитих для підсилення, кома не ставиться:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого* (Шевченко).

*Ой летіла гуска додому –
Та впала, як грудка, додолу* (Драч).

Примітка 3. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

*Ой ти, дівчино,
З горіха зерня,
Чом твоє серденько –
Колюче терня?* (Франко).

*Гей ти, поле колоскове,
молодість моя!* (Сосюра).

10. Після стверджувальних слів **так**, **еге**, **гаразд**, **(а)якже**, **авжеж** та ін., заперечення **ні**, запитання **що**, а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їх конкретний зміст:

*Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив* (Павличко).

Еге, я правду вам казав (Гребінка).
– *Земляка свого бачили?.. – Аякже, бачив* (Головко).

*Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні* (Леся Українка).
– *Що, титаря вбили?* (Шевченко).

*Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку* (Б. Олійник).

Увага. Слід відрізнати стверджувальні слова **так, гаразд** від прислівників **так, гаразд**, після яких кома не ставиться:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Чубач).
Гаразд ідуть наші справи.

Так само слід відрізнати заперечення **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів і вставних речень (про вживання тире або дужок при вставних словах і вставних словосполученнях та реченнях див. § 121, п. 14 і § 123, п. 2):

*Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину* (Забаштанський).

*І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні, дитина
І всміхнеться* (Братунь).

А в хлібороба, звісна річ, роботи – як води, від снігу до снігу (Федорів).

З Копачів я, бачте, родом (Білоус).

*Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам* (Глібов).

Примітка 1. Вставними найчастіше бувають такі слова й словосполучення: *бач, бачиш, бачте, безперечно, безсумнівно, безумовно, бувало, видимо, видно, відома річ, власне, головне, головним чином, далєбі, до речі, звичайно, звісно, здавалось, здається, значить, зрозуміло, кажуть, коротко кажучи, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мій погляд, на нашу думку, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, по-перше, по-друге, правда, проте й однак* (не на першому місці в головному або підрядному реченні, де ці слова є сполучниками), *сказати б, справді, щоправда, як відьмо, ясна річ* і деякі інші.

Увага. Слід відрізнати вставні слова та словосполучення від подібних до них слів, які є членами речення й комами не виділяються:

У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплю всіх проблем розвитку української мови (Рильський).

Але: Концерт звичайно закінчується о 10 годині.

Ці слова, до речі, викликають сумнів.

Але: Ці слова сказані до речі.

Примітка 2. Якщо сполучник **а** (рідше **але**) відноситься до вставного слова, він комою не виділяється – **а власне, а втім** тощо.

Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень? (Леся Українка).

Примітка 3. Вставні слова не виділяються комами, якщо вони належать до відокремлених членів речення:

Дмитро, очевидно поспішаючи, не поспідав.
Пор.: Дмитре, поспішаючи, очевидно, не поспідав.
Надвечір, мабуть години о шостій, почався дощ.
Пор.: Я буду у вас сьогодні, мабуть, увечері.

Примітка 4. Не виділяються комами такі слова: *адже, все-таки, все ж таки, наче, начебто, немов, немовби, ніби, нібито, от, принаймні*, які не є вставними.

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться словами **як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж** і т. ін.

Із степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою (Гончар).

Це місто [Київ] прекрасне, як усмішка долі (Костенко).

*Припадаю вустами до слова,
Мов до стиглого грона калини* (Кашук).

*Зникло лихоліття,
Наче уві сні* (Братунь).

Він справді здригнувся, немов ступив у студену воду (Мушкетик).

В цей час у порту завжди, ніби граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй (Панч).

Примітка 1. У сталих фразеологічних зворотах перед порівняльним сполучником кома не ставиться:

Дощ лє як з відра.
Почервонів як рак.

Примітка 2. Іменна частина складеного присудка, приєднана з допомогою сполучників **як, мов, ніби** тощо, комою не відокремлюється:

Руки зробилися як лід.

Примітка 3. Звороти, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення „у ролі кого, чого”, комою не виділяються:

Про масштаби Довженка як письменника можна судити з його найбільшої літературної праці – „Зачарованої Десни” (Новиченко).
Розглядаємо вашу відповідь як згоду.

Примітка 4. Не ставиться кома перед **як, ніж** у виразах **(не) більш як, (не) раніше ніж, (не) довше ніж** і т. ін.

Сидів не більш як півгодини.
Роботи вистачило не довше ніж на два дні.

13. Для виділення допустових речень:

Коли під'їхали до собору одержувати комбікорм, то на дверях висів замок, хоч до кінця робочого дня було ще далеко (Гончар).

Примітка. Коли хоч (хоча) вжито не в допустовому реченні, а при окремому члені речення як частку, кома перед ним не ставиться:
Дай мені хоч трохи води.

14. Для виділення прикладок як поширених, так і непоширених, особливо коли вони відносяться до власного імені або займенника:
Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душно́ї низенької хати (Коцюбинський).

Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають! (Марко Вовчок).

*Отак роки, отак без краю
На струнах Вічності перебираю
Я, одинокая верба* (Тичина)

*Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір* (Павличко)

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. § 27, а про вживання тире – § 121, п. 7.

15. Для виділення відокремлених прикладок, що починаються словами **як, тобто (себто, цебто), або (= тобто)** тощо:

Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості (Рильський).

Тайга, тобто заболочений хвойний ліс із домішкою осики, тягнеться на сотні кілометрів.

Орфографію, або правопис, повинен знати кожен.

Примітка. Приклади зі сполучником **як** виділяються комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий смисловий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставляться:

*Шевченко як поет відомий всьому світові.
Мова йде про Архипенка як художника.*

16. Для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами **крім (опріч), за винятком, особливо, включаючи, замість, наприклад, навіть, зокрема** й под., якщо вони виразно інтонаційно відокремлюються:

Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, крім бою (Сизоненко).

Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, особливо зараз, коли треба перебудувати майже все (Довженко).

Майже всі твори видатного художника, включаючи етюди, були представлені на цій виставці.

На краю села, замість похилої хатини, стояв великий будинок.

Гризуни, наприклад ховрашки, завдають багато шкоди полям.

Усі мешканці села, навіть діти й старі, постішали в поле.

Він полюбляв, щоб до Волі приходили гості, зокрема Рада й Аліна (Яновський).

17. Для виділення відокремлених означень, виражених:

а) Дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі пояснювальні слова й стоять після означуваного іменника:

Вмирав поет, залюблений у світ,

Вмирав поет, задивлений у море (Осадчук).

Деревця молоді, укриті білим пухом,

Тихенько сплять над Волгою в снігу... (Забашта).

Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі (Коцюбинський).

б) Дієприкметниками та прикметниками, що не мають пояснювальних слів і стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли перед іменником є вже означення:

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю (Панас Мирний).

Живе життя і силу ще тайть

Оця гора, зелена і дрімлива (Зеров).

Слався, мій народе, мій гордий, чесний, добрий, молодий (Вінграновський).

в) Дієприкметниками та прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), поставленими перед іменником, якщо вони, виступаючи в ролі означення до іменника, мають ще обставинний відтінок («будучи», «бувши») або відділені від іменника іншими членами речення:

Дезорганізований раптовою нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору (Гончар).

У черво́нїм намисті, зав'язана великою хусткою, Марта була б дуже гарною молодичею (Нечуй-Левицький).

г) Дієприкметниками й прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), що стосуються особових займенників:

Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися (Котляревський).

Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі (Гончар).

Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого (Харчук).

д) Іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них), щоб надати їм більшої ваги порівняно з іншими членами речення:

Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кременними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні (Нечуй-Левицький).

До неї наближалась мати... Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці (Гончар).

Примітка. Не виділяються й не відокремлюються комами означення з пояснювальними словами або без них, коли вони за змістом невіддільні від слів, яких стосуються:

*Минаючи убогі села,
Понаддніпрянські невеселі,
я думав... (Шевченко).*

18. Для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо:

А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицах Борислава (Франко).

Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки (Донченко).

Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч (Коцюбинський).

По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва... (Тютюнник).

19. Для виділення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами:

Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась (Квітка-Основ'яненко).

Почати люди серти гострити, лаштуючись до жнив (Коцюбинський).

Забившись у дровитню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я (Земляк).

Переглядаючи, трагічні сторінки Каменяревого життя, поет [Павличко] постійно пам'ятає про зв'язок Франка з нашим часом (Лубківський).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників **і, та, а**, що з'єднують однорідні присудки, виділяється комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхилили сінешні двері (Коцюбинський).*

20. Для виділення відокремлених обставин, виражених одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії:

Повечерявши, полягали спати (Панас Мирний).

Процаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік (Гончар).

Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію (Донченко).

Попрацювавши, можна й відпочити.

Примітка. Одиничні дієприслівники, що стоять безпосередньо при присудку й мають значення прислівника, комами не відокремлюються:

Вона сиділа замислившись (Яновський).

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи (Шевченко).

Із вирію летять курличучи ключі (Зеров).

КОМА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні кома ставиться:

1. Для відокремлення речень, що входять до безсполучникового складного речення (про вживання крапки з комою або тире в таких реченнях див. § 119, п. 2 і § 121, п. 9):

В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (Коцюбинський).

Підведу од книжки очі, –

Під вікном ростуть банани,

Шелестять високі пальми,

Мирти, фіги і платани (Кримський).

Пісня [«Два кольори»] пішла в глибини, пісня пішла на вершини, ніхто нікому її не віддасть, навіть авторам (Драч).

2. Для відокремлення речень, що входять до складносурядного речення (про вживання тире в таких реченнях див. § 121, п. 9):

Один кривавим потом умивається, та робить, та дбає, а другий, ледащо, лінується... або ще п'є... (Грінченко).

Жде спрагла земля плодотворної зливи,

І вітер над нею гуляє бурхливий (Франко).

Непокривлену душу хотіли зламати,

Та ламалися тільки болючі кії,

Наді мною ночами відплакала мати,

Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її (Павличко).

Усе іде, але не все минає,

Над берегами вічної ріки (Костенко).

Примітка 1. Іноді перед сполучниками сурядності **і, та, а, але, однак** і под. замість коми ставиться крапка, щоб надати більшої самостійності реченням, які могли б бути складовими частинами простого або складносурядного речення:

Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби, присався до нього, наче хоче спинитись. Але не може (Коцюбинський).

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.

А от нема. І струни його стихли (Костенко).

Примітка 2. Якщо в складному реченні зі сполучниками **і (й), та (= і)** є спільне повнозначне слово або спільне головне чи підрядне речення, то кома перед сполучниками не ставиться:

На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні (Смілянський).

Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх ріка рибна, що усяка риба ведеться (Марко Вовчок).

І знов моя до тебе думка лине,

Далекий краю ранньої зорі,

*Де тигрів слід веде до Уссурі
І сніг виноград між віт ялини* (Борис Тен).

3. Для відокремлення речень, що входять до складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком:

*Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі красвиди* (Зеров).

*О так! Минають роки і віки,
Усе спливає хвилями ріки,
Й життя нові нам ставить теореми* (Борис Тен).

4. Для відокремлення речень, що об'єднуються в одне складне речення за допомогою повторюваних сполучників **і...і, ні...ні, або...або, то...то, чи...чи** тощо:

*І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм* (Бажан).

*Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне,
ні марка не збіжиться* (Марко Вовчок).

Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка).

*То дощ, то сніг, то знову дощ,
І листя лопотіло* (Вінграновський).

*Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва
весни вітає дні, чи літо славить птах,—
усе мені шумить хода твоя шовкова,
І стан твій молодий плаве в моїх очах* (Сосюра).

5. Для відокремлення в складно підрядному реченні підрядних речень, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних:

*Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси...* (Пушик).

*І той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...* (Вінграновський).

*Ось, чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє
за горбочком* (Коцюбинський).

*Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс
вузьким клином* (Нечуй-Левицький).

*Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішають на збір у Дрогичин* (Бажан).

*Спасибі, що мені відкрили очі
На невмирущу душу материнську,
Без котрої збіднів би цілий світ* (Підсуха).

*Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там* (Костенко).

*Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти* (Сосюра).

*Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди* (Чубач).

*Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішають —
хоч співай чи ридай...* (Б. Олійник).

Примітка 1. Кома не ставиться перед **як** у виразах **як слід, як треба, як годиться** й под., коли нема ясно визначеного підрядного речення:
Роби як слід, то й добре буде.

Примітка 2. Комаю не відокремлюються одиничні займенники та прислівники, що є, власне, частиною непрямого питання:
*Бачив хлопця й не сказав якого.
Мати повернеться, та не знати коли.*

Примітка 3. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, внаслідок того що, замість того щоб** і т. ін., усередині яких кома не ставиться, слід відрізнити від омонімічних сполучень члена головного речення, яким виступає займенник **те** в різних відмінках, і сполучника підрядного речення (відмінність між першими і другими залежить від логічного наголосу та інтонації):

*Надворі стало темно, **через те що** небо заволокло чорною хмарою.
Надворі стало темно **через те, що** небо заволокло чорною хмарою.*

Примітка 4. Кома ставиться перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...:**

*Те, що її зацікавило, було **не що інше**, як трое осідланих коней під танком вілли* (Коцюбинський).

Примітка 5. Коли перед підрядним реченням стоять частки **не, і**, то підрядне речення не відділяється від головного комаю:

*Мене цікавить **не як це сталося**, а які можливі наслідки цього факту* (Пор.: *Мене цікавить **не те, як це сталося**,..).*

Треба бути уважним і коли обставини цього не сприяють. (Пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли обставини...).*

Примітка 6. При збігу сполучників перед другим із них кома не ставиться тоді, коли в наступному реченні наявні співвідносні слова **то, так:**

*І якщо пісня вийде в люди,
То племінь серця не згашу* (Малишко).

Пор.: Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з цього **і**, якщо зможу, пришлю Вам рукопис (Коцюбинський).

Якщо перший сполучник протиставний (**а**, **але**, **однак** і т. ін.), то кома після нього взагалі не ставиться:

Він прокинувся увечері, ...довво пив чай, **а** коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку (Первомайський).

§ 122. КРАПКА З КОМОЮ (;)

Крапка з комою ставиться:

1. Між поширеними однорідними членами речення особливо якщо в середині хоч би одного з них є коми:

Привіт тобі, зелена Буковино,
Твоїм хорошим горам і гаям;
Твоїм одважним, дорогим синам! (Самійленко).

Котовський справді палив поміщицькі маєтки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав у них боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима, нищив; справді забирав гроші й роздавав злидарям (Смолич).

2. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки:

Та ні, він [І. Франко] був, і є, і завжди буде,
Цей велетень, цей титанічний дух;
Його вогонь не вигас, не заглух, –
Він вкладений навіки, в наші груди (Павличко).

Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заповудневим сонцем шибки вікон зеленіло... ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на тринджолятах хлопчачи (Дрозд).

3. Між реченнями – частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками **а**, **але**, **проте**, **однак**, **все ж таки** (рідше – сполучниками **і**, **та**), якщо ці речення мають значний обсяг або в середині їх є коми:

І крізь мокру, сніговицю
Бачу я вогонь червоний,
Наче сонце, що конас
У молочній білій млі;
А навколо нього мріють
Наче тіні чорних птахів (Леся Українка).

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

4. Між поширеними однорідними підрядними реченнями, підпорядкованими одному й тому ж головному, особливо коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки:

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вишир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське...; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро...? (Панас Мирний).

І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще – вечір цей чи ночі мла;
Що краще – біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади (Борис Тен).

5. Між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними на відміну від розмежування окремих речень:

Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні-петринівочки, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садах... (Гончар).

Примітка. Крапка з комою ставиться також у кінці досить великих рубрик переліку (про крапку в цих випадках див. § 115, п. 3).

§ 123. ДВОКРАПКА (:)

1. Якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнююче слово або словосполучення, що вказує на перелік, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка:

У густій мряці, білій як молоко, **все** пропадало: небо, гори, ліси, пастухи (Коцюбинський).

Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Шевченко).

Заснув, знечувся й коли, і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні
(Симоненко).

Примітка 1. Двокрапка ставиться перед однорідними членами речення й тоді, коли нема узагальнюючого слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічувальною інтонацією:

*Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко шуливсь,
лиш рукав сорочки теліпався* (Тичина).

Примітка 2. Про вживання тире перед узагальнюючим словом див. § 121, п. 5.

2. Двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні:

Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку (Нечуй-Левицький).

Якби його так намалювати,— сказали б: то не чоловік сидить, то – сам сум! (Панас Мирний).

Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (Коцюбинський).

*Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети* (Грінченко).

*Як і вони – я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива* (Ющенко).

Примітка. Про вживання двокрапки при прямій мові див. § 125, п. 3.

§ 124. ТИРЕ (–)

Тире ставиться:

1. Між підметом і присудком, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. При цьому присудок може бути як непоширеним, так і поширеним:

Бук – дерево.

Три та сім – десять.

Київ – столиця України.

Мистецтво – найкращий педагог (Гончар).

Пісня і праця – великі дві сили,

Ім я бажая до скону служити (Франко).

І один у полі – воїн (Дольд-Михайлик).

Примітка. Перед заперечним присудком, вираженим іменником у називному відмінку з заперечною часткою *не*, тире звичайно не ставиться:

Серце не камінь.

2. Між підметом і присудком, коли один із цих членів речення (або обидва) є інфінітивом:

Говорити – річ нудна.

Працювати слід до дна (Рильський).

Життя прожити – не поле перейти (Прислів'я).

3. Перед **це** (**це є**), **оце**, **то**, **ось**, (**це**) **значить**, якщо присудок, виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, приєднується за допомогою цих слів до підмета:

Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну – це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (Лупій).

Класична пластика і контур строгий,

І логіки залізна течія –

Оце твоя, поезіє, дорога (Зеров).

Сміле слово – то наші гармати,

Світлі вчинки – то наші мечі (Грабовський).

Зернина – то життя у сповитку (Кашук).

Серце чисте співця –

То ранкової відблиск роси (Ющенко).

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, – ось формула ідеального твору мистецтва (Дрозд).

Жити мені без праці – значить не жити (Павличко).

Примітка. Тире ставиться й перед єднальним сполучником (або зрідка після нього) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим:

Земля на прощання усмінулась – і потемніла (Панас Мирний).

Повечеряємо – і за роботу (Тютюнник).

Мигне тільки рябенка спинка або гострий шпичастий хвостик – і зникне (Коцюбинський).

Або – після сполучника:

Я тоді швидко підводжусь і – зирк через комин (Довженко).

4. На місці пропущеного члена речення, переважно присудка:

Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними – квітник (Коцюбинський).

*Без витоку нема ріки,
Як без коріння – крони (Осадчук).*

5. Перед узагальнюючим словом, що стоїть після однорідних членів речення:

День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне (Леся Українка).

*Ні спека дня, ні бурі, ні морози –
Ніщо не вб'є любов мою живу (Сосюра).*

6. Після переліку, якщо перелік іде за узагальнюючим словом і не закінчує речення:

Деякі речі його [Шевченка], як от: "Утоптала стежечку", "Як би мені, мамо, намисто", "Ой крикнули сірі гуси", "Ой пішла я в яр за водою" і чимало інших – од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики (Рильський).

7. Для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити **а саме**:

У своїм невеличкім гурточку він [Гуца] завів новину – гуртову працю (Коцюбинський).

Примітка. Якщо прикладка є власним іменем, то вона частіше відокремлюється комами:

*Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко (Копиленко).
Та друг мій, Ярослав, ще й після того не раз був на устах усіх!
(Тичина).*

Тамарі він чомусь видався схожим на доброго, покривдженого лісовика, Чугайстра, з гуцульської казки (Мушкетик).

8. Між частинами заперечного порівняння:

*...То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквіляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть,
Попід небесами літають,—
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-вигравас,
Голосно-жалібно співає (Народна дума).*

9. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речень, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого:

*Защебетав соловейко –
пішла луна гаєм (Шевченко).*

*Вдарив революціонер –
заметався світ (Тичина).*

Минали літа – росли сини (Головка).

*Не жди ніколи слушної пори –
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Павличко).*

*Орач торкнеться до керма руками –
І нива дзвонить темним сріблом скиб (Стельмах).*

10. Між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає причину або умову, а друга – наслідок:

...Попадався їм багач у руки – вони його оббирали, попадався вбогий – вони його наділяли (Марко Вовчок).

Як тільки займеться десь небо – з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (Коцюбинський).

11. Між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється:

*Ще сонячні промені сплять –
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка).*

*Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози затремтіли ліхтарі, –
Та діти наші ночі не бояться (Рильський).*

12. Між двома або кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон:

Фізичний закон Бойля–Маріотта.

13. Між двома словами на означення просторових, часових або кількісних меж (замість словосполучень із прийменниками **від...до**):

Автотраса Київ–Львів.

Навчання на курсах триватиме протягом січня–квітня.

Пам'ятки української мови XVI–XVIII ст.

Вантаж вагою вісім–десять тонн.

14. Для виділення поширеної групи вставних слів (або вставного речення), що стоїть у середині речення:

...Топольської – молодий чоловік, але – на думку пана посла – надзвичайно талановитий і солідний (Маковей).

Опукою згори – аж вітром зашуміло – Орел ушкварив на Ягня (Гребінка).

А тоді зопалу – не встигло радіо попередити! – вернулись морози (Яворівський).

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при вставних словах і вставних реченнях див. § 118, п. 11; § 123, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире стоять слова, що повинні бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то перша кома опускається:
Не знать звідки взялись [орендарі], наїхали й позбирали панські землі під оренду – звісно, за ту ціну, яку самі призначили (Панас Мирний).

15. Разом із комою для відзначення переходу від підвищення до зниження інтонації в періоді:

*Як тільки ясний день погасне
І ніч покрис Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір, –
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя* (Глібов).

Примітка. Про вживання тире при прямій мові див. § 125.

16. Як додатковий знак після коми перед словом, яке повторюється для того, щоб зв'язати з попереднім реченням наступне (найчастіше підрядне, яке підсилює, доповнює або розвиває головне):

Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, – на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може бути остаточно виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування (Рильський).

17. Взагалі для означення спеціально підкреслюваної паузи різного змістового й стилістичного характеру:

Увечері кличуть: «Йди до панночки – розбирати» (Марко Вовчок).

*Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч – прощай!* (Самійленко).

*Сьогодні – майбутнього
далину я оком прозираю* (Тичина).

*На прою ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем – ми,
І знаємо, що не вмеремо – ніколи!* (Рильський).

§ 125. КРАПКИ (...)

Крапки ставляться:

1. На позначення перерваності або недокінченості мови:
Я тепер знаю... Але тоді, ви розумієте... Тоді я... я... І ще Аркадій... Ясно вам... Так... (Корнійчук).

Юнак розплющив очі: синь!

Літак... Димки... І височінь (Тичина).

Примітка. Крапки ставляться в середині речення при великій паузі, коли далі висловлюється щось несподіване:

Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху (Коцюбинський).

*Це за такими, певно, здавна,
відколи зорі у Ковші,
все плаче й плаче Ярославна –
В Путивлі... в музиці... в душі* (Костенко).

2. На позначення уривчастості мови від хвилювання, зворушення й узагалі сильних переживань:

Я... я спокійніша... Ти не звертай уваги... так, трохи нерви... (Коцюбинський).

*Плачеш?... в груді б'єш, конаєш...
Я конаю, мати, й сам...
Ой... нащо ж... малу дитину
Доручала... ти... степам...* (Олесь).

Примітка. У реченнях питальних і окличних у таких випадках ставиться знак питання або знак оклику та дві крапки в ряд:

*Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..* (Рильський).

Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?.. (Гордієнко).

3. На позначення пропуску в цитаті, а також коли цитата береться з середини речення або коли цитоване речення наводиться не до кінця:

Про цей переклад «Іліади» І. Франка сказав: «...се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею» (Кундзич).

Антиподом Чіпки є дрібний власник Грицько, що пнеться у великі господарі: «...до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда», хоч сам вийшов з бідноти (З наукової літератури).

§ 126. ДУЖКИ [()]

У дужки беруться:

1. Підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів тощо:

Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови).

Вокатив (кличний відмінок) – форма іменника, що означає особу, до якої звертаються.

2. Вставні слова та вставні речення, подані як додаткові уваги до тексту (див. ще § 118, п. 11; § 121, п. 14):

Там батько плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на паницині!.. (Шевченко).

Україно моя! (А на серці тривога).
Я не можу про тебе забути ніде (Вс. Швець).

3. Ремарки в драматичних творах при прямій мові дійових осіб:

Кунця (хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання). Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки).

Ольга (голубить його голову). Ну, годі-бо, заспокойся, бідний... (Кочерга).

Кречет. Під час операції я прошу нікого не пускати... (До Аркадія). Вас я прошу теж не заходити (Повернувся, важко пішов по сходах нагору й зник за дверима...) (Корнійчук).

4. Фрази, що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

(Оплески). (Сміх). (Рух у залі).

5. Прізвище автора, що стоїть після цитати, наведеної з його творів (див. приклади до п. 3).

6. Знак питання або знак оклику в цитатах для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. § 116, п. 2; § 117, п. 5).

Примітка 1. а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире не ставляться (крім поодиноких специфічних випадків) перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після останньої.

б) Знак питання, знак оклику та крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо відносяться до слів, узятих у дужки: якщо ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 2. При збігу в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок можна в разі потреби застосовувати дужки різної форми (круглі та квадратні). При цьому круглі дужки слід ставити в середині квадратних.

Примітка 3. Після цитати, за якою йде в дужках посилання на автора або інше джерело, крапка не ставиться, а переноситься на автора. Знак оклику, знак питання, крапки в подібних випадках перед посиланням ставляться, проте крапка після нього також ставиться (див. приклад п. 2). Крапка, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставиться тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках ніякі розділові знаки не ставляться. Наприклад:

Бувало так, що всю напругу свого таланту Рильський збирав у сонет, і в чотирнадцятьох рядках йому вдавалося дати монументальний образ епохи. («Знак терезів – доби нової знак») (Павличко).
Лиш боротись – значить жити! (Франко).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак; якого вимагає ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

§ 127. ЛАПКИ (« »)

У лапки беруться:

1. Цитати, причому й тоді, коли цитата входить у середину речення як його складова частина:

...Усім нам, працівникам галузі перекладу, цього «високого мистецтва», за виразом К.І. Чуковського, або «благородного ремесла», як говорить Марія Домбровська, корисно пам'ятати слова О. Твардовського про С. Маршака як перекладача Бернса: «Він зробив його росіянином, залишивши шотландцем». Я б додав ще: «Він зробив його Маршаком, залишивши Бернсом», – бо ж не сама тільки печать національності, а й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому перекладі (Рильський).

2. Слова, що їх не вважають за свої, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні:

Для більшості її (Л. Українки) сучасників той дух (новаторського мистецтва) нагадував «хмару, що сунулась так тяжко по долині», а для нас, «на високості» ХХ століття, він «одмінився, просвічений нагірним, чистим світлом» (Павличко).

Моє ім'я wraz із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», – з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції різні (Франко).

3. Індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, пароплавів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, кінофільмів тощо (див. ще § 38, п. 15, 17–20):

Завод «Арсенал», швейна фабрика «Дитячий одяг», крейсер «Аврора», фірма «Світанок», видавництво «Наукова думка», «Перехресні стежки» Івана Франка, газета «Слово», кінофільм «Устим Кармелюк».

Примітка 1. У лапки не беруться:

а) Власні назви неумовного характеру: Київська обласна лікарня; Українська універсальна товарна біржа; Харківський тракторний завод.

б) Власні складноскорочені назви установ, управлінь, видавництв і т. ін.: Дніпрогес, Київенерго, Точелектроприлад.

- в) Назви телеграфних агентств: *Українське інформаційне агентство, агентство Пренса Латіна.*
- г) Назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з абrevіатури та номера: *шахта 3-біс, ВАЗ 21-09, літак Ту-334.*
- г) Назви марок машин, виробів, які стали загальноживаними: *форд, макінтош, наган* і т. ін.
- д) Назви рослин, квітів, плодів: *антонівка, паперівка, конвалія.*
- У спеціальній літературі назви сортів рослин пишуться звичайно з великої літери: *яблуня Білий налив, тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка* тощо.
- е) Назви книжок у бібліографічних списках, у виносках, рецензіях, які наводяться після прізвища автора: *Гончар О. Собор. – К.: Дніпро, 1988.*

е) Епіграфи:

*А я так кохаю, кого і не знаю:
Далеку царівну. (А.Кримський)*

*Тобі одній, намріяна царівно,
Тобі одній дзвенять мої пісні;
Тобі одній в моєму храмі дивно
Пливуть молитви і горять огні... (Рильський).*

Примітка 2. Про вживання лапок при прямій мові див. § 125.

Примітка 3. а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них.

б) Знак питання, знак оклику й крапки ставляться або перед закритими лапками, якщо вони відносяться лише до слів, поставлених у лапках, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 4. Якщо знак питання, знак оклику й крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можуть, залежно від змісту, ставитися одночасно й перед закритими лапками, й після них.

*Чи знайомі ви з романом Герцена «Хто винен?»
Невже ти не чув, як кликали: «До зброї, товариші!»?*

§ 128. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед початком її ставиться тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки – залежно від характеру речення:

Зупинившись у куцах бузку,... Льоня одразу спитав:

– Ти звідки?

– З дому. З Підлісного, – відповіла Яринка.

– Мачи якусь справу?

– Та... думала тут декого зустріти (Козаченко).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед початком її ставимо відкриті лапки, а в кінці – закриті лапки й відповідний до характеру речення розділовий знак:

У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось їде!» (Яновський)

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова («слова автора»), може:

а) Стояти перед прямою мовою; тоді після нього ставиться двокрапка:
Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте» (Шиян).

Я так давно тягнуся до краси,

Та лиш тепер посміла попросити:

«Навчи мене, ботаніко, роси

З пелюсток мрій на землю не трусити» (Чубач).

б) Стояти після прямої мови; у цьому випадку після прямої мови ставиться знак оклику або знак питання, або крапки – залежно від характеру речення. Після відповідного розділового знака перед словами автора ставиться тире:

– Тату! татку! – упізнали діти.

– Голуб'ята! – батько простер руки (Тичина).

Краще померти стоячи,

Ніж на колінах жити! –

Сказав учитель історії

Дітям (Б.Олійник).

– Хто там? – запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун....

Я, я! – нетерпляче повторила Яринка... (Козаченко).

Коли в кінці прямої мови за характером речення повинна бути крапка, замість неї ставиться кома:

– Ось ви, прославлений піит, чи думали коли-небудь над тим, щоб мову, якою ми ось з вами розмовляємо, ...узаконити на папері. Щоб вона стала поряд з іншими мовами як рівна.

– Це неможливо, – категорично заперечив Капніст... – Мова наша чарівна, але ж не для друку, хто її вивчатиме, хто буде читати писане нею?

– Будуть, Василю Васильовичу, – вперто відказав Котляревський. – Якраз простонародна мова й має стати засобом нашої боротьби (Іваничук).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставиться тире:

«Як живеете?» – в листі своїм княжна його [Т. Г. Шевченка] запитує (Білоус).

«Трава – що воно таке?» – запитав мене син (Драч).

в) Розривати пряму мову; тоді лапки ставляться тільки перед початком та в кінці прямої мови й застосовуються такі правила:

1) Коли на місці розриву не повинно бути ніякого знака або мала бути кома, крапка з комою, двокрапка, тире, то перед словами автора й після них ставиться кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери:

– У мене, – вів своє дід, – сини, двос, на фронтах (Смілянський).

– Батьку, – мовила тихо, – ви так гарно співали, так гарно... (Загребельний).

«Мамо, – каже старший брат, – ходім додому!» (Марко Вовчок).

2) Коли на місці розриву мала бути крапка, то перед словами автора ставиться кома й тире, а після них – крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– Нічого, нічого, Петю, – заспокоював майор. – Мати розуміється на цьому (Іван Ле).

– Зроду не чув, щоб так лисиці кидалися на людей.

– А я чув, – скаже Жадан – І не тільки чув. Бачив (Щербак).

3) Коли на місці розриву мав бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігається цей знак і додається тире, а після слів автора ставиться крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– А, це ти, Максиме? – зрадів Карпо. – Заходь, заходь! (Коцюбинський).

– Оце довчивсь! – почав батько мені. – Що ж тепер?.. (Тесленко).

4) Коли на місці розриву мали бути крапки, то вони залишаються перед тире. Пряма мова продовжується або з великої, або з малої літери, залежно від того, яка літера була б після крапок при відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставиться крапка й тире, а в другому – кома й тире.

Ходять тут усякі... – бурмоче дід. – Недавно двоє пройшло (Донченко).

5) Коли одна частина слів автора відноситься до першої частини прямої мови (що стоїть до розриву), а друга – до другої, то після слів автора ставиться двокрапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– Ходім, – сказав він і спитав: – Чого ж ти мовчиш?

Примітка 1. Правила цього пункту застосовуються й до речень, які містять цитати з вказівками, кому ці цитати належать.

Примітка 2. Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора – двокрапка:

– Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» – гукають. А ті: «Не підємо, давай нам наше... ми за правду» (Коцюбинський).

4. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без вказівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире:

«А в тебе земля ще де є?» – «Ні, нема». – «А хата є?» – «Є» (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (в тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожному парну репліку слід брати в лапки:

– А в тебе земля ще де є? – «Ні, нема». – А хата є? – «Є».

Примітка. Лапки, що виділяють якесь слово або кілька слів у кінці прямої мови, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тоді, коли між ними стоїть знак оклику або питання:

«Ти дивився кінофільм «Данило – князь галицький»?» – спитав він товариша.

Але: Він сповістив: «Повернувся до Києва на пароплаві «Іван Франко».

ПРАВИЛА ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ІМЕН АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

(Додаток)

1. Дія правил поширюється на власні назви географічних об'єктів, що розташовані на території України, власні назви інших об'єктів в Україні та за її межами під юрисдикцією України (наприклад, водні й повітряні судна, полярні станції і т. п.), усі компоненти власного імені громадян України, українських історичних осіб, діячів науки і культури різних часів тощо.

Ці правила не обов'язкові для запису власних імен іноземних громадян українського походження, які можуть зберігати традиційну форму написання, що усталилася в країні їхнього проживання.

Відтворення власних назв, які належать до правової сфери інших держав, відбувається за правилами, прийнятими у відповідній державі.

2. Відтворення українських власних назв та імен англійською мовою відбувається з їх української форми, записаної відповідно до чинного правопису, без посередництва будь-якої іншої мови.

3. Відтворення українських власних назв та імен англійською мовою відбувається шляхом їх транслітерації (політерного перезапису за допомогою латинського алфавіту). Міжмовні алфавітні відповідники наведено в транслітераційній таблиці, до якої додається коментар.

Нормативна таблиця для відтворення
українських власних назв англійською мовою

Українська літера	Англійська літера	Примітка	Українська назва	Англійський запис
А	A		Алушта	Alushta
Б	B		Боршагівка	Borschahivka
В	V		Вишгород	Vyshhorod
Г	H gh	у більшості випадків при відтвор. спол. -зг-	Гадяч Згорани	Hadiach Zgorany
Ґ	G		Ґалаган	Galagan
Д	D		Дон	Don
Е	E		Рівне	Rivne

Є	Ye ie	на початку слова, в інших позиціях	Єнакієве Гасвич	Yenakiieve Haievych
Ж	ZH		Житомир	Zhytomyr
З	Z		Закарпаття	Zakarattia
И	Y		Медвин	Medvyn
І	I		Іршава	Irshava
Ї	Yi i	на початку слова, в інших позиціях	Їжакевич Кадівка	Yizhakevych Kadiivka
Й	Y i	на початку слова, в інших позиціях	Йосипівка, Стрий	Yosypivka, Stryi
К	K		Київ	Kyiv
Л	L		Лебедин	Lebedyn
М	M		Миколаїв	Mykolaiv
Н	N		Ніжин	Nizhyn
О	O		Одеса	Odesa
П	P		Полтава	Poltava
Р	R		Ромни	Romny
С	S		Суми	Sumy
Т	T		Тетерев	Teterev
У	U		Ужгород	Uzhhorod
Ф	F		Фастів	Fastiv
Х	Kh		Харків	Kharkiv
Ц	Ts		Біла Церква	Bila Tserkva
Ч	Ch		Чернівці	Chernivtsi
Ш	Sh		Шостка	Shostka
Щ	shch		Гоща	Hoshcha
Ь	'		Русь, Львів	Rus', L'viv
Ю	Yu iu	на початку слова, в інших позиціях	Юрій Крюківка	Yurii Kriukivka
Я	Ya ia	на початку слова, в інших позиціях	Яготин, Ічня, Знам'янка	Yahotyn, Ichnia, Znamianka

Коментар:

1. У певних сферах застосування цих правил (пресі, книговидаванні, рекламі і т. п.) допускається спрощений варіант запису, при якому м'який знак не відтворюється, наприклад:

Укр. форма	Точна транслітерація	Спрощена транслітерація
Львів	L'viv	Lviv
Ананьїв	Anan'iv	Ananiv

2. Відомства й інформаційні органи розробляють методичні вказівки щодо застосування відповідного варіанту запису за викладеними тут правилами.

ЗМІСТ

Передмова	3
---------------------	---

I. ПРАВОПИС ОСНОВИ СЛОВА

Літерні позначення звуків	7
Голосні	7
§ 1. Ненаголошений О	7
§ 2. Ненаголошені Е, Й	7
§ 3. І, И	8
§ 4. Ї	8
§ 5. Я, Ю, Є	8
§ 6. Апостроф	9
§ 7. ЙО, БО	9
Чергування голосних	10
§ 8. Чергування О – І, Е – І	10
О, Е, що не переходять в І	10
Відхилення в чергуванні О – І, Е – І	10
§ 9. Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й	13
Чергування голосних у дієслівних коренях	14
§ 10. Чергування О – А	14
Е (невипадний) – І	14
Е (випадний) – И	14
§ 11. Чергування У – В	14
§ 12. Чергування І – Ї	15
§ 13. Чергування З, – ІЗ – ЗІ(ЗО)	16
Приголосні	17
§ 14. Літера Г	17
§ 15. Літера Г	17
Позначення м'якості приголосних	17
§ 16. Коли пишеться Ь	17
§ 17. Коли Ь не пишеться	18
Зміни приголосних при збігу їх	19
§ 18. Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-	19
Зміни приголосних перед -СЬК(ИЙ), -СТВ(О)	20
Зміни приголосних перед -Ш(ИЙ) у вищому ступені прикметників (прислівників)	20
-ЧН-, -ШН-	20
Спрощення груп приголосних	21
§ 19. -Ж(Д)Н-, -З(Д)Н-, -С(Т)Н-, -С(Т)Л-	21

-З(К)Н-, -С(К)Н-	21
С(Л)Н-	21
Подвоєння та подовження приголосних	22
§ 20. Подвоєння приголосних при збігу їх	22
-ЕНН(ИЙ), -АНН(ИЙ)	22
Подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І	23
Правопис префіксів	24
§ 21. З-, (ІЗ-, ЗІ-)	24
БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- та ін.	24
ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-	24
Правопис суфіксів	25
Іменникові суфікси	25
§ 22. -ИК, -НИК та ін.	25
-ИВ(О)	25
-АЛЬНИК, -ИЛЬНИК та ін.	25
-АЛЬ, -ЕНЬ та ін.	25
-ИННЯ, -ІННЯ та ін.	25
-ЕН(Я) [-ЄН(Я)]	25
-ЕЧОК (-ЄЧОК), -ЕЧК(А) [-ЄЧК(А)], -ИЧОК, -ИЧК(А) та ін.	25
-ЕНК(О) [-ЄНК(О)], -ЕНЬК(О, А) [-ЄНЬК(О)]	26
-ИСЬК(О) [-ИСЬК(О)], -ИЩ(Е) (-ІЩ(Е))	26
-ОВИЧ, -ІВН(А) [-ІВН(А)]	26
-ІВК(А) (-ІВК(А)), -ОВК(А)	27
-ОК	27
-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ	27
Прикметникові та дієприкметникові суфікси	27
§ 23. -Н(ИЙ), -Н(ИЙ)	27
-АНН(ИЙ), -ЕНН(ИЙ), АН(ИЙ), -ЕН(ИЙ)	28
-ИЧН(ИЙ), -ІЧН(ИЙ) [-ІЧН(ИЙ)]	28
-ИН, -ІН	28
-ИН(ИЙ), -ІН(ИЙ)	29
-ИСТ(ИЙ), -ІСТ(ИЙ)	29
-ЕВ(ИЙ), -ЄВ(ИЙ), -ОВ(ИЙ)	29
-УВАТ(ИЙ) [-ЮВАТ(ИЙ)], -ОВАТ(ИЙ), -ОВИТ(ИЙ)	30
Дієслівні суфікси	30
§ 24. -УВА-(ЮВА-), -ОВА-	30
-ОВУВА-	30
-ІР- (-ІР-)	30
Правопис складних слів	31
Загальні правила правопису складних слів	31
§ 25. Сполучні звуки О, Е(Є)	31
Складні слова без сполучного звука	32
§ 26. Складні іменники	33
§ 27. Приклади	35
§ 28. Складні числівники та займенники	35
§ 29. Складні прикметники	36

§ 30. Прислівники	38
§ 31. Прийменники	42
§ 32. Сполучники	42
§ 33. Частки	43
Вживання великої літери (букви)	46
§ 34. Велика літера на початку речення	46
§ 35. Велика літера при звертаннях і в ремарках	47
§ 36. Велика та мала літери в рубриках	47
§ 37. Велика літера після двокрапки, на початку цитати тощо	48
§ 38. Велика літера у власних назвах	49
§ 39. Велика літера в складноскорочених назвах	58
§ 40. Графічні скорочення	58
Правила переносу	59
§ 41. Орфографічні правила переносу	59
§ 42. Технічні правила переносу	60
Знак наголосу	60
§43.	60

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник	61
§ 44. Поділ на відміни	61
§ 45. Поділ на групи	61
§ 46. Зразки відмінювання іменників	64
Уваги до правопису окремих відмінків	66
I відміна	66
§ 47.	66
A. Однина	66
B. Множина	67
II відміна	69
A. Однина	69
§ 48. Родовий відмінок	69
§ 49. Давальний відмінок	72
§ 50. Знахідний відмінок	72
§ 51. Орудний відмінок	73
§ 52. Місцевий відмінок	73
§ 53. Кличний відмінок	74
B. Множина	75
§ 54. Називний відмінок	75
§ 55. Родовий відмінок	76
§ 56. Давальний відмінок	76
§ 57. Знахідний відмінок	77
§ 58. Орудний відмінок	77
§ 59. Місцевий відмінок	77
§ 60. Кличний відмінок	77

III відміна	78
§ 61. Однина	78
§ 62. Множина	78
§ 63. Відмінювання слова <i>мати</i>	79
IV відміна	79
§ 64. Однина	79
§ 65. Множина	79
§ 66. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини	80
Прикметник	81
§ 67. Тверда група прикметників	81
М'яка група прикметників	82
§ 68. Зразки відмінювання прикметників	82
§ 69. Ступенювання прикметників	84
Числівник	84
Кількісні числівники	84
§ 70. Відмінювання кількісних числівників	84
Порядкові числівники	86
§ 71. Відмінювання порядкових числівників	86
Дробові числівники	86
§ 72. Відмінювання дробових числівників	86
Займенник	87
§ 73. Особові займенники	87
Відмінювання особових займенників	87
§ 74. Зворотний займенник	87
Відмінювання зворотного займенника	87
§ 75. Присвійні займенники	87
Відмінювання присвійних займенників	87
§ 76. Вказівні займенники	88
Відмінювання вказівних займенників	88
§ 77. Питальні займенники	88
Відмінювання питальних займенників	88
§ 78. Означальні займенники	88
Відмінювання означальних займенників	88
§ 79. Складні займенники (неозначені й заперечні)	89
Відмінювання складних займенників	89
Дієслово	89
§ 80. Дійсний спосіб	89
Теперішній час	89
Поділ дієслів на дієвідміни	90
Перша дієвідміна	90
Друга дієвідміна	90
Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках	92
Відмінювання дієслів ДАТИ, ЇСТИ, ВІСТИ (ВІДПОВІСТІ й под.), БУТИ	93
Майбутній час	93

Минулий і давноминулий час	94
§ 81. Наказовий спосіб	94
§ 82. Умовний посіб	95
§ 83. Неозначена форма дієслова (інфінітив)	96
§ 84. Дієприкметник	96
Дієприкметники активного стану	96
Дієприкметники пасивного стану	96
§ 85. Дієприслівник	97

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Приголосні	98
§ 86. L	98
§ 87. G	99
§ 88. H	99
§ 89. F, Ph, Th	100
§ 90. W	100
§ 91. Неподвоєні й подвоєні приголосні	100
Передача звука j та голосних	102
§ 92. J, Y, I	102
§ 93. I, Y	102
§ 94. E	104
§ 95. Ö, Ŕ, EU	105
§ 96. Ü	105
§ 97.	105
Групи приголосних з голосними	105
§ 98. Апостроф	105
§ 99. Ь	106
§ 100.	106
Відтворення іншомовних дифтонгів	107
§ 101.	107
§ 102.	107
Відмінювання слів іншомовного походження	107
§ 103.	107

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

§ 104. Українські прізвища	110
§ 105. Відмінювання прізвищ	110
§ 106. Відмінювання імен	112
§ 107. Правопис слов'янських прізвищ та імен	114
§ 108. Неслов'янські прізвища	118
Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники	118
§ 109. Імена та прізвища (прізвиська)	118
§ 110. Похідні прикметники	119

Географічні назви	120
§ 111. Українські географічні назви	120
§ 112 – 113. Географічні назви слов'янських та інших країн	122
Географічні назви з прикметниковими закінченнями	124
§ 114 – 115. Іншомовні географічні назви	124
§ 116. Правопис прикметникових форм від географічних назв	125
Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ІНСЬК(ИЙ)	125
Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ), -ЇВСЬК(ИЙ)	126
§ 117. Правопис складних і складених географічних назв	127
Написання окремо	127
Написання разом	127
Написання через дефіс	128

V. НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

§ 118. Крапка	130
§ 119. Знак питання	131
§ 120. Знак оклику	132
§ 121. Кома	133
Кома в простому реченні	143
Кома в складному реченні	146
§ 122. Крапка з комою	147
§ 123. Двокрапка	148
§ 124. Тире	152
§ 125. Крапки	153
§ 126. Дужки	155
§ 127. Лапки	155
§ 128. Розділові знаки при прямій мові	156

Додаток. ПРАВИЛА ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ІМЕН АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ	160
---	-----

1123-1495

Підп. до друку 10.06.03. Офс. друк. Формат 60x84/16. Папір офс.
Ум. друк. арк. 10,9. Обл.-вид. арк. 7,1. Наклад 75 прим. Зам 10.
Віддруковано у Науково-видавничому центрі НБУВ.
03039, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3

[05 711]